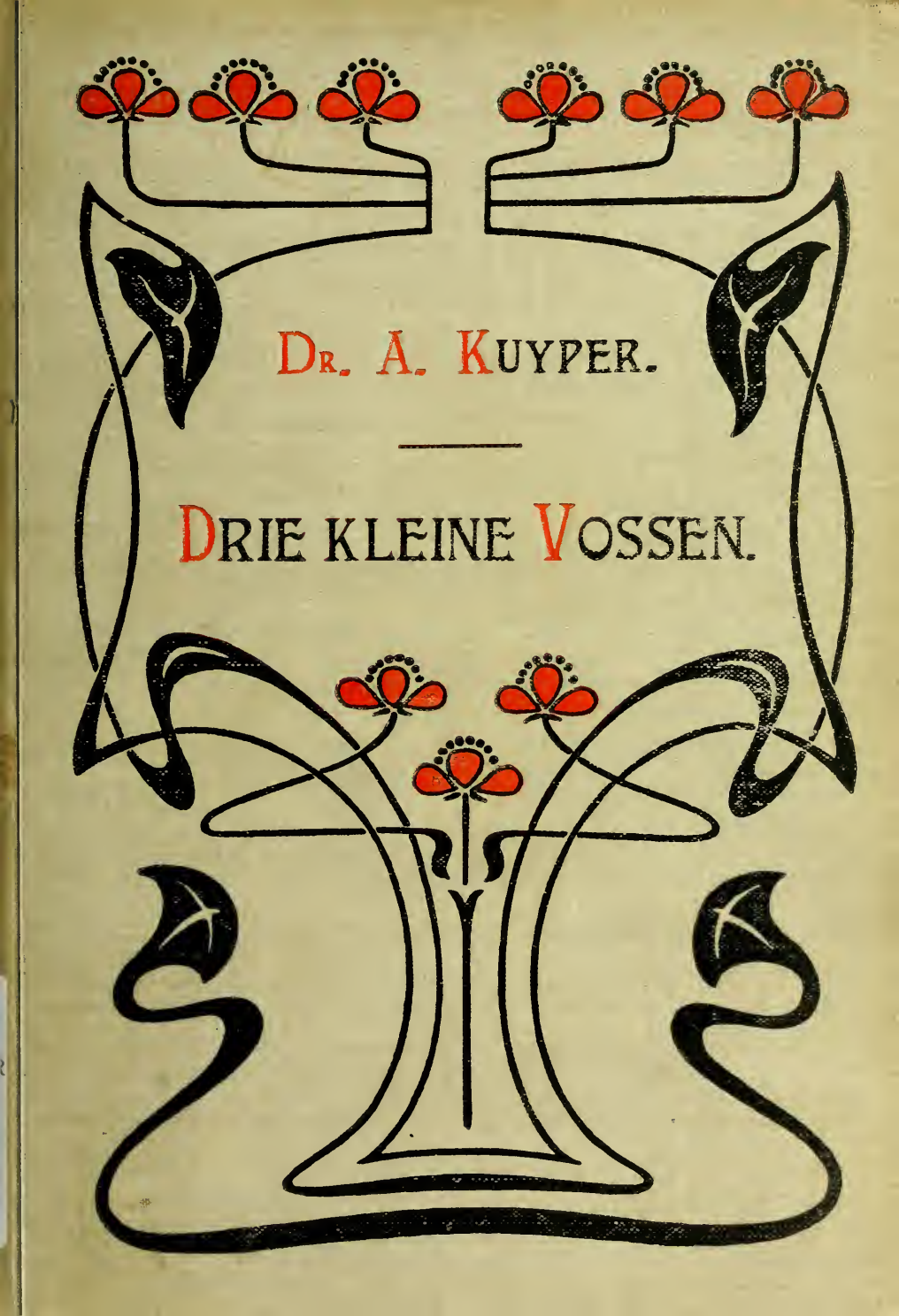
Dr. A. Kuyper.
Drie kleine Vossen.

G. Puchinger
Homeruslaan 6
Zeist

LIBRARY OF PRINCETON
MAR 11 2010
THEOLOGICAL SEMINARY

KUYPER BX9422.K8 D685 1901
Kuyper, Abraham, 1837-1920.
Drie kleine vossen /

EX LIBRIS

DR.G.PUCHINGER

A. H. J. Gerritsen

22 Mei 1902

De ware ziekenverpleegster sterft zelf mee als haar kranke weg-sterft, begeleidt hem, als we zo-zeggen mogen, halverwege in de schaduwe des doods, en keert na het sterven als uit een andere wereld weer tot haar andere kranke terug.

Dr. A. Kuyper.

Dr. A. KUYPER.

Drie Kleine Vossen.

A. Kuyper 18.

DRIE KLEINE VOSSEN

DOOR

Dr. A. KUYPER.

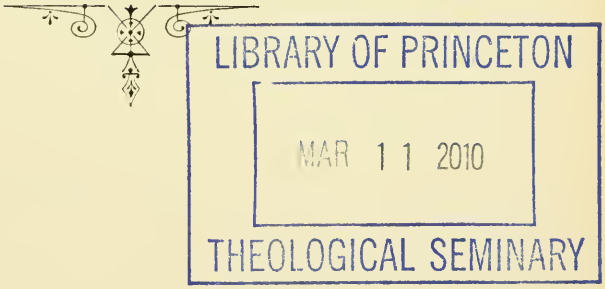

KAMPEN – J. H. KOK – 1901.

L. S.

In het Hooglied (II : 15) klaagt Sulamith over „kleine vossen, die den wijngaard bedierven." Zulke kleine vossen nu sluipen ook in den wijngaard des Heeren gedurig binnen. En het is plicht daarop jacht te maken.

Drie van die Kleine Vossen meen ik in de artikelen, die hier herdrukt het licht zien, op het spoor te zijn gekomen, en ik koester de stille hoop, dat ik in engeren kring hun verwoestend woelen hielp stuiten.

Gelijk men weet, heeft Ds. Dijkstra op wat ik over de teleurstellende resultaten in de Zending schreef, critiek in een vlugschrift geoefend, en is op die critiek door mij geantwoord.

Ik laat dien pennestrijd natuurlijk buiten deze uitgave.

Toch zal mijn geachte bestrijder op blz. 90 zien, dat hij aan geen doovemansoor geklopt heeft.

Ik heb mijne metterdaad te scherpe uitdrukking heel wat getemperd, en ik dank hem, dat zijn nobel woord mij daartoe aanleiding schonk.

KUYPER.

Amsterdam, 27 Juni 1901.

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
Princeton Theological Seminary Library

http://www.archive.org/details/driekleinevossen00kuyp

INHOUD.

		Bladz.
I.	Intellectualisme	9
II.	Mysticisme	45
III.	Practicisme	75
	1. In de Zending	86
	2. In het Zondagsschoolwezen	97
	3. In de Ziekenverpleging	108
IV.	Besluit	153

I.

INTELLECTUALISME.

Een zonde, waarvoor het Gereformeerde kerkelijk leven bloot ligt, is het *Intellectualisme*, het bovendrijven der verstandsrichting, het eenzijdig zich richten op de kracht die in de begrippen-wereld schuilt.

Drie acties in ons moeten in evenwicht werken, drie acties, die verzinbeeld worden door het *hoofd*, het *hart* en de *hand*.

Het *hoofd* is het symbool van den *verstandelijken* arbeid, het *hart* van de gevoelsbeweging der mystiek, en de *hand* van de Christelijke werkzaamheden.

Is nu ons kerkelijk leven in evenwicht, en er is evenwicht in ons persoonlijk en ambtelijk leven, dan moet hoofd, hart en hand in juiste evenredigheid medewerken tot de geheele levensuiting.

Maar dat evenwicht gaat gedurig te loor, die juiste proportie wordt telkens verbroken, de harmonie, die heerschen moest, gaat door eenzijdigheid in tweespalt over, en zoo ziet ge dan in allerlei kring en op allerlei wijs drie eenzijdige richtingen opkomen.

Ten eerste de *practische richting*, die met het verstandelijke in onze religie niet rekent, voor de gaafheid der belijdenis

onverschillig is, op ketterijen zoo nauw niet toeziet, en zoo ook niet hecht aan mystiek, maar die daarentegen overvloedig is, we zeggen niet in goede werken (die eischen fijner keur) maar in „Christelijke werkzaamheden". Philantropie, Zending, Evangelisatie, ascetisme, vereenigingsleven van allerlei aard, te beginnen met de Zondagsschool. Altijd bezig, altoos iets doende, de één met den ander in veelheid van toewijding wedijverend. Vooral op wat een buitengewoon karakter draagt, tuk.

Ten tweede de *gevoelsrichting*, kennelijk langs twee paden uiteengaande. Eenerzijds langs den dieperen gevoelsweg van de mystiek. Anderdeels langs den oppervlakkiger weg van de gevoelsaandoening. Voor de belijdenis en het onderzoek der waarheid hebben zij, die op deze paden wandelen, even weinig over als de lieden der practische richting. Zelfs predikers die de Schrift loslieten, zijn hier welkom, mits ze zich maar verdiepen in de mystiek der ziel, het gevoel in beweging brengen, en de verbeeldingswereld bevolken.

En in de derde plaats de *verstandsrichting*, die van al die drukte der Christelijke werkzaamheden niets af weet, voor de gevoelsaandoening souvereine minachting koestert, en voor mystiek niets voelt; maar die omgekeerd voor de waarheid pal staat, in de belijdenis haar kracht zoekt, aan de Schrift niet tornen laat, en elke ketterij als ruikt bij haar opkomen.

Kan nu de kerk van Christus één dier krachten missen?

Stellig niet.

De kerk moet de waarheid op de goudschaal wegen. Ze moet gekoesterd worden door de warmte van de mystiek. En ook, ze moeten volijverig en overvloedig zijn in krachtige werkzaamheid.

De fout ligt dus noch in het ijveren van het *verstand*, noch in het ijveren van het *gevoel*, en ook niet in het ijveren met de *daad*, maar eeniglijk daarin, dat deze drievoudige actie het juiste onderlinge verband verliest, scheef trekt, eenzijdig wordt, en het evenwicht varen laat.

Dan is bij den één koelheid en traagheid, bij scherper begripsontleding. Bij den ander overspannen gevoelswerking bij traagheid en stompheid. En bij den derde een zich zelf

in drukte voorbij loopen, maar met een oppervlakkigheid die verontrust, en met een begripsverwarring die alle belijdenis tergt.

Scherpe denkers, maar koud van hart en traag van hand.

Warmen van hart, maar die weinig tot stand brengen en van de waarheid geen onderlegde kennis hebben.

En eindelijk overijverige Christenen, maar ondiep in hun gevoel en nog ondieper in hun denken.

Natuurlijk zeggen we niet, dat ge elk Christen bij een dezer drie kunt indeelen. Er zijn er ook, en er zijn er velen, die noch scherp denken, noch hard loopen, noch diep gevoelen. Er zijn er velen, die zoo half-diepe aandoeningen hebben; die zoo wat uitvoeren; en die zoo ongeveer iets van de waarheid verstaan. En ook zijn er, helaas, die bijna niets uitrichten, niet dan nu en dan in hun gevoel geraakt worden, en die, als een ander ze niet aandrijft, zich om geen waarheid bekommeren.

Ook zijn er gemengde verschijningen.

Broeders en zusters die wel gevoel hebben en wel iets uitrichten, maar op het stuk der belijdenis slap staan. Anderen, die veel aan de waarheid hechten en ook wel ijverig zijn, maar wier gevoel geen millimeter diep gaat. En weer anderen, die wel ijveren voor de waarheid, en mystieke aandoeningen kennen, maar die „het werken" aan anderen overlaten.

De gemeente is zoo veelvormig. Zeker het bekeerd of onbekeerd zijn geeft grondverschil, en daar moet de prediking telkens op terugkomen, want roepen tot bekeering is voor de kerk levenstaak. Maar de prediking kan toch, en moet toch, zooveel meer onderscheiden. En niet het minst zou ze zich verrijken, en stellig niet weinig zegenen, indien ze meer inging op het hier geteekend onderscheid tusschen de personen van het gevoel, van de daad en van het verstand, en op hun gemengde verschijningen.

Toch bepalen we ons ditmaal tot een waarschuwing tegen het *Intellectualisme*, d. i. tegen de eenzijdige en uit haar natuurlijk verband losgerukte *verstandsrichting*. Later komt de eenzijdigheid der beide andere richtingen aan de beurt.

Het intellectualisme *moest* hier voorafgaan, omdat én elke

én met name de Gereformeerde kerken zoo bijna van zelf voor het gevaar van het Intellectualisme blootliggen.

Dit worde helder ingezien, om den intellectualist te begrijpen, en te weerstaan, zonder hem af te stooten.

Ge moet steeds op winnen, op verteederen, op genezen bedacht zijn. En of ge nu al tegen den intellectualist te velde trekt met de gewone phrases van „dorre splinterigheid" en „afgetrokken dorheid", daarmede wint ge hem nog niet. Ook de intellectualist weet zeer wel, dat hij een ernstig belang verdedigt. Hij heeft de drukke loopers zien loopen tot heel de kerk verliep. Hij heeft de gevoelslieden zien lachen en weenen, tot alle voorwerpelijke waarheid versmolten was. Dit heeft hem de noodzakelijkheid doen inzien, om weer nadruk op de Belijdenis te leggen. Om de Belijdenis te handhaven heeft hij alle stukken der waarheid weer op den voorgrond geschoven. En juist omdat hij voor die stukken der waarheid zoo weinig belangstelling vond, heeft hij er zich eenzijdig aan vastgeklemd.

Dit nu moet ge in hem waardeeren. Ge moet voor het goede in zijn bedoeling een open oog hebben. Vooral, ge moet geen oogenblik beproeven, de beteekenis van de Belijdenis der volle waarheid te onderschatten. Integendeel, ge moet in dit opzicht u geheel aan zijne zijde scharen. En eerst als ge dat doet, zult ge u den weg tot zijn hart ontsluiten, om hem de leemten te doen inzien, die zijn hart en leven ontsieren.

Alle kerkelijk leven eischt, dat er zekere nadruk op de werkzaamheid des verstands worde gelegd.

De kerk, zal ze kerk blijven, rust in haar Belijdenis. Zoodra ze die Belijdenis op den achtergrond laat dringen, vloeit het kerkelijk leven ongemerkt over in het leven der enkele geloovigen, van gezelschappen of van Christelijke vereenigingen. De kerk ontbindt zich, en er komt dusgenaamd *gemeenteleven* voor in de plaats, maar dat zich aanstonds oplost in losse, onsamenhangende groepen.

We hebben er in de 19e eeuw al de ellende van beleefd, al de verwoesting van aanschouwd. De officieele kerk werd losgelaten, en op eigen hand ging men evangeliseeren en gezelschappen houden. Zoo zonk de Kerk in aller schatting

en bleef als de ruïne van een afgebrand huis staan, waarin niemand wonen kan.

Nu is dit onder ons beter geworden. Er wordt onder ons weer aan de kerk gehecht. Men ziet weer in, dat geen particulier optreden de actie der kerk vervangen kan. En zoo is onder ons de kerk weer in eere gekomen. Maar het gevaar dreigt opnieuw, dat de kracht, het leven, de energie der kerk vervloeie in particuliere uiting, verzelschapping en aaneensluiting, indien de band der belijdenis niet ter dege wordt aangetrokken.

Doch daaruit verklaart het zich dan ook, dat de verstandsrichting weer veld wint. Alle kerkherstel leidt hiertoe onvermijdelijk. Als het toch op de belijdenis aankomt, wordt het pleit voor de waarheid weer opgenomen, en het pleit voor de waarheid eischt nu eenmaal heldere begripsontleding. Het gevoel verduistert eer dan dat het verheldert en opklaart.

En met name in onze Gereformeerde kerken dreigt dit gevaar. Onze kerken leiden er uit heur aard toe, dat een breede, uitgewerkte kennis der waarheid tot onder de leden der kerk doordringe. Bij Rome rust de leek in het oordeel der kerk. De dooper drijft op zijn inwendig licht. De Luthersche steunt op de *Ecclesia docens.* Maar bij ons, Gereformeerden, geldt het als regel, dat althans de wel onderlegde, de dieper ingeleide geloovigen zelf de Schrift kennen, om zelf, met eigen oogen, geheel de structuur van het gebouw der waarheid na te kunnen gaan. In de 16e en 17e eeuw, met onze huiscatechisatie, was elk leek, die meetelde, een theoloog in het klein; en nog zijn er heel wat leeken onder ons, die de waarheid vrij wat nauwkeuriger kennen, dan menig prediker.

Doch natuurlijk, al is dit een voordeel, en al ligt hierin voor ons Gereformeerden een ongewone sterkte, ja, al kan en moet gezegd, dat alleen hierdoor onder ons kerkherstel mogelijk is geworden, het brengt ontegenzeggelijk een ernstig gevaar met zich. En dat gevaar is wel in de eerste plaats een te sterk op den voorgrond dringen van de verstandsrichting, het gif van het *Intellectualisme.*

Het Intellectualisme is zoo verleidelijk.

Ge zit er zoo rustig meê op het kantoor, in plaats van u tusschen de balen en de vaten in het pakhuis of op de loskade de handen vuil te maken.

Verstaat ge die beeldspraak?

Bij wat als stukgoed scheep gaat, hoort een laadbrief of cognossement, en dat cognossement is niets dan *een stuk papier*, maar een stuk papier, waarop letterlijk alles staat wat van de verzonden stukgoederen wetenswaard is.

Volgens Art. 507 van het W. v. K. moet er op staan de naam van bevrachter of inlader, de naam van geadresseerde, de naam en de woonplaats van den schipper, de naam en het soort van het schip, de aard en de hoeveelheid en de merken en getallen van de stukgoederen, de plaats van vertrek en bestemming, het bepaalde wegens de vracht, en de onderteekening van schipper, inlader en expediteur.

Zoo zijn er dus twee dingen: 1o. het wezenlijke goed dat de lading uitmaakt, en 2o. de papieren, die saam aanwijzen wat er in het schip geladen is. Dat is dan voor elke bezending apart de laadbrief, en voor heel de lading de vrachtlijst.

Nu zijn natuurlijk al die papieren saam geen halve gulden waard; de waarde zit uitsluitend in *het goed* dat in het laadruim is gestouwd.

Maar al zijn al die paparassen intrinsiek saam geen halve gulden waard, toch heeft de chef van het kantoor veel liever met die papieren, dan met de geborgen lading of met wat in de pakhuizen werd opgeslagen, te doen.

De papieren wijzen duidelijk aan wat er aan goed in schip of pakhuis zit. Met de papieren voor zich, weet hij er alles van. Hij bezit door die papieren alle noodige gegevens in een makkelijk bruikbaren, handigen vorm. Bij het behandelen en uitrekenen van die papieren kan hij rustig voor zijn bureau blijven zitten. Hij maakt geen vinger vuil. Hij loopt geen gevaar, zich aan splinters en spijkers te wonden. En hij overziet al wat in schip of pakhuis zit, met één oogwenk.

Zoo toegerust, boekt hij in zijn boeken wat uit laadbrief,

pakhuisbrief, vrachtlijst enz. blijkt. Na die partijen geboekt te hebben, telt hij op en trekt hij af. En als zijn berekening gemaakt is, kent hij precies zijn eigendom of winste.

Had hij daarentegen die papieren niet, en zou hij zelf in het ruim van het schip gaan zoeken, of op de zolders van zijn pakhuizen alles nawegen, dan kwam er geen eind aan het werk, dan zou er eindelooze verwarring heerschen, en kwam hij er toch nooit precies achter, daar telkens de voorhanden voorraad afneemt of klimt.

Het kantoor is daarom de onmisbare spiegel van heel de zaak. In de kantoorboeken spiegelt zich nauwkeurig het beeld af van al wat in schip of in pakhuis werd weggeborgen, van wat er afgaat en van wat er bijkomt; en uitsluitend met dat spiegelbeeld wordt op het kantoor gewerkt.

Zijn het grondstoffen, waarin gehandeld wordt, dan heeft men op het kantoor behalve die papieren en boeken alleen nog *monsters*, d. w. z. kleine hoeveelheden, van de suiker, van het graan, van de tabak op proef, opdat wie handelen komt kunne uitzoeken. Maar ook die monsters hebben op zichzelf geen waarde hoegenaamd. Wie ze mee krijgt, krijgt ze gratis mee. Zoo zelfs, dat Parijsche huizen thans stalen of monsters zenden aan ieder in ons land die ze aanvraagt. Alles zonder geld.

Voor de klaarheid, voor de doorzichtigheid, voor het gemak, voor de concentratie, voor de berekening en voor den handel, zijn die boeken, die papieren en die stalen of monsters dus alles waard.

Alleen maar, ze vertegenwoordigen geen *wezenlijke waarde*.

Ze zijn niets dan een schijn. Een afschaduwing, een afschijnsel van het *wezenlijke*.

Het wezenlijke der zaak, het eigenlijke, datgene waarom het gaat, dat zijn niet die boeken en papieren, maar dat is het goed zelf, dat zeilt in het schip of opgeborgen ligt op de zolders van het pakhuis.

En zoo nu is het ook met alle verstandelijke afgetrokkenheid, met alle begrippen en met alle formuleeringen, met alle belijdenissen en Catechismussen, met alle dogmatiek en met alle handboek.

Dat is alles o, zoo practisch-nuttig. Alles, o, zoo handig en gemakkelijk. Het is voor de behandeling der dingen onmisbaar.

Alleen maar, op zichzelf bezit dit alles niet de minste waarde.

De eigenlijke, de wezenlijke waarde ligt niet in die afgetrokken begrippen, maar in de wezenheden en in de dingen waarvan die begrippen het beeld afspiegelen.

In den geldhandel ziet ge hetzelfde.

Moet ge tien duizend gulden ontvangen, dan zou men u een slechten dienst bewijzen, door u feitelijk tien duizend enkele wezenlijke guldens uit te betalen.

Het liefst hebt ge dan, dat men u tien dunne papiertjes geeft, tien bankbiljetten elk van duizend gulden. Dat is handig. Dat is gemakkelijk. Die bergt ge in een zijtasch van uw portefeuille.

En ook al loopt het bij u niet over zoo groote sommen, nu het goud zoo goed als de wereld uit is, hebt ge toch veel liever vier biljetten elk van *f* 25, dan honderd enkele guldens in zilver.

Dat is er zelfs zóó bij de menschen ingegaan, dat ze die stukjes papier, die men bank- of muntbiljetten noemt, *voor geld aanzien.*

En toch is dit niet zoo.

Die vier bankbiljetten van *f* 25 saam zijn misschien één halve cent waard. Meer niet. Maar in het gewone leven denkt men daar niet om en beeldt zich in, dat zoo'n stuk geelachtig papier *zelf geld is.*

En daar hebt ge nu het Intellectualisme!

Evenals die biljetten van *f* 25 *geen* geld zijn, maar slechts declaratiën omtrent geld dat in de bank ligt, zoo ook zijn al deze begrippen, al deze formulieren en formuleeringen saam geen cent waard. Zij zijn niets dan declaratiën omtrent geestelijke schatten, die zich bij God of in der menschenhart bevinden.

Maar ook hier raakt men door het gebruik in de war. Men gaat ook hier het biljet voor het geld zelf aanzien. En men vergeet, dat ze op zichzelf niets zijn dan afgetrokkenheden zonder eenige waardij.

Men spreekt dan van geloof. Men ontleed het *geloof* in zijn hoofd- en onder- en zij-begrippen. Men scherpt zijn tegenstellingen tegen bijgeloof en ongeloof. Men onderscheidt, men splitst, men verkavelt, men omschrijft en bepaalt, en zet een breede borstwering op tegen alle ketterijen in zake het geloofsbegrip. Men meet de krachten van het geloof uit. Men bepaalt er den oorsprong, den inhoud, en werking van. Kortom, men toont alles van het geloof te weten. In zijn boek staat alles wat ge omtrent het geloof maar wenschen kunt, haarfijn. De cognossementen van het geloof zijn keurig in orde.

Er ontbreekt niets aan.

Alleen maar, men vergeet zoo licht, dat dit alles, zonder meer, nog niet de allergeringste waarde ter zaligheid bezit, want dat het voor de zaligheid niet aankomt op het geloofsbegrip in het boek, maar op het *levend geloof in het hart.*

Men ziet het bankbiljet van het geloof, voor het *geloof zelf* aan.

En zegt men nu: „Alles wel, maar voor dat bankbiljet kan ik dan toch het geld krijgen," dan sta hier de wedervraag, of ge dan nooit gehoord hebt van een *run?*

Dit bedoelen we:

Als er tijden van crisis, van gevaar, van „Krach" komen, dan holt een ieder op eens naar de Bank om zijn geld te halen. Dan wordt de Bank bestormd. Dan is er geen bijkomen aan. Dan vecht men voor en in de gangen van de Bank, om er het eerst bij te komen. En, als dat storm loopen doorgaat, komt op eens het fatale bericht, dat de Bank haar betalingen gestaakt heeft.

En zoo is het ook hier.

In gewone tijden komt ge met uw haarfijn beleden geloof nog uit. Maar als de nood aan den man komt, en uw hart wordt bestormd door tegenheden, dan geven al uw begrippen en formuleeringen en logische uiteenzettingen niets. Dan komt het aan op het *wezenlijke* geloof, dat in den kelder van uw hart verborgen ligt.

En als dat er dan niet is, dan zijt ge geestelijk bankroet.

Zoo ziet men het dan ook telkens.

Als de stormen opsteken, ziet ge een eenvoudige in den lande, die in de begrippenwereld een vreemdeling is, maar die met het mosterdzaadje van wezenlijk geloof in zijn hart, wonderen doet.

Daarentegen de geleerde man, met al zijn schat van begrippen en bepalingen, maar zonder het *levend* geloof in zijn hart, lijdt dan zoo vaak schipbreuk.

En zoo zinkt dan de Intellectualist in de golven weg, terwijl de eenvoudige geloovige blijft drijven op de bezieling van zijn hart.

Het gevaar van het Intellectualisme schuilt meer in *den man* dan in *de vrouw*.

Niet alsof er ook geen vrouwen zouden zijn, die intellectueel ruim rijpten en hoog staan, noch alsof er omgekeerd niet mannen en mannekens waren, voor wie zekere aanvulling van den voorhanden voorraad op „den bovenzolder" geen weelde zou zijn. Maar elk in hun soort genomen, neigt toch de man meer dan de vrouw tot redeneeren, en is de vrouw meer dan de man een gevoelswezen.

Als de kracht der Confessie verflauwen gaat, laat in den regel eerst de vrouw, en eerst na haar de man, de Belijdenis los. Of een prediker stipt de volle en zuivere waarheid predikt, interesseert een vrouw in den regel lang niet zooveel, als wel de heel andere vraag, of hij boeit en roert. Een boek, dat enkel dient om waarheid van dwaling te schiften, zal ze gemeenlijk ongelezen laten, en verslinden een boek dat haar pakt en meesleept door gevoeligen inhoud. Ze vraagt meer om iets voor haar leven, voor haar hart en voor haar verbeelding, en de strenge betoogtrant, vooral de lange volzin, en nog meer de storende tusschenzin, schrikt haar af.

„De Heraut" levert proef.

Naast de duizenden en duizenden lezers die ons blad telt, staan duizenden en duizenden lezeressen; maar verreweg de meeste onzer lezeressen beginnen bij de meditatie, of het tweede stukje. De eerste breede bladzijde doorgluren ze,

maar lezen ze niet. Ze durven het niet aan. Het is haar te diepzinnig. En als ze één stuk overslaan, zijn ze den draad kwijt. En dan moet men nog onthouden waar dat breede stuk het een vorig maal over had.

Er zijn er zeer zeker, die ook sinds jaren deze meer intellectueele betoogen volgen, en zelfs zijn er, die er verheldering van haar bewustzijn aan danken. Maar als we op elk onzer duizend abonnenten deze *elite* onder de vrouwen op tien percent rekenen, schatten we stellig niet te laag.

Vrouwen in het Intellectualisme verdronken, zijn dan ook hooge uitzonderingen; gevoelsdronkenen zijn er meer.

Maar anders is het met *de mannen* gesteld, althans onder de *manlijke* mannen.

Ook onder deze sexe toch vindt ge tegenwoordig vrouwelijke imitatiën, zoowel daarin, dat ze tegen eenigszins inspannende lectuur voor hun ontwende hersenen opzien, als dat het gevoels-elixer voor hen bedenkelijke bekoring verkreeg.

Een onmanlijkheid die u hindert; die u naar de koppen van „De Staalmeesters" doet gluren, of ge ze ook op den hals van uw tijdgenoot kondt tooveren; en u vreezen doet voor een omgekeerd feminisme.

Maar, natuurlijk, die soort verzwakte mannen geven den toon niet aan. De karakterloozen vinden hun gerechte straf in het invloedlooze. Niet zij bepalen de richting waarin het leven zich beweegt.

Over *die* macht beschikt alleen de man van kunde en kennis. De man van doorzicht en beleid. De man van karakter en bewustzijn.

En deze *élite* onzer sexe nu *denkt*, denkt *na*, denkt *door*; en het is vooral aan hun gestadig in- en doordenken der dingen, dat ze hun kracht, hun invloed, hun energie ontleenen.

Zij zijn het, die in 't gezin, in de maatschappelijke vereenigingen, in zaken, in de school, in de kerk, in den staat, het woord opnemen, en door hun woord de geesten leiden in kleiner of in grooter kring.

Niet, alsof de vrouw niet ook háár invloed zou doen gelden. Ze weten zelve wel beter, en de mannen ervaren het telkens weer. Maar deze invloed draagt een ander type, werkt meer

op de *realiteit* van het leven in, meer op het *zijn*, dan op *bewustzijn*.

Komt het daarentegen aan op het uiten in het woord, op het formuleeren van de gedachten, op het stellen van de regelen, op het aangeven van het program, dan ruimen zij de plaats voor de andere sexe, en luisteren. Niet zonder critiek, het zij zoo, maar toch gevoelende, dat ze in de wereld der gedachte, door het grijpen naar de lauweren, eigen onbeholpenheid te licht verraden zouden.

Van die intellectueele meerderheid, van die verstandelijke superioriteit zijn de toongevers, de tolken, de leiders onder de sterkere sexe zich maar al te goed bewust. Ze pogen daarom die wapens scherp te houden. En met een: „vrouwtje, daar heb jij nu heusch geen verstand van", wordt vrouwlief dan in den hoek gezet in het gezin, en daar ze buiten het gezin niet geroepen wordt tot optreden of spreken, en in alle beraadslagende en besluitende vergadering de man monopolie bezit, is het, o, zoo begrijpelijk, dat bij het tooninzetten, bij het vertolken, bij het leiden, niet enkel de man, maar in den man het intellectueele telkens op den voorgrond dringt.

In de Kerk zal, naar de Schrift wil, alleen de man spreken, dus ook in den kerkeraad en op alle meerdere vergaderingen alleen de man de kerkelijke zaken regelen en afdoen. In de school moge de vrouw zich een plaats der eere veroverd hebben, maar toch, in het *schoolwezen* merkt ge van vrouwelijken invloed bijna niets. In ons vereenigingsleven moge ook het vrouwelijke element op een haar eigenaardig terrein zijn opgetreden, maar toch, de statuten vragen ze van manlijke hand, en als het op gewichtige besluiten of correspondentiën aankomt, wordt mannenraad te hulp geroepen. En zoo is het heel het leven door. Op het notariskantoor voor de akten, aan de balie als er gepleit wordt, in de pers als het op politieke leiding aan komt. En eindelijk is het evenzoo in de regeeringsstukken, in de regeeringsbureelen, aan de Ministerstafel en in de Staten en Raden.

Altoos hoort ge den man, pleit de man, schrijft de man, en is het de man die de leiding geeft in de wereld der gedachte.

Meer nog, het is om en bij dat alles de „man van het

woord" die den toon inzet. Niet de kunstenaar, niet de nijvere, niet de man van zaken, maar de man die spreken en schrijven kan. En de man, die in 't spreken en schrijven het wint van zijn sexegenooten, is uiteraard een persoon, die in het *denken* sterker is dan de anderen, en een voornaam deel van zijn kracht in zijn intellectueele voortreffelijkheid en rijpheid bezit.

Dit nu leidt in het openbaar leven vanzelf tot intellectueele eenzijdigheid. Tot een overwicht van het intellect over het gevoel en over de wilsenergie. Men redeneert, men licht toe, men verklaart, men regelt, men formuleert, men bepleit de gedachte, en beeldt zich dan maar al te spoedig in, dat het nu ook vanzelf wel zoo loopen zal, omdat men het zoo duidelijk uiteengezet en zoo volledig geordend heeft.

Vooral bij predikers stuit men er telkens op, dat ze u een stuk keurig beredeneerd hebben, en zich inbeelden dat die redeneering het nu ook doen zal; tot ze morgen den dag in hun gemeente ontwaren, dat de steen dien ze in den stroom wierpen, wel een prachtige reeks van kringen vormde, maar daarna zonk, en den stroom liet, gelijk die was.

Dat zeggen we niet van de holle preek, met woorden vol van klank, maar leeg aan inhoud. Zoo iets telt als predikatie ganschelijk niet meê. Neen, we bedoelen een terdege bearbeide stof, in streng betoog, helder als glas uiteengezet. Iets om geen speld tusschen te krijgen. En toch, ook dan stuit ge telkens op de teleurstellende uitkomst dat het effect gelijk nul was.

Maar niettemin is het volkomen begrijpelijk, dat de algemeene leiding in ons vereenigingsleven, in onze kerken en in den staat, en zelfs in onze gesprekken, door het overwicht van het manlijk element, lijden gaat aan het eenzijdig verstandelijke, en aan Intellectualisme ziek wordt.

En zeg nu niet, dan moet ge het vrouwelijk element er iets meer in mengen, om zoo een tegenwicht te vormen, want waar dit beproefd is, was het onveranderlijk gevolg, dat óf de vrouwen zelve de bacil van het Intellectualisme in zich opnamen, en zoo doende een soort gedrochtelijke amphibieën werden, óftewel dat ze de mannen met de gevoelsbacil aanstaken, en werden als de blinde die den

kreupele leiden zou, tot ze beide in de gracht vielen. In kringen, waar het zoo toeging, zonk ten slotte alle energie weg.

Neen, de mannen moeten zich beteren, niet door halfvrouw, maar door *meer* man en ten volle *mensch* te worden.

Wat we hebben moeten, is niet, denkende en redeneerende koppen, op een staak, maar koppen *met een hart er onder* en met twee beenen in beweging gebracht door *het reëele leven.*

Een les leeren, een les opzeggen, en desnoods zelf een les voorschrijven, is kostelijk schoolwerk, maar de school is voor het leven, en het leven gaat in de school niet op.

Beeldt u niet in, dat onze bestrijding van het Intellectualisme bedoelt een pleidooi te worden voor het Sensualisme, d. i. voor de Gevoelseenzijdigheid, of een lokaas voor de Wilsmannen, die hun Christendom uitsluitend zoeken in werken, offers en veelbezigheid.

Ons protest gaat tegen elk dezer drie eenzijdigheden, en tegen elk van die drie even sterk. Zal het goed zijn, dan moeten we mannen *des geloofs* zijn, en het *geloof* heeft juist dit eigenaardige, dat het ons innerlijk leven als zoodanig in beweging zet, en zulks wel naar de *drie* uitgangen onzes levens, ons actief *denken* en *willen*, en ons passief *gevoelen.*

Toen moet men elk dezer drie eenzijdigheden op haar beurt nemen, en wie een beurt zal geven aan elk der drie, moet wel een keuze doen, welke dezer drie het eerst onder de oogen zal worden gezien; en zóó genomen lag het voor de hand, eerst het Intellectualisme te bestrijden. Die orde wordt gemeenlijk gevolgd, en met name onder ons Gereformeerden ligt voor *die* eenzijdigheid ons kerkelijk leven het eerst en het meest open.

Toch is dit niet overal noch bij alle personen gelijk.

Wezen we er reeds op, dat de man meer dan de vrouw er voor open ligt, en dat de overheerschende invloed van *den man* op kerkelijk terrein soms maar al te sterk de

eenzijdige verstandsrichting, d. i. het Intellectualisme, bevordert, thans vestigen we er de aandacht op, dat het ook zoo aanmerkelijk verschilt naar *streek* en *persoon*.

Ons land is wel klein, en onze provinciën zijn niet zoovele in aantal, maar toch is het verschil tusschen streek en streek in ons kleine land lang niet gering.

Hetgeen te Appeltern onlangs voorviel, zou in menige andere provincie ondenkbaar zijn geweest; en met name de provinciën Gelderland en Zeeland zijn van oudsher geneigd tot gevoelsdweperij en mystiek.

Holland en Friesland staan hier scherp tegenover. In deze beide provinciën heerscht nuchterder toon, en vindt het fanatisme niet zoo licht ingang.

En niet alleen, dat men op die wijs *ons land* in kringen kan indeelen, zoodat in den éénen kring meer gevaar bestaat voor gevoelsoverdrijving, en in den anderen kring meer voor verstandelijke eenzijdigheid, — zelfs in elke provincie op zich zelf loopt de algemeene stemming der gemoederen nog soms merkbaar uiteen.

In Zeeland b.v. bood Walcheren altoos meer weerstand aan de eenzijdige mystiek dan Zuid-Beveland, en benoorden Zeeland was de stemming in Noord-Holland aldoor veel nuchterder dan in Zuid-Holland.

Die verschillen hebben hun oorsprong in het slag van menschen, dat deze streken oorspronkelijk bevolkt heeft. Saksen, Franken en Friezen zijn de drie groote stammen die hier voor eeuwen binnentogen, en deze drie stammen liepen in hun aard uiteen. Dat lag dan weer aan de stamvaders van zulke stammen. Van oudsher waren de Saksen allerwegen bekend om hun week gevoel en hun neiging naar het mystieke en sentimenteele. En het behoeft ons dus ook niet te verwonderen, dat de afstammelingen der Saksen hier te lande nu nog naar gelijke eenzijdigheid overhellen.

Bij de Franken was dit van meet af anders, en heel anders ook bij de Friezen, die koeler, en zoo men wil meer teruggetrokken van aard, zich niet zoo licht door hun gevoel lieten medeslepen, maar te meer bloot stonden voor het gevaar, om hun verstand of hun wil tot eenzijdige overheersching te laten komen.

Wie in de verschillende streken van ons land bekend is, weet dan ook zeer wel, dat de schakeeringen van het kerkelijk leven in Gelderland en Zeeland heel anders zijn dan in Holland en Friesland.

Natuurlijk moet men dit niet te streng nemen. Geen enkele provincie is onvermengd gebleven. Men trekt heen en weder. Door huwelijken worden geslachten uit zeer onderscheiden provinciën verbonden. En overal vindt men uitzonderingen.

Maar in het globaal genomen, zal het bij onze deskundige lezers geen tegenspraak ontmoeten, dat de levenstoon, de wijze van bestaan en van zich te uiten, in de genoemde provinciën aanmerkelijk verschilt.

Stellig heeft de invloed van Gods Woord ook ten deze menige eenzijdigheid afgeslepen; en in streken waar van oudsher de prediking der Gereformeerde waarheid het zuiverst en het machtigst is geweest, stuit ge op de stameenzijdigheid veel minder.

In Zeeland is de classis van Walcheren van oudsher een der beste geweest, en nog werkt de gezonde invloed hiervan op dat eiland zichtbaar na. Er is op Walcheren aan het licht op den hol slaand gevoelsleven een heilzame teugel aangelegd. Datzelfde valt ook van Gelderland in enkele dorpen op te merken. Overal waar de goede, zuivere prediking eeuwen lang stand hield, is de stemming des gevoelslevens genormaliseerd.

Laat men dus in die streken, waar het gevoel gevaar loopt, niet zeggen noch denken: Dan zijn wij althans voor het Intellectualisme bewaard; want het Sensualisme is even zondig.

Maar wel volgt uit wat we zeiden, dat het vooral provinciën als Noord-Holland en Friesland zijn, waar men tegen het Intellectualisme op zijn hoede behoort te wezen.

En terwijl de prediking van het Evangelie in Gelderland en Zeeland de roeping heeft, om juist het gevoelsleven onder de tucht van het verstandsleven te brengen, evenzoo heeft diezelfde prediking van het Evangelie in Friesland en Noord-Holland tot taak, om het stollende gevoel weer te doen smelten, en de eenzijdigheid van de verstandsheerschappij terug te drijven.

Het moet niet ééne, gelijksoortige, prediking over heel het land zijn. Maar anders voor de ééne streek dan voor de andere, evenals ook in Paulus' dagen de prediking een geheel andere was als hij met oorspronkelijke Joden, dan wanneer hij met gewezen heidenen te doen had.

Nu zij het intusschen wel opgemerkt, dat in den loop der historie de invloed, uitgegaan van Holland en Friesland, een veel grootere was, dan die uitging van de meer tot mystiek neigende streken. Reeds de bevolking van Holland overtrof in aantal zeer verre die van de oostelijke gewesten. Maar ook afgezien van het aantal, gaf de ligging, de meerdere rijkdom van Holland, het liggen in Holland van de grootste steden, het resideeren in Holland van de Regeering des lands, en zooveel meer, aanleiding dat Holland veel meer den toon aangaf. Soms te veel, en vooral soms te eenzijdig. En overmits nu in deze toongevende provincien meer het *verstand* dan het *gevoel* overheerschte, lag het in den aard der zaak, dat ook van dien kant het Intellectualisme gestadig voedsel ontving.

Doch gelijk gezegd, dat ligt niet enkel aan de *streek*, maar ook aan het temperament der *personen*.

Onder de familiën reeds vindt men het verschil, dat de ééne familie meer naar het sentimenteele neigt, terwijl de andere familie meer verstandelijk is aangelegd. En datzelfde verschil vindt ge terug tot soms onder de leden van eenzelfde gezin, meest als gevolg van het huwelijk. Huwen twee personen, die herkomstig zijn uit families met verschillende stemming, dan ziet men vaak, dat onder hun kinderen zeer uiteenloopende karakters voorkomen. De één die een meer gesloten karakter bezit en van wiens gevoel ge zoo goed als nooit iets merkt, de ander die deuren en ramen altoos open heeft staan, en u zien laat al wat in zijn hart omgaat. En in verband hiermede, de één licht tot schreiens toe door zijn gevoel bewogen, de ander meer stug, soms tot het ongevoelige toe, maar knap en verstandig.

Juist die verstandelijk aangelegden worden nu meestal voor de studie opgeleid. Niet altoos; ook niet zij alleen; maar toch zij allicht meer dan de anderen, vooral in gezinnen van den landbouwenden en kleinen burgerstand. Zulk

een jongen staat dan op school als „knap" bekend, en het plan duikt op om hem te laten studeeren.

Dit nu heeft onwillekeurig tengevolge, dat ge onder gestudeerde personen in den regel meer mannen zult vinden die naar het eenzijdig gevoelige overhellen.

De studie brengt dan het gevaar met zich, dat deze eenzijdigheid nog verergert, vooral bij hen, die onder hun medestudeerenden als de bondigste denkers bekend staan.

En zoo is het natuurlijk, dat de invloed, die van de predikanten uitgaat, allicht te veel naar het verstandelijke neigt.

Men schrijft dit ook wel toe aan neiging tot meer voorwerpelijke prediking; en we ontkennen volstrekt niet, dat ook dit in het spel komt. Maar toch, de andere factor, waarop we wezen, is zeer stellig veel machtiger in zijn werking.

Wie gestudeerd heeft, vindt daarin dat hij dieper en scherper heeft leeren denken, zijn kracht, zijn wapen, zijn sterkte. En wat is dan natuurlijker, dan dat hij zekere voorliefde koestert voor het terrein, waarop hij weet dat hij sterker, sterker dan de anderen is.

En zoo draagt uw *persoonlijke* aanleg er evengoed als het verschil in *sexe* en *streek* toe bij, om het gevaar van het Intellectualisme te vergrooten.

Waar het kwaad, het gevaar van het Intellectualisme in schuilt, is vooral tegenwoordig licht verstaanbaar door de hooggaande beweging op letterkundig gebied. Allicht dat zich later gelegenheid aanbied, dit verschijnsel van litterairen aard afzonderlijk te teekenen en te beoordeelen. Thans kan er slechts zooveel van gezegd, als noodig is, om het kwaad van het Intellectualisme toe te lichten, want het hangt er rechtstreeks meê saam.

Wat onze jonge letterkundigen zin en smaak gaf voor de impressionistische neiging der jongere Fransche school, was, we zeggen niet uitsluitend (o, neen, want er werkten ook

heel andere motieven in), maar dan toch voor een goed deel die „hartstocht naar werkelijkheid" die van Allard Pierson het woord ontving.

Men kreeg al meer een zeezieke gewaarwording bij het aanhooren van die statigholle gemeenplaatsen-aaneenklinking, waarmee men ons half luisterend, half dommelend volk in dicht en ondicht bleef vervelen. De goeden niet te na gesproken, en met een uitzondering voor witte raafjes van beter herkomst, maakte de doodgeloopen classiciteit telkens meer den indruk van wat apostolische taal op ander gebied als „luidende schel" en „klinkend metaal" had gebrandmerkt.

Het was een oud-modelsche etalage voor de spiegelruiten, maar met een leegen winkel en nog leeger magazijn er achter.

De één voor, de ander na, die aan het woord kwam, maakte den indruk van een taal en stijl te voeren, die op de lippen geboren was, en die nooit met het hart kennis had gemaakt.

Het was aldoor hout, dat men naastig en nijverlijk bijeen had gesprokkeld; maar geen enkele groene twijg, waar nog het levenssap uit den wortel in op perste, kwam te voorschijn.

Het was een spreken en redeneeren *over*, en een zingen *van* „vuur en gloed en glansen", maar waarbij men kil werd en bevroor.

Het leek veel op klassieke automatentaal, maar geen toon uit het menschenhart die u tegenklonk.

Schijn zonder wezen.

En dáár is de jongere school toen toornend tegen ingegaan. Deze jonge durvers hebben zich aan de geërgerde deftigheid van de elkander onderling bewonderende oude heeren niet gestoord. Ze hebben hun banbliksems getrotseerd. Ze hebben het klassieke keurslijf, waarin men begonnen was ook hen te prangen, met één ruk zich van het lijf gescheurd. En toen zijn ze zelf gaan spreken, gaan schrijven, gaan zingen, meest in wilde, soms in dolle, een enkel maal ook in keurigfijne taal. En om geen vorm gaven ze, als ze maar *voelden* dat het uit hun wezenlijk wezen, uit hun eigen gewaarwording, uit hun eigen warm gevoel kwam.

De geduchte fout, waaraan deze impressionistische school

zich hierbij schuldig maakte, geven we thans niet aan. Dit ligt buiten ons bestek. Het is ons ditmaal niet om critiek op de *nieuwe Gids*-school te doen, maar, omgekeerd, alleen om juist op het *kostelijk* element in haar letterkundige oppositie het volle licht te doen vallen; en dat kostelijk element was, dat ze ons „natuur en waarheid" wilde leeren, om ons van het geredeneer en van den vloek der classieke algemeenheden te verlossen.

En zonder nu ook maar van verre te willen zeggen, dat onze kansel gered zou worden, zoo onze predikers *nieuwe Gids*-stijl op den predikstoel lieten weerklinken, aarzelen we toch niet te verklaren, dat hetgeen onze prediking zoo dikwijls van haar effect berooft, niets anders is dan juist diezelfde grondfout, die de nieuwe litteratoren zoo onbarmhartig, maar zoo volkomen juist, in onze vroegere versificateurs gehekeld hebben.

De uitkomst deed hier uitspraak.

De producten van den kouden grond, waarop men ons volk dusver veelal onthaalde, legde het volk eenvoudig ongelezen ter zijde.

Ze vonden òf geen koopers, òf koopers voor het boekenrekje, vooral zoo het bandje een goed figuur maakte. En ongelooflijk is de massa drukstof, die in de breede kringen onzer fatsoenlijken en beschaafden, zonder ooit gelezen zijn, op het boekenrek is bijgezet.

Er zijn uitzonderingen. Enkele dichters bij Godes gratie hebben het oor van ons volk weten te boeien; althans in beperkten kring. Maar de massa, zonder verkaveling bijeengenomen, is door ons volk *niet* gelezen.

Op Cats werd gesmaald, maar Cats wist dan ten minste meer dan twee eeuwen lang heel zijn volk te boeien; en juist *die* kunst verstonden onze negentiende-eeuwsche dichters, enkele vorstelijke figuren onder hen uitgezonderd, nimmer. En zelfs de besten onder hen werden nog nooit wat men zeggen kon populair. Tien, twaalf leekendichtjes van de Genestet, nu ja, Da Costa in onzen kring, en Schaepman onder de Roomschen, vonden weerklank door hun zangen, doch ook zoo nog slechts voor enkelen hunner zangen; maar van „verslonden worden," door het volk, wist de gemeene poëzie dier dagen niet af.

De nieuwe school daarentegen heeft van meetaf geboeid, heeft gepakt, heeft graag gemaakt. Haar doolgeraakte ethiek bande haar uit *onze* kringen. Maar als ge den boekhandel er over hoort, weten de heeren op deze markt het u uit hun kasboek met cijfers duidelijk te maken, dat het niet al te dolle geschrijf der jongeren druk verkocht is, en thans reeds de markt beheerscht.

Van soortgelijk succes nu weet onder ons menig *bevindelijk* prediker te spreken. Zelfs bij menig ongeoefend „oefenaar" liep het volk te hoop. En ook hier werkte dezelfde prikkel. Men voelde bij deze mannen, zoo ze van het echte soort waren, *realiteit*. Niet bij allen, want ook de bevindelijke prediking kan *zonder* eigen bevinding worden *nagebootst*. En dat klinkt dan wel eerst vaak uiterst fraai, en misleidt voor een tijd. Maar al spoedig begint men ook hier te merken, dat men met bevindelijke *lippentaal* in plaats van met taal uit het hart te doen heeft, en dan natuurlijk is „nagebootst gevoel" nog vervelender dan classieke deftigheid en dor geredeneer over algemeenheden. Maar als het *echte* bevindelijke aan het woord komt, was er in elke kring steeds gehoor, en kon men het den kerkgangers aanzien, dat ze genoten. In de volle en de leege kerken ligt zooveel leering.

Welnu, dat feit beslist. Niet *voor* de bevindelijke *tegen* de voorwerpelijke prediking. Bij die tegenstelling staat het heel anders. Maar wel *voor* een prediking waar geestelijke realiteit achter zit, en waar het hart in meespreekt, tegenover de prediking van den dorren, zij het opgeschroefden Intellectualist.

Het volk wil, en terecht, geen notaris op den kansel.

Een notaris is op zijn eigen terrein een onmisbaar en verdienstelijk man. Hij heeft een nauwkeurigheid in zaken op te nemen, boedels te beschrijven en testamenten op te maken, die ge hem benijdt. Maar het blijft voor hem *vreemd* goed, goed dat het zijne niet is, waar voor hem geen herinneringen aan kleven, en dat bloot als voorwerpelijk goed in zijn stukken voorkomt.

Vandaar de doodschheid der notarieele taal.

Allernauwkeurigst, in precies wettelijken vorm, op een

haar af ingedeeld, onverbeterlijk; maar zijn stukken zijn eenvoudig niet te lezen; en verreweg de meeste gegadigden teekenen zijn stukken, zonder er eigenlijk iets van te verstaan.

En het is dat *notarieele* karakter, dat alle intellectualistische prediking ontsiert, en smakeloos, en daardoor veelal zoo ongenietbaar maakt.

Uitlegkunde, leerstellige onderscheiding, trilogische indeeling, fijne ketterij-keuring, deftige taal, of ook taal die in het bombastische overslaat; maar het blijft al den onverkwikkelijken indruk maken van koude, notarieele beduimelingen.

Ge voelt niet, dat wie spreekt het zelf voelt, en daarom pakt het u niet, en sleept u niet meê. Er glanst wel vuurwerk in van woorden, maar er sprankelt geen vuur uit het hart, dat vuur in uw hart aansteekt.

Ge hoort het aan, hoe er over uw dierste goederen geredeneerd wordt, maar de vrucht van den edelen wijnstok proeft ge niet.

Er wordt wel telkens gezegd, dat het om uw ziel, om uw eeuwige behoudenis, om uw zaligheid en om uw eeuwig leven gaat, maar onder het hooren raakt ge niet zelden nog verder van uw ziel af, dan toen ge u onder het gehoor nederzettet.

Als ge wezenlijk met uw ziel te doen hadt, in angst over uwe zonde waart, of voor de poorten der eeuwigheid stondt, en men begon u zulk een predicatie voor te lezen, zoudt ge bidden en smeeken dat men toch ophield, en u met uw ziel bezig liet zijn.

En nu willen we in het minst niet overdrijven en toegeven, dat de prediking óok dient voor andere toestanden en voor andere doeleinden. We beschouwen nu de zaak van één kant, en moeten daarom thans wel eenzijdig zijn.

Maar de hoofdzaak, waartegen we ijveren, zal men nu toch gevoelen.

De notaris op zijn tijd. Het zij zoo. Nu en dan kunt ge ook hem niet missen. Maar de notaris elken Zondag weer, dat is niet uit te houden, dat verderft de gemeente, dat slaat de prediking met machteloosheid, dat heeft geen vat op het volk. Dat *sticht* niet, maar sticht kwaad.

Duidelijkheidshalve spraken we tot dusver alleen van het Intellectualistisch gevaar, dat op den kansel insluipt en den publieken Dienst des Woords en des Gebeds ontzielt. Vanzelf komen we daarop nader terug. Nu reeds daarentegen is de zaak er op te wijzen, hoe zich totaal vergist, wie waant, dat de eenzijdigheid der verstandsrichting een booze bacil is, die *alleen maar* de prediking aantast.

Ware het maar zoo! Maar natuurlijkerwijs en ongelukkigerwijs staat het in de werkelijkheid heel anders. We zeggen er bij: natuurlijkerwijs, omdat het immers niet anders kan, of al naar de prediking is wordt op den langen duur ook de gemeente-type, d.w.z. de eigenaardige vorm van haar godsdienstige levensuiting.

Zie maar eens in Schotland, Engeland en Amerika, hoe een halve eeuw van methodistische prediking de eens zoo stoere en cordate Presbyteriaansche kerken van de belijdenis der waarheid vervreemd en van het diepere religieuse gevoel beroofd heeft, om ze schier geheel op te doen gaan in uitwendige drukte, in nimmer eindigende veelbezigheid, en ze te drijven in eenzijdige wilsrichting.

Er zijn streken in ons land, waar de kenner, dorp bij dorp, in den huidigen toestand der kerken de rechtstreeksche gevolgen kan aanwijzen van het soort prediking dat er langen tijd de overhand had; vooral in dorpen waar eenzelfde prediker dertig of meer jaren een geheel geslacht geestelijk geleid heeft. Want wel is het zoo, dat op meer dan ééne plaats al te eenzijdige prediking juist tot reactie geleid heeft, maar dan lag hierin juist de oorzaak van de geestelijke scheuring, die zulk een kerk verwoest heeft.

Er is dan ook geen twijfel aan, of een eenzijdig Intellectualische prediking moet, we zeggen niet op éénmaal, maar zeer stellig op den langen duur, ook op het gemeenteleven in zulk een kerk een Intellectualistisch stempel drukken.

Dat zal zich dan eenerzijds daarin op gelukkige wijze openbaren, dat in zulk een gemeente de kennis der waarheid toeneemt en allengs meer belang gaat inboezemen. Voor de vrijmachtige Souvereiniteit des Heeren Heeren, voor de volstrekte autoriteit der Heilige Schrift, en voor het diepe mysterie van de rechtvaardigmaking door het

geloof, leeft dan allengs klaarder besef weer op. Vooral de Catechismusprediking herneemt haar plaats der eere. De Catechisatie is, onder de heerschappij van het Intellectualisme, soms een half collegie geworden. En al kunnen niet allen de ingewikkelde redeneering volgen, er zijn er toch altoos die er lust aan hebben. En van lieverlede ontdekt ge er steeds meerderen in zulk een gemeente, die weer op de hoogte van de belijdenis komen, die den strijd om en voor de waarheid weer verstaan, die er over lezen, er over nadenken, en ten slotte zich met elkander vereenigen, om hun onderzoek van de waarheid voort te zetten.

En de andere goede vrucht is veelal, dat ook de waardeering en de kennis van de Heilige Schrift in zulk een gemeente toeneemt. De metterdaad droeve gewoonte, om jaar in jaar uit, over zeg twee honderd teksten altoos weer te preeken, is, waar het Intellectualisme heerscht, niet te duchten. Integendeel, de prediking van die soort is er op uit, om allengs *geheel den inhoud* der Heilige Schrift voor de gemeente te ontvouwen, Schrift met Schrift te vergelijken, en nauwkeurig het gekozen stuk der Heilige Schrift uit te leggen. Dat kweekt dan geest van onderzoek, het ontneemt bij het Bijbellezen in het gezin aan deze functie haar werktuigelijkheid. Men gaat weer lezen om te verstaan, en enkelen althans worden weer *bijbelvast.*

Men ziet dus wel, dat we voor de lichtzijde van de verstandsrichting waarlijk niet blind zijn. Integendeel, een Gereformeerde kerk, die den arbeid van het verstand, het onderzoek der waarheid, en het ernstig nadenken over de stukken der Belijdenis verwaarloost, moet geestelijk verarmen en ten prooi worden aan allerlei sectegeest en ketterij.

En toch, indien deze arbeid van het denken niet in juiste evenredigheid gepaard gaat met verzinking in de mystiek des innerlijken levens, en met krachtige wilsuiting in den strijd tegen het Rijk van Satan en voor het Koninkrijk van God, dan zal noch die kostelijke kennis van de waarheid, noch dat keurige Schriftonderzoek de kilheid der geesten kunnen afweren, die ten slotte alle geestelijke strooming in haar midden bevriezen doet.

Dit gaat ongemerkt aldus toe:

Er zijn in elke gemeente aankomende en volwassene leden, die verstandelijk rijker en die minder rijkbegaafd zijn. Zij nu, die gemakkelijker *denken* kunnen, en beter voor een *verstandelijk* onderzoek aangelegd zijn, trekken onwillekeurig den eenzijdig-verstandelijken prediker meer aan dan de overigen, wier botheid hem vaak ergert. Alleen aan der eersten oordeel over zijn prediking kent hij waarde toe. Hij mint het, met dezulken zich in te laten en ze voort te helpen. En zoo ontstaat als vanzelf de indruk, alsof eigenlijk alleen deze meer verstandelijke gemeenteleden de kern van het kerkelijk milieu vormen.

De anderen beproeven wel meê te loopen, maar ze kunnen het niet, en al spoedig moeten ze het opgeven. En alzoo zich op hun eigen terrein terugtrekkend, blijven deze minder kundige gemeenteleden zonder leiding, zonder stichting. Gevolg daarvan is, dat de afstand tusschen de verstandelijk meer ontwikkelden en die overigen al grooter wordt.

Aldus begint allengs het verstandelijk *kennen* het geestelijk *kunnen* te vervangen. Verstandelijkheid begint proeve van echte bekeering te worden, en wie dien verstandelijken loop niet meê kunnen maken, dalen af tot een lageren rang, om heel hun leven lang tobbende te blijven, zonder ooit de zaligheid der uitverkiezing als den grond hunner vertroosting ervaren te hebben.

Aanvankelijk wordt dat dan nog met eenige teederheid verzeld, en blijft de ernst van de Godsvrucht aan de verstandelijkheid een hooger karakter leenen. Maar het kwaad, dat in een beginsel schuilt, is nu eenmaal niet te stuiten. Het werkt altoos door tot aan zijn voleinding. En zoo nadert men dan in zulk een gemeente almeer het gevaarlijke punt, dat historisch geloof voor echt geloof wordt aangezien, en dat het is alsof niet aan den nederige, maar aan den hoogere in kennis de genade voor genade was toegezegd.

Niet alsof ook in zulk een phase niet zeer diepzinnig over het hemelsbreed verschil tusschen historisch en echt geloof zou geredeneerd worden, en alle kenmerken des echten geloofs niet scherpzinnig zouden worden ontleed, maar het blijft almeer bij het *recept*, en tot een halen op

dat recept van het medicijn bij den Grooten Medicijnmeester, komt het al minder.

Nu zal dit in het eerste opkomend geslacht nog zulk een vaart niet nemen, omdat in het eerste geslacht de ernst van vroeger nawerkt, en zij, die voorop gingen in zulk verstandelijk onderzoek, metterdaad bekeerde mannen en vrouwen waren. Dat tempert het kwaad dan nog voor lange jaren. Maar reeds in een tweede geslacht wordt het wezenlijk Godvruchtig gehalte van deze verstandelijkheid al zwakker. Ten leste wordt de teederheid der consciëntie voor benepenheid en bekrompenheid aangezien, en het duurt niet lang meer of de zonde, die reeds zoo lang voor de deur lag, sluipt naar binnen, d. w. z. dat deze hooge verstandelijkheid zich ten slotte verzoenen gaat met tamelijk slordigen levenswandel.

Komt dit uit, dan zullen de leiders en voorgangers daar wel tegen toornen, maar bijna met noodzakelijkheid zullen ze het niet anders kunnen doen dan door hun verstandseenzijdigheid nu ook op het *zedelijk leven* te gaan toepassen, d. w. z. door haarfijn te gaan uitpluizen wat wel mag en wat niet mag, en het raak niet en smaak niet en roer niet aan, als resultaat van verstandelijk onderzoek, te gaan toepassen.

Dat bedwingt dan de uitspatting weer voor een tijd. Er komt angstvallige preciesheid. En eer men het weet, is men op het pad der Schriftgeleerden uit Jezus dagen afgedoold.

En zoo wordt dan alles vormelijk. Het wordt dor en grauw op den geestelijken akker van het gemeenteleven. Alle frischheid, alle geestdrift, alle warmte raakt teloor.

En dan geschiedt onvermijdelijk, wat bij zulk een verloop *altoos* de uitkomst was: dan slaat ten slotte zulk een gemeente in onverschilligheid en ongeloof over. En als er dan een afvallig prediker komt, die met bezieling toornt tegen deze dorheden en haarkloverijen, dan mogen de ouden van dagen aarzelen, maar dan gaat het jonge geslacht in massa mee.

Ze voelden, dat ze ten slotte met steenen voor brood gevoed werden, en juichen den man toe, die hen uit deze onduldbare beklemdheden komt verlossen.

Aldus is de droeve uitkomst in honderden kerken geweest als noodzakelijk gevolg van het Intellectualisme, dat omstreeks

het midden der vorige eeuw opkwam. Vooral in onze noordelijke provinciën zijn toen de Groninger predikers ten slotte met gejuich door de overgroote menigte ingehaald.

En zoo zou het met noodzakelijkheid ook nu weer gaan, indien niet van meet af tegen elk weeropkomen van deze verstandelijke eenzijdigheid geijverd en gewaarschuwd werd.

Toch gevoelen we, hoe tegen wat we aanvoerden, telkens weer de oude bedenking oprijst, of dan op die wijs de prediking niet haar voorwerpelijk karakter inboet, en verloopen zal in bevindelijke aandoenlijkheid. Hoewel dit geding beter op zich zelve ware te behandelen, dient er toch ook hier *iets* op deze verstaanbare bedenking te worden geantwoord.

De Dienst des Woords kan niet anders dan een *voorwerpelijk* karakter bezitten. Wie spreekt van *Dienst des Woords*, spreekt daarmede uit dat er een Woord Gods is, dat uit vroeger eeuwen tot ons is gekomen; dat eene in zich zelf afgesloten openbaring bezit; waar niets af mag, maar ook niets bij komt; en dat alzoo in zijn vollen rijkdom, ja, maar toch altoos als een *historisch getuigenis* ons toespreekt.

Hiermede is in het minst niet bedoeld te zeggen, dat er thans *geene* werking meer van God uitgaat, maar wel, dat de openbaring die in het Woord van God voor ons ligt, *van geheel bijzonderen aard* is; dat God zich thans niet meer openbaart gelijk Hij dit eertijds deed, om er het Woord te doen komen; en dat, terwijl de werkingen Gods nu individueel zijn, d. i. in elke ziel op zich zelf, of ook gemeentelijk, d. i. om plaatselijk, of voor zekeren tijd, een gemeente te verrijken. De groote openbaring die in het Woord Gods voor ons ligt, doelt op *alle* eeuwen tot aan de voleinding der wereld, doelt op *alle* kerken, en doelt op *alle* enkele personen.

Daarin nu ligt het voorwerpelijk karakter van het Woord, en dus ook van den dienst van dat Woord, onomstootelijk vast.

Niet, alsof ook niet door ons te letten ware, op wat het God believen mocht, in ons of in anderer hart te werken.

Het „kinderen, hoort, wat God aan mijne ziel gedaan heeft", behoudt zijn onveranderlijk recht. Alleen maar, dat bevindelijke kan noch mag ooit voor den voorwerpelijken dienst van het Woord in de plaats komen. En ook, nooit mag het Woord naar die bevinding, maar altoos moet de bevinding naar het Woord van God beoordeeld worden.

De apostelen zelve stonden hierin anders, omdat zij nog alleen het Oude Testament bezaten, en het Nieuwe nog pas door hen komende was. Anders ook, omdat zij het voorwerpelijk verschenen, wijl vleesch geworden, Woord hadden mogen zien, hooren en tasten. Maar hierin maken zij dan ook een exceptie, die op niemand anders toepasselijk is. En wat ons aangaat, wij moeten niet door eigen of andere bevinding, maar gelijk Jezus zelf bad „*door hun woord* in hem gelooven."

Bovendien, wat de apostelen ons bieden, is niet bevinding in den thans gangbaren zin, maar bevinding van hun omgang met den Christus in het vleesch, of wel ervaring van hun te beurt gevallen verschijningen, maar die altoos op de kerk in haar geheel doelen, en zich nergens bepalen tot hun persoonlijke toebrenging. Zelfs op den weg naar Damascus is niet Paulus' persoonlijke bekeering, maar zijn roeping tot het apostolaat en zijn uitzending onder de heidenen hoofdzaak.

Er mag daarom niets op worden afgedongen: de Dienst des Woords bestaat daarin, dat het eeuwenoude Woord van God, gelijk dat in de Heilige Schriftuur geopenbaard voor ons ligt, telkens opnieuw tot de gemeente gebracht, haar uitgelegd, op haar toestand toegepast en door mannen vol van kracht en des Heiligen Geestes haar op de ziel worde gebonden.

De Dienaar heeft niet zich zelven, noch zijn eigen bekeeringsweg, noch zijn geestelijke bevinding, maar het Woord, de Openbaring Gods, het Evangelie, den Christus te prediken.

Hij zelf is het *onderwerp* of subject, Christus is het *voorwerp* of object, en daarom is het in alle deugdelijke prediking het subject dat al minder uitkomt, het object dat steeds meer op den voorgrond treedt. En als de prediking

ten slotte *heel goed* wordt, vergeet het gehoor den prediker ten eenenmale, en is één en al bij Jezus.

Zelfs de vraag, of de Dienaar zelf een uitverkoren vat, een reeds begenadigde, een dieper door den Geest ingeleide is, mag de gemeente niet ophouden. Keur ten deze zou alleen de kerkeraad mogen uitoefenen, en geen kerkeraad ontving van Christus de onfeilbare gave, om uitspraak te doen omtrent iemands geestelijken staat. De kerkeraad, als het goed is, kent in de Kerk des Heeren niet anders dan geloovigen en kinderen van geloovigen, en geeft voorts de mogelijkheid toe dat er hypocrieten onder zijn. Maar deze kent die hypocrieten niet. En zoodra ze door ongeloof of ergerlijken wandel zich beginnen te verraden, treedt hij op met kerkelijke tucht. Een tucht, die natuurlijk in de eerste plaats over de predikanten moet gaan, daar op hen dubbel nauw moet worden toegezien, ook om der gemeente wil.

Zoolang daarentegen bij een prediker noch feil in ongeloof, noch fout in ergerlijken wandel voorkwam, houdt de kerkeraad den prediker voor een geloovige, en roemt er in, hoe meer zijn geloof in de kracht en in den gloed ook van zijn woord mag uitkomen.

Nadere onderzoekingen kan de kerkeraad niet instellen, en buiten den kerkeraad heeft niemand er het recht toe. Elk ander stelsel zou er dan ook toe leiden, dat er een keur buiten den kerkeraad om, tot stand kwam, niet door geroepenen, maar door personen die zich opwierpen; en wie zou dezen dan moeten keuren? Ook zou dit stelsel er in den regel toe moeten leiden, dat men voor den Dienst des Woords niet gestudeerde personen in de kracht huns levens koos, maar personen op jaren, die, dank zij hun lange leven dat ze achter zich hadden, het rijkst in geestelijke bevinding waren. En overmits nu die bevindingen toch weer gekeurd zouden moeten worden — want hoeveel inbeelding en valsche waan geeft zich niet voor bevinding uit? — en deze keur niet anders dan van het Woord Gods zou kunnen uitgaan, zouden er toch weer geoefende mannen moeten zijn, die den rechten zin van het Woord wisten aan te geven, en zoo kwam men dan, langs den omweg van bevinding, toch weer op den gebruikelijken Dienst van het Woord terug.

De ervaring der historie heeft te dezen opzichte dan ook op de meest beslissende wijze gesproken. Immers hoevele groepen ook begonnen zijn, met den Dienst des Woords te verwerpen, om in de gemeente vrije sprekers van geestelijke bevinding te doen optreden, ze hebben één voor één voor hare dwaling geboet, en zijn allen geëindigd, òf met spoorloos te verdwijnen, òf met toch weer vaste predikers aan te stellen. Neem b. v. de Doopsgezinden, die aanvankelijk van geen „huurlingen" weten wilden, en het vrije spreken als regel stelden, en zie hoe ook zij er toe gekomen zijn, om Dienaren op te leiden, en hoe ze nu overal predikanten aanstellen, zoo goed als wij.

Hieraan mag dan ook niet getornd worden: er moet Dienst des Woords zijn en blijven; die Dienst des Woords heeft niet de bevinding van den prediker, maar den Christus te prediken; en of de prediker te verwerpen is, kan en mag alleen door den kerkeraad (of classis) beoordeeld worden. En dan nog alleen om te beslissen, of hij het geloof verzaakt, of ook ergernis geeft door zijn wandel.

Doch hoe streng dit ook moet worden volgehouden, dit verontschuldigt den prediker nog in het minst niet, indien hij uitsluitend *apothekersdienst* doet, in plaats van tevens op te treden als kundig en liefhebbend *medicijnmeester*.

En hierin nu juist ligt het verschil.

In het Woord zijn alle genademiddelen, die ons door menschen kunnen worden toebediend, van Godswege neergelegd, en volkomen terecht heeft men daarom de Heilige Schrift de „Goddelijke apotheek voor alle zielskwalen" genoemd.

Alzoo is het kostelijk en goed, dat de Dienaar des Woords in deze apotheek thuis zij; dat hij alle medicijnen die daarin gereed liggen, kenne; dat hij, elk medicijn haarfijn onderzocht hebbende, er den juisten naam van kenne, en wete hoe het voor gebruik toebereid moet worden.

Maar wat, bid ik u, heeft de arme kranke er aan, of hij al de preciese en volledige lijst van al wat in de apotheek voorhanden is, zich hoort voorlezen, indien er geen medicijnmeester is, die zijn krankheid onderzoekt en voor die bepaalde krankheid het *recept* geeft, waarnaar voor hem het

medicijn zal moeten bereid worden, tevens met gebruiksaanwijzing hoe hij het gereed gemaakte medicijn zal moeten innemen.

Dan sterft hij aan zijn krankheid weg, ook al kon men hem naar de apotheek overbrengen, en hem te midden der volle apotheek zijn bed spreiden.

En daarom, de goede prediker moet beide tegelijk zijn: medicijnmeester en medicijnbereider; arts en apotheker beî.

En dit nu juist is het wat het Intellectualisme niet wil. Het doet den arts in den prediker ondergaan, om ten slotte alles aan den apotheker achter zijn toonbank over te laten. Dan is er scheikundige kennis, en kruidenkennis, en giftkennis, tot in het kleinste en allerbijzonderste, en de rijke pharmocopaea kent men van buiten, en wordt telkens weer opgedreund. O, gewisselijk, voor alle krankheid en alle zielskwaal is hier genezing te vinden, en wie maar zegt wat hij hebben moet, kan genezen worden. Maar juist omdat de kranken dit laatste *niet* te weten komen, blijft de apotheek onaangeroerd, en duurt de geestelijke krankheid voort en verergert.

Nu geven we toe, dit is beeldspraak, en heeft dus als alle beeldspraak zijn leemte. Maar de zielen die naar God dorsten, verstaan die beeldspraak dan toch uitstekend wel.

Gewisselijk, óók de apotheek zoeken ze, maar eerst den medicijnmeester, die hun wonden peilt, die hun krankheden onderzoekt, die hun verstaan doet, waaraan ze lijden, en die nu duidelijk en klaar uit het Woord hun aanwijst, wat het recept is, dat bij hun krankheid past.

En als ze dat dan *niet* vernemen, en hun altoos weer slecht in algemeene termen op de rijke apotheek wordt gewezen, en ze altoos weer van de pharmocopaea, tot soms met Latijnsche termen, hooren gewagen, — dan gaan ze even ongetroost uit de kerk naar huis, als ze uit huis naar de kerk gingen, en ze voelen zich vervreemd van een prediking, die, zonder het te bedoelen, met het lijden hunner ziel spot.

Toepassen is niet maar twee, drie algemeenheden zeggen, die elk hoorder vooruit weet. Neen, *toepassen* is indringen, niet in zijn eigen onderwerpelijk leven, maar in de onder-

werpelijke nooden der gemeente, en voor elken nood aanwijzing doen van het daarvoor passend medicijn.

En zegt ge: Dit is tienmaal zoo moeielijk, dan stemmen we dat voetstoots toe. Maar alleen wie zaait met tranen, zal maaien met gejuich. Prediken is moeielijk. Maar ook, zoo er goed gepredikt wordt, is het loon zoo schoon.

Durven we de hoop koesteren, dat ons protest tegen het Intellectualisme hier en daar opkomend onkruid zal hebben uitgewied, zoo rest ons ten slotte een even ernstige waarschuwing tegen een overhellen naar de andere zijde.

Onder die andere zijde verstaan we, dat de klaarheid der belijdenis zou worden ten offer gebracht aan zekere zucht om vooral warm en bezield te zijn.

Het gevaar ligt hier in het sterk verschil van persoonlijken aanleg.

De een is bijna redeneerend geboren, de ander is geneigd om aanstonds den stroom van zijn gevoel, wiegelend en deinend, over elke opkomende redeneering te laten heen vloeien. Bij den eerste gaat het spreken van zelf, als hij maar redeneeren kan; den ander stroomt het woord over de lippen, als hij maar werken kan op het gevoel, door aan zijn eigen gevoel den vrijen teugel te laten.

Dit verschil nu is nooit geheel weg te nemen, en ook hierin deelt de Heilige Geest de gaven aan een iegelijk, gelijk hij wil. Beide elementen zijn noodig, en beide schenkt Christus aan zijn kerk. Vooral in kerken met meerdere leeraren is het daarom een zegen te achten, zoo beide elementen elkander aanvullen. En in kerken met slechts één leeraar is het stellig niet ongewenscht, dat beide elementen bij vacature elkander afwisselen.

Mits, en dit sta op den voorgrond, beide elementen onder de beheersching van het beginsel blijven, en noch eenerzijds in dorre abstractie, noch anderzijds in onklare mystiek heil worde gezocht.

Op die klaarheid in het belijden is met name in onze Gereformeerde kerken steeds, en met kracht, aangedrongen.

Er is van den Heiligen Geest tweeërlei werking uitgegaan. Eenerzijds een werking op den inwendigen mensch, en anderzijds een werking voor ons bewustzijn. Steeds is er daarom aan vastgehouden, dat het geloof tweeërlei element in zich besloot: inwendig een zeker, (d. i. een vast) *vertrouwen* in persoonlijke toebrenging, maar ook anderzijds een zeker, (d. i. vast) *weten*, dat de geopenbaarde waarheid *de* waarheid is. En nooit mag uit vrees voor Intellectualisme dat laatste element worden losgelaten of ook maar verwaarloosd.

We hebben niet alleen met de verandering van ons innerlijk *zijn*, maar ook met de verandering in ons *bewustzijn* te rekenen.

Hoe nauw *leven* en *waarheid* ook samenhangen, toch zijn ze onderscheiden; en even ongerijmd als het zijn zou, voor *waarheid* zonder *leven* te pleiten, even onzinnig zou het wezen, voor het *leven* op te komen en de *waarheid* prijs te geven.

Er is *openbaring*, d. w. z. er is bekendmaking, er is aanwijzing, er is mededeeling van *waarheid* aan ons geschied. Die waarheid staat in de volheid van haar glans tegen de *leugen* der wereld over. En het is ons voorrecht als Christenen, dat we bij het licht dier waarheid wandelen mogen.

Hierop steunt dan ook het geheele denkbeeld, zoowel van de *Belijdenis* als van de *Predicatie des Woords*.

Belijdenis is altoos, voor zekere waarheid uitkomen, die door anderen betwist of ontkend wordt.

Wie belijdt moet iets, iets bepaalds, iets welomschrevens belijden. Het is niet genoeg, te zeggen: Ik *belijd* den *Christus*, want aanstonds volgt op die belijdenis de zoo natuurlijke vraag: *Wie* zegt gij, dat ik, de Zoon des menschen, ben?

Nu is zeer zeker de kring van gedachten bij den één breeder en ruimer dan bij den ander. Een belijder van den Christus die als wetenschappelijk man optreedt, heeft over meerdere vraagstukken nagedacht, dan een gewoon daglooner. Eer is ook een meer geconcentreerde, en er is een breeder uitgedijde belijdenis. Maar al zou het verkeerd zijn,

met dit verschil niet te rekenen, aan ieder Christen moet toch de eisch worden gesteld, dat zijn eigen persoonlijke Christelijke belijdenis juist zoover reike als de omtrek van den kring zijner gedachten. Geheel zijn denken, geheel de inhoud van zijn menschelijk bewustzijn moet steeds beheerscht zijn door het beginsel van Gods heilige openbaring.

Nu heeft men te dezen opzichte de theorie verkondigd van het „ingewikkeld geloof", d. w. z. dat de gewone Christen buiten staat is om alle vraagstukken zelf te beoordeelen. Zoo hij dan maar verklaarde te gelooven wat de kerk gelooft; kon dit, zoo achtte men, voor hem volstaan.

Doch juist hiertegen is de Gereformeerde kerk steeds in verzet gekomen. Ze heeft terecht ingezien, dat dit onvrijheid kweekt en clericalisme voeden zou. En op dien grond heeft ze den eisch gesteld, dat ieder Christen, naar de mate van de hem verleende gave, in wat hij beleed inzicht zou hebben, en te allen tijde bereid en in staat zou zijn, rekenschap af te leggen van de hope die in hem is.

De Heilige Schrift geeft niet enkel feiten, maar ook gedachten, voorstellingen, denkbeelden. Deze geopenbaarde waarheid moet met onze toestanden, en onze wijze van denken in overeenstemming worden gebracht. Ze moet ons in ons bewustzijn toespreken.

En waar uit de ééne en dezelfde Schrift allerlei meeningen zijn afgeleid, en daaronder *valsche* en *ware*, heeft de Kerk in haar Belijdenis het *ware* van het *valsche* geschift, en alzoo eenheid van klaar en helder inzicht in de Heilige Schrift zoeken te bevorderen.

Die schifting tusschen het ware en valsche is het werk van eeuwen geweest, en de kerk heeft er steeds prijs op gesteld, dat deze winste in klaarheid en helderheid, die ten prijs van zoo ongelooflijke geestes-inspanning, ja ten koste van het bloed onzer martelaren, gewonnen was, niet weer door het insluipen van sectarische afwijkingen in donkerheid en onklaarheid zou ondergaan.

Van daar, dat ook de *predicatie* steeds de roeping blijft hebben, om deze onklaarheid der dwaling terug te drijven, en de oude klaarheid der belijdenis te handhaven.

De eisch, dat ons geloof ook voor ons *bewustzijn* leve;

dat niet alleen het hart gesterkt, maar ook het hoofd verhelderd worde; mag daarom nooit worden afgewezen; en er school kracht voor onze kerken in, toen in de goede tijden het klare inzicht in ons geloof en in onze belijdenis het gemeengoed, zoo niet van allen, dan toch van de meesten was. En waar in enkele kerken nog mannen en vrouwen gevonden worden, die in de kennissen der waarheid gerijpt, deze kennisse op het volgend geslacht mogen overplanten, zijn zij geheel der gemeente tot zegen.

Er is alzoo geen sprake van, dat onze waarschuwing tegen het Intellectualisme deze *klaarheid in het belijden* en deze *klaarheid in de predicatie* zou willen te niet doen, of ook maar gering schatten. Wat we juist omgekeerd duchten, is, dat het Intellectualisme deze klaarheid troebel zou maken.

De verkeerde loop, dien de scholastiek ten slotte in de middeneeuwen nam, zal doen verstaan wat we hiermede bedoelen.

Wie bij het verstandelijk onderzoek zich verliest in spitsvondigheden, zich uitput in eindelooze afgetrokkenheden, en verloopt in wat men niet ten onrechte haarkloverijen heeft genoemd, verheldert niet wat hij betoogen wil, maar verduistert en leidt van het klare inzicht af.

Wie iemands gelaat, van vlak bij, met een vergrootglas gaat bezien, krijgt een onschoon gewoel van trekken en lijnen, van poriën en pluizen te aanschouwen, maar mist den indruk van het levend gelaat, en kan ten slotte den persoon niet meer erkennen.

En zoo is het ook hier. Fijne, uitgewerkte studie is uitstekend voor den geleerde, die daardoor tot al nauwkeuriger kennis komen moet; maar het resultaat van die studie moet zijn een helder en klaar inzicht, dat hij daarna aan anderen weet te vertolken zonder hen in al deze dorre bewerkingen in te leiden.

Het is de levende indruk van de waarheid, die hij zelf bezitten en op anderen overbrengen moet. En de kracht van dat overbrengen moet hij zoeken en vinden niet in het voordoen aan anderen van zijn eigen abstractiën, maar in het spreken en getuigen met die juistheid van uitdrukking met dien samenhangen, in dat verband, dat hij tot zelfs bij

den eenvoudigste zich den toegang tot zijn voorstelling ontsluit.

En dit doel zal hij bereiken, indien hij zelf zijn verstand niet isoleert van zijn hart, en zijn hart niet losmaakt van zijn geloof, maar indien heel zijn levende persoon samenwerkt om de levende waarheid te grijpen, te overzien, en weer te geven.

Op die wijs zal hij contact zoeken niet alleen met het verstand van zijn hoorders, maar met al wat in hen is. Hij zal hun hoofd niet isoleeren van hun innerlijk bestaan, en hun innerlijk bestaan niet van hun leven; en omgekeerd zal hij de waarheid Gods niet losmaken van den levenden God, de leer der zaligheid niet afscheiden van het rijk der zaligheid daarboven. En in dit samenspannen en samenwerken van heel zijn eigen persoon met heel den persoon van zijn hoorders, en van de waarheid die hij predikt met de wezenlijkheid der onzichtbare wereld, zal hij het Intellectualisme geheel te boven komen, om den triomf te laten aan het klare, heldere geloof.

II.

MYSTICISME.

Onze drieërlei levensuiting wordt verzinbeeld door *hoofd*, *hart* en *hand*. Overwicht van het *hoofd* over hart en hand leidt tot Intellectualisme, maar evenzoo van het *hart* over hoofd en hand tot *Mysticisme*. Na gewaarschuwd te hebben tegen het Intellectualisme, willen we daarom thans kortelijk den aard, het wezen en het gevaar van het Mysticisme in het licht stellen.

We gewagen van het Mysticisme; niet van het Sensualisme. Ook dit laatste kon, maar het zou tot misverstand leiden. Sensualisme is enkel *gevoelsuiting*, overwicht van het sentiment. Op godsdienstig gebied intusschen is het niet het gewone sentiment, dat een afzonderlijke sfeer schept. Het sentiment, het gevoel, genomen in den zin van het lichtbewogen gemoed is enkel een wijze van aandoening en uiting. En wel een wijze van uiting en aandoening, die op elk gebied voorkomt, zonder het minst tot het gebied van de religie beperkt te zijn.

Op het *hart* komt het hier aan, en het sentiment oefent zijn valsche speling uit, niet in het hart, maar op het *zenuwleven*. Slagers zijn door het altoos omgaan met bloed vaak zeer prikkelbaar van zenuwen, en soms zeer sentimenteel,

zonder dat dit iets met het hart te maken heeft. Ruwe matrozen zijn eveneens door het gestadig in gevaar verkeeren vaak zeer slap van zenuwen, en daarom dikwijls meêwarig van aard, zonder dat dit iets bewijst voor de gesteldheid van hun hart. En zoo komt het ook voor, dat allerlei andere menschen, door temperament of door het leven dat ze achter zich hebben, o zoo spoedig tot tranen toe geroerd zijn, en schier altoos tusschen huilen en lachen slingeren, zonder dat hieruit iets ware af te leiden voor de gesteldheid van hun hart. Het hart klopt in den meer stroeve en min-gulle met zijn tranen, vaak veel ernstiger en dieper, dan in den lichtbewogene, voor wie het sentiment een tweede natuur is geworden.

In de dagen der Reformatie, toen het hart diep gevoelde en sprak, is deze sentimentaliteit dan ook verre gebleven; en eerst in de laatste dagen van het laatst der vorige eeuw, toen men meer met maneschijn en grafstilte dweepte, en Feith de geliefkoosde zanger was, is die weeke sentimentaliteit opgekomen, die, ook op 't kerkelijk leven overgebracht, de deugdelijkheid van een predicatie afmat naar het aantal vrouwen dat flauw viel. De zakdoek was toen hoofdingrediënt, en slap aangelegde vrouwennaturen waren voor den roep en den roem van een gevierd prediker onmisbaar.

Wie nu nog de predicatiën, die daarop mikten, naleest, walgt van het zeeziek gewiegel, waarin kracht werd gezocht. Leze men b. v. maar de jubileums-predicatie van wijlen Dr. A. Kuyper, die in die dagen predikant in Amsterdam was, en die, naar hij zei, met zijn staf over den Jordaan, alias den Amstel, was getrokken, en nu hier in Amsterdam tot twee heiren geworden was.

Van die zenuw-aandoenlijkheid zijn we nu gelukkig af. Gereformeerde vrouwen zijn er toch nooit geschikte *mediums* voor geweest. Wat onder een anderen dominee Kuyper destijds op de Veluwe voorviel, en naar Zeeland oversloeg, droeg een exceptioneel karakter. Slapen in de kerk komt onder ons nog voor, flauwvallen gelukkig zoo goed als nooit meer.

Zij het dus al, dat, hier of daar, in zeer enkele kringen nog soms het te groot overwicht van het sentiment gevoeld

wordt, dit is geen algemeen verschijnsel, dat bestrijding eischt; en in geen geval draagt dit verschijnsel, ook waar het opduikt, een specifiek godsdienstig karakter.

Huilgrage lieden huilen evengraag bij het zien van een brand of ander ongeluk, of ook als ze boos zijn, en hun boosheid geen uiting kan vinden in bitterheid.

Men versta dat niet, als wilden we de zenuwen op non-activiteit stellen.

Ook onze zenuwen hebben we van God; en het vermogen om wat ons hart vervult door het voertuig onzer zenuwen naar buiten te brengen en voor anderen merkbaar te maken, is ongetwijfeld een Goddelijke gave waarvoor we dankbaar hebben te zijn.

Er is ook een stroefheid die afstuit, een stilzwijgendheid die koud maakt, een onaandoenlijkheid, die u het hart toesluit.

In sommige streken van ons land, is die stroefheid zelfs een kwaad dat bestreden moet worden. We zijn geen marmeren beelden, noch figuren van was, maar levende personen, en dat leven moet uitkomen en zich toonen. Zich toonen ook in ons oog, in onze gelaatstrekken, in onzen handdruk, in den vriendelijken lach, in het gevoelvolle woord, en, als er waarlijk medelijden met anderer smart is, ook in de traan van ons oog.

Zulk een zenuwwerking is gezond, en doet goed. En wat we in het sentimenteele aan de kaak stelden, is niet die gezonde, maar de ziekelijke zenuwuiting. Een uiting van zenuwaandoening, die zich niet uit het hart naar de zenuwen voortplant, maar die pas in de zenuwen zelve geboren wordt.

Doch, gelijk gezegd, op godsdienstig gebied ligt het principieele kwaad niet in deze werking der zenuwen, maar in een tuchtlooze werking van het *hart*. En in dien vorm genomen, doet het zich voor niet als Sentimentalisme, maar als *Mysticisme*. Mysticisme, als zoodanig wel van *mystiek* te onderscheiden. Mystiek is het goede, het noodige, het onmisbare. Mysticisme is de ontaarding hiervan, haar verbastering, haar langzame verkankering.

Het verschil tusschen deze beide gevoelt men het best aan het *Filioque*.

Gelijk men weet, is *Filioque* de term van de belijdenis

omtrent den Heiligen Geest, dien de Roomsche en Protestantsche kerken handhaven, en dien de Grieksche kerk geschrapt heeft.

Filioque beduidt: *en van den Zoon.*

Het verschil nu bestond hierin, dat de Grieksche kerk beleed, dat de Heilige Geest uitgaat *van den Vader* (en *niet* van den Zoon), terwijl daarentegen de overige Christelijke kerken belijden, dat de Heilige Geest uitgaat van den Vader en *van den Zoon*, d. i. e. Patre Filioque.

Het geding van het *Filioque* loopt dus hierover, of de Heilige Geest alleen van den Vader, of wel *ook van den Zoon* uitgaat, en hierin nu ligt tevens het grondverschil tusschen de ware mystiek en het valsche mysticisme.

Gelijk men dan ook weet, is het valsche mysticisme nergens meer overheerschend dan in Rusland, en de zonderlinge sekten, die gedurig in dit groote rijk opkomen, en waarvan het meest bekend is de secte die haar beste leden bij levenden lijve in steenen groeven inmetselde, toonen telkens opnieuw tot wat extravagantie dit mysticisme leidt.

Vraagt men, hoe dit dan met het *Filioque* samenhangt, zie dan hier het antwoord.

Indien de Heilige Geest niet alleen uit den Vader, maar ook van den Zoon uitgaat, dan zijn de werkingen van den Heiligen Geest gebonden aan de Openbaring des Zoons, gelijk Jezus sprak dat de Heilige Geest *het uit het zijne nemen zou*, en het ons verkondigen.

Bij die belijdenis blijft dus de werking van den Heiligen Geest aan het werk van den Zoon gebonden. Ze gaat dan niet buiten het verlossingswerk van den Zoon om, maar hangt er mede saâm, en vloeit er uit voort. En waar wij in ons werkingen van den Heiligen Geest achten waar te nemen, spreekt het dus vanzelf, dat *het Woord* onze toetssteen blijft, en dat we weten, hoe alle inwendige werking, die met dit *Woord* niet overeenkomt, er tegenin of er boven uitgaat, niet is een werking van den Heiligen Geest, maar òf een spel van onzen eigen geest, òf een inwerking van demonen.

Er is dus met het *Filioque* een band, een band aan Christus, een band aan het vleesch geworden en aan het geschreven Woord.

Er is dan keur en onderscheiding mogelijk, want het *Filioque* gaat altoos door, en alleen in de Openbaring van den Christus openbaart zich de Heilige Geest.

Er is dan samenhang tusschen het groote werk onzer Verlossing en het uitwerkende werk van den Heiligen Geest.

En, om er ook dit nog bij te voegen, er blijft dan eenheid van correspondentie bestaan tusschen ons innerlijk en tusschen ons kerkelijk leven, want de Kerk is de openbaring van het werk des Zoons.

Laat men daarentegen het *Filioque* glippen, maakt men het werk van den Heiligen Geest los van het werk des *Zoons*, en dus ook los van het *Woord* en van de *Kerk* van Christus, dan wordt het iets op zich zelf, iets naast den *Christus*, iets naast het *Woord*, iets naast de *Kerk*. En is die scheiding eenmaal aanvaard, dan kan het niet anders, of dit mystieke werk van den Heiligen Geest, wordt al spoedig geschat *boven* het werk van den Christus, *boven* het Woord, en *boven* de Kerk.

Reeds de Doopers ontzagen zich dan ook niet, reeds in de dagen der Reformatie het aldoor zoo voor te stellen, dat ja, voor de gewone lieden en voor de kinderen de Schrift goed genoeg was, maar dat wie het werk van den Heiligen Geest in zich ontving, op een hooger standpunt stond, en dus de Schrift niet meer noodig had. Een „verlicht" man was aan de Schrift ontgroeid. Van de Schrift ging dat op den Christus, en evenzoo op de Kerk over. En het einde is dan ook geweest, dat dé meeste dezer dweepzieken eerst het Woord, toen de Kerk, en ten slotte ook den Christus verworpen hebben. Zij waren tot een hooger standpunt opgeklommen. Zij ontvingen onmiddellijke gemeenschap met het Eeuwige Wezen. Hunner was een eigen, een innerlijk licht. En het gemeene licht, waarbij de anderen wandelden, had voor hen alle bekoring verloren.

Doch dan volgde ook hier uit, dat elke maatstaf, elke norma, elke toetssteen wegviel, om de ware van de valsche inwerking te onderscheiden, en dat ten slotte de meest ongezonde inbeeldingen, de dwaaste voorstellingen, de zondigste inwerpselen door allerlei heethoofden en dweepzieke menschen als inspraak van den Heiligen Geest werden voor-

gewend, en dat er bijna geen zonde te bedenken is, overspel, ontucht, moord en wat niet al, die niet in naam van den Heiligen Geest bedreven is.

Er behoort eenig nadenken toe, om zich duidelijk en helder rekenschap te geven van hetgeen onder verkeerde Mystiek te verstaan is.

Ze komt altoos op uit de stemming van Psalm 42 van het „hijgend hert", en daarom voegt het ons, alles wat met het Mysticisme in verband staat, met zekere teederheid te bejegenen.

„Dan mijn ziel verlangt naar God?" Dát is de zielskreet. Het is het dorsten naar den levenden God. Het heimwee van de ziel naar gemeenschap met het Eeuwige Wezen. Een verlangen dat ook wel in vermetele nieuwsgierigheid ontaarden kan, evenals er menschen zijn, die in de diepte van Satan willen inzien. Maar in den regel begint het daar niet meê. Gemeenlijk komt dat er later bij.

De eerste opwelling is gewoonlijk behoefte om lief te hebben, in vagen, oneindigen zin. Zooals er in het jongelingshart of in het hart van een jongedochter een vage behoefte om verliefd te zijn, kan post vatten. Dat men niet verliefd is op een bepaald persoon, maar in het gemeen. Dat behoeft dan nog in het minst niet een verliefd zijn in zinlijken zin te wezen. We zeggen niet, dat dat er niet vaak onder speelt en er niet soms bij komt; gelijk de uitkomst dan ook leert, hoe de meest mystieke secten ten slotte in den dienst van zondige lusten zijn ontaard. Maar dat hoeft het niet te zijn. Wat God van Adam zeide, dat hij geen hulpe tegenover zich had, is in heilig reinen zin bedoeld. Onze aanleg als mensch is niet om op ons zelve te blijven. Men kan zijn aanleg wel ten slotte zoodanig wijzigen, dat men alsnu in het celibataire zijn geluk vindt, hetzij als man of als vrouw, maar dan is er altoos iets in ons geknakt; en veel hooger staat de mensch, die, gedrongen

alleen te blijven, zijn teleurstelling hierover tot zijn dood toe bekent, dan de vergroeide, die er over heen is, en zich nu aangepast heeft aan zijn onnatuurlijken toestand.

Een man is een half mensch bij wie een andere helft hoort, en een vrouw is evenzoo slechts een half wezen, passende bij een wederhelft. Dit zit in heel het wezen, in heel onze natuur, en volstrekt niet in een enkele neiging.

Daardoor nu is het heimwee der genegenheid van ons wezen en van onze natuur onafscheidelijk; is er een verlangen dat om bevrediging roept; een uitgaan van het hart naar wat het weet en voelt, dat het alleen in een ander hart vinden kan. En al behoort het nu tot de hooge uitzonderingen, dat dit heimwee, dat verlangen, als het zich op een bepaald persoon concentreert, gespeend blijft aan elk gevoel van teleurstelling, toch blijft het waar dat deze persoonlijke concentratie het natuurlijkst en het gezondst is.

Maar aan dat richten van zijn hart en zijn genegenheid op één bepaald persoon, gaat bijna altoos vooraf een onpersoonlijk verlangen, een heimwee zonder een bepaald voorwerp waarvan het uitgaat. In het kleine kind is dit nog niet. Maar met de jaren wordt dit besef in het hart wakker, en het is uitzondering dat het wakker wordt geroepen door een bepaald persoon. Dat kan wel, en het komt voor, maar het is de exceptie. En vandaar dat gemeenlijk, zoodra men zekeren leeftijd bereikt heeft, en het hart niet door hoogmoed en zelfgenoegzaamheid is verstikt, dat vage verlangen niet om bemind te worden, en dan lief te hebben, maar eerst het verlangen om zelf lief te hebben opkomt, en dan dat dwepende, dat onbepaalde, dat onbeteugelde karakter vertoont, dat zich verliest in niet te grijpen idealen. Dit spreekt veelal sterker bij het meisje, dan bij den jongen man. Het komt onder mannen meer onder Duitschers dan onder Nederlanders uit. En in Duitschland het meest bij de Saksers.

Met deze van nature opkomende behoefte om te lieven en te minnen, houdt nu de vrome opwelling ontegenzeggelijk *verband* en soms *gelijken tred.*

De liefde voor God en de liefde voor den naaste liggen

vast in geboden, waarvan Jezus zelf gezegd heeft, dat het een aan het andere gelijk is.

Het is één leegte in het hart; één gevoel dat er bij ons hart iets hoort, dat we zelf aan ons hart niet geven kunnen; één gewaarwording dat we geschapen en bestemd zijn, om voor iets anders te bestaan; ons aan een ander te geven; en het alleen-zijn te doen ondergaan in zalige gemeenschap.

En nu is er in een menschelijk hart, dat nog eenigszins zuiver werkt, tegelijk tweeërlei hieruit geboren aandrift, die beide uit onze schepping opkomen. Omdat we schepselen zijn, naar Gods beeld geschapen, dringt ons de ziel naar God; en omdat we man of vrouw geschapen zijn, dringt ons het hart naar het lieven van wie ons tot wederhelft kan zijn.

Die tweeërlei aandrift gaat nu uiteen en werkt zelfstandig, zoodra de drang om een mensch te minnen, zich geconcentreerd heeft op een bepaald persoon. Dan toch staat deze eindige liefde onderscheidenlijk over tegen dat lieven van den Oneindige, dat geen grens of maat stellen kan.

Zoolang daarentegen de heimwee naar een mensch zich nog niet gericht heeft op een bepaald persoon, en dus nog vaag, onbepaald en zwevend blijft, wordt vooral bij hooggestemde naturen dat onderscheid tusschen deze tweeërlei aandrift verzwakt. Het is dan eenerzijds dorst naar het lieven van den Oneindige, en anderzijds dorst naar het lieven van het onbepaalde. En zoo vloeien beide gewaarwordingen in elkander. Vooral de Jezus-aanbidding vormde hier dan vaak den verbindingsschakel. Immers in Hem is én het Oneindige én het bepaalde. En de voorbeelden ontbreken in de historie niet, die toonen, hoe die tweeërlei aandrift waarvan we spraken, zich in één aandrift oploste, die zich richtte op den Zone Gods en den Zoon des menschen. Een ineensmelting die, al naar zin en ziel was, de eene maal geleid heeft tot dwepende, heilige aanbidding, de andermaal tot afglijden in achter het heilige masker loerende lust.

Het is dan ook in de levensperiode, die we hebben aangeduid, dat gemeenlijk de eerste zaden van het ongezond mystieke, d. i. van het Mysticisme, ontkiemen in het jeugdig hart. De ziekelijk-mystieke secten hebben zich deswege

veelal op den jongen man en vooral op de jonge vrouw van *die* levensjaren geworpen. Toch ging deze neiging bij de meeste der verleiden laten weer over, zoodra ze huwden. of ook maar zich verloofden. Bij anderen daarentegen werd die ongezonde neiging later nog sterker gevoed, en het is in deze personen, dat het eigenlijke Mysticisme dan zijn dragers en zijn tolken vond.

In tweeërlei richting ging dat dan bijna altoos uit elkaar. Het ziek geworden heimwee der ziel ging overhellen óf naar den geestelijken, óf naar den zinlijken kant. Ging het zinlijk over stag, dan kwam er een diep zondig verloop, dat ten slotte in de brutaalste onzedelijkheid eindigde. Ging het, overwinnend, in geestelijke banen, dan vlamde het op in heilige dweepzucht, die soms tot de verwonderlijkste zelfopoffering en zelfkastijding in staat stelde, maar bijna altoos met ongemeene zelfverheffing gepaard ging. Reeds in de eerste eeuwen der Christenheid borg meer dan één klooster mannen en vrouwen, wier heilige, dwepende toewijding u zou beschaamd hebben. Maar ook de ontzettende tafereelen, die onder Jan van Leiden's geestverwanten in Munster zijn afgespeeld, waren én vroeger evenzoo bekend, én hebben zich ook daarna van eeuw tot eeuw, zij het ook op andere schaal, herhaald.

Ziet het menschelijk heimwee, naar de bij ons hoorende wederhelft, van alle concentratie op een bepaald persoon af, en loste ze zich in haar vaagheid op in het heimwee naar God, dan leent het aan de drift naar God iets hartstochtelijks. Maar ook, vloeit omgekeerd de liefde naar God in de menschelijke en op den mensch gerichte liefde in, dan eindigt ze met elken slagboom van het zedelijke op zij te duwen, en wordt het onheiligste ten slotte geheiligd voor het dool geraakte zielsbesef.

Tot die uitersten komt deze onnatuurlijke vermenging van twee tochten in ons hart niet dan exceptioneel, in bepaalde tijden, bij bepaalde personen, en onder bepaalde omstandigheden.

Weet de Kerk van Christus tucht over de zielen te oefenen, dan bestaat er voor zulke excessen geen vrees.

Wel past het ons, om altoos uiterst voorzichtig te zijn.

Men weet, wat kleine vonk een grooten hoop houts kan aansteken. En nu en dan hoort men ook in ons land weer van opzienbarende verschijnselen die ons ter waarschuwing mogen strekken. Ook komen nu en dan, ook onder Gereformeerden, sexuëele verhoudingen aan het licht, die toonen hoe ook de Duivel van het Mysticisme nog altoos als een brieschende leeuw rondwaart.

Maar toch, als zoodanig zou het geen algemeen gevaar mogen heeten, en niet met het Intellectualisme op één lijn te stellen zijn. Ook mag dankbaar worden erkend, dat de Gereformeerde Belijdenis en de Gereformeerde kerk-usantie aan elke ziekelijke mystieke neiging een heilzamen teugel aanlegt.

Het meer algemeene kwaad onder ons verloopt gemeenlijk noch in het ééne, noch in het andere uiterste, maar bestaat in *een onzuivere richting die aan de vroomheid wordt gegeven.* Bij lieden die stug van hart zijn en geen zaligheid in het vrome vinden, komt dit gevaar dan ook niet voor. Maar als in een gezin, in een kring, in een gemeente metterdaad vrome zin mag heerschen, zoodat de Godsvrucht niet in uitwendigheid en redekavelen over diepe stukken opgaat, maar de consciëntie teeder maakt en naar God uitdrijft, en in liefde zieleweelde doet zoeken, — dan ziet men gemeenlijk, dat er overhelling óf naar het veel *doen*, óf naar het veel *genieten* komt; en het is het verbreken van het juiste evenwicht tusschen deze twee, waardoor het Mysticisme dan een kans krijgt.

Er ontstaat dan zoo licht een aanstekelijke stemming, een imponeerende manier van omgang en samenzijn, iets overgeestelijks, dat u niet vrijmaakt, maar benauwt, en waaronder uw eigen ziel lijdt zoolang ge er u niet door *laat* verleiden.

En die altoos bedenkelijke geestelijke conditiën weten zich dan daarom met zooveel kracht te handhaven, omdat ze haar grond en oorsprong metterdaad vinden in het verlangen van veel zielen om nauwer, inniger, verborgen omgang met het Eeuwige Wezen te hebben.

En dat is natuurlijk heerlijk. Alleen in den weg waarin die gemeenschap gezocht wordt, ligt de fout.

Verstaat ge wat het zegt, dat God, om zich te *openbaren*, zich *verbergt?* Zoo ja, dan zult ge het ook verstaan, dat er begeerte opkomt om door die verberging heen te dringen. Dat kan dan wel niet, maar men kan zich inbeelden dat het kan. En het afgaan op een leven in deze inbeelding, ziedaar het kranke, straks het zondige Mysticisme.

Laat ons deze wat korte en afgebroken verklaring nader mogen toelichten.

Tenzij God zelf het wil, kan geen schepsel iets van Hem bevroeden, laat staan weten of kennen. Had God niet zelf in een deel zijner schepselen het vermogen om te beseffen, waar te nemen en te kennen, ingelegd, niet één enkel schepsel zou ooit iets omtrent God geweten hebben. God zou van eeuwigheid tot eeuwigheid voor zichzelve hebben bestaan. „Zichzelf bekend en niemand nader". Het kon daarom een prachtige wereld zijn geweest. Een waar paradijs in plantenweelde. Vol leven en lust en zang in een nog rijker en schooner dierenwereld dan wij bezitten. En toch, zoo lang noch engel noch mensch, noch eenig ander soortgelijk met rede begaafd schepsel in die wereld was opgestaan, zou heel die prachtige wereld zelfs het bestaan van God nooit hebben vermoed.

Als wij God kennen, of althans iets van God weten willen, begint Hij zelf met ons een *oog* en een *oor* te geven; en het gaat alzoo in den allerstrengsten zin door, dat wij niets van God weten of kennen dan door zijn eigen daad. Als God ons *ziende maakt*, dan zien we; als God ons *hoorende* maakt, dan hooren we. Anders blijft het om ons heen en in ons, eeuwige nacht en geluidlooze grafstilte.

Nu heeft God ons het oog gegeven, en het oor in ons geplant, en in verband hiermede ook het verstand, het begrip en het vermogen om waar te nemen, gegeven. Dit alles is zijn gave. Maar, zij het zoo, onze menschelijke natuur bezit dan nu toch die gave. Ze moge door zonde verzwakt zijn, maar als zoodanig hoort ze dan toch bij ons als mensch.

Doch nu verder.

Nu laat zich tweeërlei denken. Of dat God door ons tegen zijn wil begluurd, doorzocht, en in zijn wezen doorzien kan

worden. Oftewel, dat het schepsel nooit iets van God te merken krijgt, dan voorzoover God zelf zich zien en hooren laat.

Die onderscheiding kent ons eigen leven.

In de Levant, zoowel in Algiers en Tunis, als in Egypte en Stamboul, is geen Oostersche vrouw ooit te zien. Ze is er wel, en ge wordt wel in huis toegelaten, ook gaat ze wel uit op de straten, maar zoodra een vreemdeling haar zou kunnen begluren, dekt ze zich het gelaat. Ge ziet dus een verschijning, maar die u, de vormen nu uitgezonderd, niets te zien geeft dan wollen, linnen of zijden stof; en eerst de stem die ge hoort, zegt u dat ge met een levend wezen, met een mensch te doen hebt.

En diezelfde onderscheiding gaat telkens door.

Een oudroest, die met zijn oudijzer op de markt zit, zit daar publiek, voor aller oog. Elk behendig photograaf, kan, als de kop van dien oudroest interessant is, hem nemen, en straks als studiekop aan den man brengen. Maar het portret van een edele jonkvrouw kan niemand bezitten tenzij zij zelve het hem schonk.

En dit gaat nog veel verder.

Misschien zijn er honderd en meer menschen die ons van aangezicht kennen, en herkennen zouden; maar in ons hart laten we slechts een zeer enkele inzien; en zoo we niet al te gul met onze hartsgeheimen te koop loopen (wat ook voorkomt), kennen alleen die zeer enkele personen ons, met wie we intiem omgaan, en aan wie we in stil vertrouwen ons openbaren.

Zoo is er dus heel wat in de wereld, dat we gaan waarnemen als het ons gevalt; maar zijn er ook dingen in de wereld, die we alleen kunnen waarnemen, zoo ze zich opzettelijk en gewild aan ons openbaren.

In den grond kan ik graven, en zien wat stof die bevat. Allerlei stoffen kan ik chemisch ontleden en bespieden wat werkingen ze doen. Zoo is het met een plant, zelfs tot op zekere hoogte met een dier. En al zijn de sterren ver van ons weg, de mensch heeft ten leste wel middelen geweten, om door de spectraal-analyse zelfs te bespieden uit wat stof ze bestaan.

Maar als ge aan den levenden mensch toekomt, heeft dit uit. Als de rechter van instructie stuit op iemand die den stomme speelt, kan hij niets uit hem krijgen. De mensch heeft het vermogen zich te openbaren, en het vermogen om zich verborgen te houden. Zelfs het vermogen, om door veinzen te kunnen misleiden.

Maken we nu den overgang van den mensch op God over de engelen.

Ge gelooft dat er engelen zijn, ge gelooft dat ze werken, ge geeft toe dat ze ook op u kunnen werken. Vooral van den boozen engel, die Satan heet, weet ge dit maar al te goed. En toch, uitgezonderd die enkele gevallen, ons in de Heilige Schrift bericht, van engelen die verschenen zijn, ontbreekt u elk middel om de engelen te bespieden, te ontdekken, waar te nemen. Ge weet wat u van en over hen gezegd is, maar de engelen zelve ziet, hoort en kent ge niet. Een engel kan zich openbaren; en een enkele maal is dit geschied; maar een engel kan zich ook verborgen houden, en dit is de regel, en daar staat ge machteloos tegenover. Wilt ge dit nu toch forceeren, dan kunt ge enkel met uw verbeelding gereed komen. Ge kunt u dan *voorstellen*, dat een engel er zus en zoo uitziet, dat hij dit en dat u influistert, maar dat is alles spel der verbeelding. Misleidend spel. En het eind is en blijft, dat de engelenwereld door een ondoordringbaar gordijn van u is afgescheiden.

En nu het Eeuwige Wezen.

Ten opzichte van het Eeuwige Wezen beschikt ge over niet één enkel middel om het waar te nemen of te ontdekken, tenzij God zelf u dit middel aan de hand gaf. Maar dit staat vast, dat geen enkel schepsel ooit iets van God ontdekken, begluren, of gewaarworden kan, *tegen zijn wil*, sterker nog, nooit anders *dan met en door zijn wil.*

Uit dien hoofde is er nooit eenige kennis of wetenschap van den Almachtige dan voor zoover Hij dit zelf *wil* en *bedoelt*, zelf u de kennis en wetenschap *geeft;* dus, kort gezegd, dan voor zoover Hij zich openbaart.

Nu heeft God zich willen openbaren, en Hij openbaart zich nog. Hij openbaart zich *opdat* wij Hem kennen zouden. En dientengevolge is het zonde, zoowel om, als God zich

openbaart, van die openbaring geen notitie te nemen, als om hem zich anders voor te stellen, dan Hij zelf in zijn openbaring zich aan ons ontdekt.

De wijze nu waarop God zich openbaart, is buiten ons en in ons.

Buiten ons in al het geschapene, „want beide zijn eeuwige kracht en goddelijkheid worden van den aanvang der schepping uit de schepselen verstaan en doorzien." Maar ook buiten ons in de historie. Buiten ons in de profetie. Buiten ons in Christus. Buiten ons in het Woord. Buiten ons in de kerk.

En dan *in* ons. Door ons Godsbeset dat Hij ons inschiep. Door ons kenvermogen. Door onze conscientie. Door de werking van den Heiligen Geest in ons.

Maar, hoever die openbaring *buiten* ons en *in* ons ook strekt, het is en blijft altoos een openbaring in en door het schepsel, in en door het geschapene, door verschijnselen, door verschijningen, door daden, door woorden, of wat ook, maar altoos, en hier valt nu de nadruk op, komen deze openbaringen tot ons *door en in de wereld.*

Stelt ge u dus eenerzijds God voor, en anderzijds de wereld, en uzelven als in die wereld zijnde, dan openbaart God zich nooit aan u *buiten die wereld om*, maar altoos *door die wereld heen.*

Gij zijt in, Gods troon is buiten die wereld, en dies moet elke straal van goddelijk licht die u bereiken zal, door die wereld heengaan, om tot u te genaken. De volle openbaring is Christus, maar als het Woord vleesch wordt, d. i. uit deze wereld de menschelijke natuur aanneemt.

Denkt ge u dus God en de wereld, dan is *alle* openbaring van God een openbaring die in de wereld ingaat, en, door de wereld heen, tot u komt.

Openbaring van God *buiten de wereld om* zou er dus alleen kunnen zijn, zoo gij uit de wereld kondt uitgaan, al wat uit de wereld is kondt afleggen, en aldus bij God kondt komen. Maar juist dat kan niet. Althans niet in dit leven. En daarom zijt gij in dit leven voor alle kennisse Gods volstrektelijk gebonden aan de openbaring van zijn Wezen, die u in en door de wereld heen toekomt. Zelfs van den Heiligen Geest in u geldt dit. Want die is in u en gij zijt

in de wereld, en gij neemt de werking des Geestes niet anders dan op menschelijke wijze waar.

Daarom hoort de Theologie dan ook in de wetenschap. Wetenschap is de kennis van den kosmos, d. i. van de wereld. Kwam dus de kennisse Gods u toe buiten de wereld om, zoo zou de Theologie *buiten* de wetenschap liggen. Nu daarentegen alle openbaring, zoo algemeene als bijzondere, in en door de wereld gaat, behoort ze tot den kosmos, en is dus de wetenschap van deze openbaring een deel van *de* wetenschap.

Doch ziehier nu het mysticisme.

Hiermede toch neemt het mysticisme geen genoegen. Het wil geen vrede nemen met deze in en door de wereld tot ons komende openbaring van God, maar het wil buiten de *wereld om* een toegang tot God zoeken; het wil buiten de openbaring om tot Gods gemeenschap doordringen; en zoo, met wegdenking van de wereld en van de in haar opgekomen openbaring, het wezen Gods onmiddellijk grijpen.

Het moge hieraan den naam geven van meditatie, van contemplatie, of wat ook, maar altoos is het zijn streven, buiten de geopenbaarde middelen om, tot het wezen zelf van den hoogen God door te dringen.

Het kan er niet in rusten, dat God zich alleen door den sluier van de openbaring ontdekt. Het wil dien sluier, dat gordijn wegschuiven, en rust niet eer het zich inbeeldt alsnu God te hebben, God te zien, en God te genieten rechtstreeks, onmiddellijk, zonder eenige tusschenkomende werking.

Dat is nu wat we zeiden, dat God door zich te openbaren *zich verbergt*. Hij openbaart zooveel van Zich zelf als Hij wil, en belet u daardoor juist dieper door te dringen. Hij wil, dat ge eerbiediglijk voor het gordijn, waardoorheen Hij zich openbaart, zult blijven staan, en dat ge uw vermetele hand zult terugtrekken, zoo dikwijls ge pogen mocht dat gordijn opzij te schuiven.

God in Christus, d. i. in het vleesch geworden Woord, zich aan u openbarend, maar ook achter de vleeschwording van het Woord zich voor u verbergend.

Dit is evenzoo van mensch op mensch.

Nooit zien we elkander in ons eigenlijk wezen. Nooit hebt

ge de ziel van uw eigen kind gezien. Ge ziet voor u een menschelijke lichamelijke gestalte, ge ziet een oog, een gelaat, ge hoort een stem, ge ziet daden, ge merkt uitingen, maar de ziel ziet ge nooit, dan doorschijnend, nooit in zich zelve, in haar wezen, gelijk ze is. En in zooverre blijft ook de mensch voor u een mysterie. In het *wezen* kunt ge slechts één mensch kennen, en *dat zijt gij zelf.*

Het is alzoo gansch natuurlijk, dat dit nog in hooger mate alzoo met den Heere onzen God is. Het kan niet anders, het moet zoo zijn. Hij is zichzelf bekend en niemand nader. En buiten den kosmos om, kunt gij niet, en kan geen mensch tot het wezen Gods doordringen.

Doch als men hiermede nu geen vrede neemt, het forceeren wil, en het er op zet, om toch meer en dieper te zien, en dan drijven gaat op inbeeldingen, en die inbeeldingen voor realiteit houdt, dan treedt die kranke toestand van de religie in, dien men bestempelt met den naam van Mysticisme.

Reeds toen we op het *Filioque* wezen, kwam dit uit.

Toch is het nu eerst in zijn grond verklaard. En hoe het daaruit opkomt, zeggen we nader.

Alle openbaring van God is *in of door de geschapene dingen*, en nu wil het Mysticisme buiten die geschapene dingen om, zonder tusschenkomende middelen, rechtstreeks en op een eigen manier, inzicht in het eeuwige en gezicht op den Eeuwige ontvangen.

De gedachte hieraan komt, laat u dit niet verwonderen, op bij het lezen der Heilige Schrift.

Denk slechts aan den heiligen apostel Paulus, wiens brieven zoo lijnrecht tegen het Mysticisme overstaan, en die toch gedurig bericht van wondere dingen die hem overkomen, van voor hemzelf onbegrijpelijke openbaringen, die hem te beurt gevallen zijn.

Of verhaalt hijzelf niet, hoe hij, toen veertien jaar ge-

leden, „opgetrokken is geweest in den derden hemel." Een openbaring, die zoo raadselachtig toeging, dat hij zelf er bijvoegt: „of het mij overkomen is in het lichaam of buiten het lichaam weet ik niet." Maar al wist hij zelf niet te zeggen, of hij met lichaam en ziel, of enkel met de ziel, was opgeheven, stellig en beslist vertelt hij ons, dat hij „opgetrokken werd in het Paradijs", en dat hij in dat Paradijs „gehoord heeft onuitsprekelijke woorden", zulke woorden „die het een mensch niet geoorloofd is te spreken." (2 Cor. 12 : 1—4).

Of dit, gelijk sommigen beweren, terugslaat op het gebeurde op den weg naar Damascus. dan wel op een gansch andere openbaring, blijve hierbij in het midden; doch vast staat door deze verklaring van den apostel, dat hem iets geheel buitengewoons overkomen is, iets buiten de gewone orde der dingen om, en iets waarin hij gevoelde als in een teeken van bijzondere genade te mogen roemen.

Toch bleef Paulus ook daaronder zichzelven volkomen meester. Zijn God zorgde voor zijn ziel. Hij gevoelde zeer goed, dat zulk een openbaring hem tot hoogmoed en zelfverheffing verlokte. Of moest hij niet een geheel buitengegewoon persoon zijn, als zoo iets hem boven anderen gegund werd?

En hierin nu is het onderscheid tusschen een apostel als Paulus en het kranke Mysticisme: De kranke Mysticus geeft aan die neiging tot geestelijke zelfverheffing toe, de heilige apostel bestrijdt die ook in zijn hart opkomende gezindheid.

Hij wil wel roemen, maar niet op dwaze manier. „Zoo ik roemen wil," dus gaat hij voort, „ik zal niet onwijs zijn." Want al verzwijgt hij het feit zelf niet, hij gaat er opzettelijk niet verder op in, om geen opspraak te maken. „Ik zal de *waarheid* zeggen, maar voorts houd ik daarvan af, opdat niemand van mij denke boven hetgeen hij ziet dat ik ben, of dat hij uit mij hoort." (vs. 6).

Meer nog, hij erkent, dat hem zelf misschien de zucht naar zelfverheffing zou hebben medegesleept. Maar zijn God heeft voor hem gezorgd, en die zelfverheffing tegengegaan door hem een scherpen doorn in het vleesch te geven. „En opdat ik mij door de uitnemendheid der openbaringen *niet*

zoude verheffen, zoo is mij gegeven een scherpe doorn in het vleesch, namelijk een engel des Satans die mij met vuisten sloeg, opdat ik mij niet zoude verheffen.

Dit moet, blijkens het verhaal, saamgevallen zijn met die wonderbare openbaring, of althans kort daarna gevolgd zijn. Zoo kwam de apostel in angst en nood. In stee van te roemen, ging hij in zijn angsten smeeken. De biddende gestalte kreeg weer de overhand. „Hierover heb ik den Heere driemalen *gebeden*, opdat Satan van mij zoude wijken." Toen kreeg hij ten antwoord: „Mijne genade zij u genoeg, want mijne kracht wordt in zwakheid volbracht." En zoo kwam Paulus tot het zielsbesluit, om die openbaringen niet op den voorgrond te schuiven: „Zoo zal ik dan veel liever roemen in mijne zwakheden, opdat de kracht van Christus in mij wone," (vs. 7, 8 en 9).

Juist dus het omgekeerde van hetgeen ge bij het Mysticisme waarneemt. De mystiek-kranke zinkt al meer in het gepeins over zulke „gezichten en openbaringen" weg. Of ze waar of ingebeeld zijn, onderzoekt hij niet eens. Hij geeft er zich aan over. Hij zoekt er het een en al in. Hij vertelt ze, en hij verhaalt ze, en smukt ze onder het vertellen nog op. En ten slotte wordt hij voor zijn eigen besef een geestelijk buitengemeen bevoorrecht mensch, in eigen oog een buitengewoon voorwerp van openbarende genade, en het streelt hem, zoo hij merkt, dat ook anderen, ter wille van die openbaringen, hem als een bijzonder kind van God eeren.

Dit is hier de practische wigge tusschen het *echte* en het *valsche*, maar dan ook juist de wigge die de zaak uitwijst.

Toen er in verband met Gods Bijzondere Openbaring instrumenten noodig waren, die buitengewone openbaringen ontvangen moesten, heeft God hun tevens het tegengif geboden, opdat ze niet het geestelijk slachtoffer zouden worden van hun buitengewone roeping. Zij daarentegen, die wandelen in *inbeeldingen* van gezichten en openbaringen, kennen dat gewicht aan de klok niet, missen dat tegenwicht, en geven zich dientengevolge zoo goed als altoos, zij het ook met verschil van graad, aan geestelijken hoogmoed en aan geestelijke zelfverheffing over.

Vrij zeker mag men het opkomen van het Mysticisme

dan ook verklaren uit de zucht, uit de neiging, om hetgeen in vroeger dagen aan de instrumenten der Bijzondere Openbaring is te beurt gevallen, ook op zichzelven toe te passen en in eigen leven verwerkelijkt te zien.

Zóóals God zich aan zijn profeten en apostelen openbaarde, alzoo wil men dat God zich ook aan de eigen ziel zal openbaren.

Het onderscheid tusschen hetgeen destijds geschied is, om de Bijzondere Openbaring tot stand te brengen, en tusschen het leven der Christenen dat volgen moest, als eenmaal die Bijzondere Openbaring voltooid zou zijn, wordt niet gevoeld noch ingezien.

Zooals het toen was, zoo wil men het ook nu hebben. En als dan de verbeelding levendig is, en men waant gezichten en openbaringen te ontvangen, dan gaat men vanzelf uit de hoogte neerzien op hen die dat bijzondere niet hebben, en zich in eenvoudige vroomheid houden aan het in de Bijzondere Openbaring gegeven licht.

Zij willen een meerder, een hooger licht. En gelukt het hun, zich in de inbeelding dat zulk een hooger leven hun ten deel viel, in te werken, dan staat het al spoedig voor hen vast, dat het hun geschonken licht staat *boven* het licht van het Woord, en beginnen ze op de Heilige Schrift neer te zien als op het a-b-c-boek voor pasbeginnenden, maar waar zij verre boven verheven zijn.

Op het terrein der bediening neemt men soms hetzelfde ook waar.

Omdat Paulus verklaren kon, en verklaren moest, dat hij *niet van menschen*, maar van God zelven geroepen was tot de Bediening, komt men dan onder den indruk, dat een rechtstreeksche roeping tot de Bediening hooger staat dan een roeping die door menschen tot ons komt; men begint dan op de roeping door menschen uit de hoogte neer te zien. De geroepenen door menschen acht men de huurlingen te zijn. En verre boven die huurlingen acht men zich zelven verheven, omdat men immers zelf een roeping ontving van *hooger* orde, een roeping tot de Bediening *niet* door menschen maar van God.

Schier alle leiders der mystieke secten zijn in dat bewustzijn opgestaan; en wie geregeld de *Heraut* las herin-

nert zich nog wel uit vroeger jaren, hoe we in een anders hooggeachten broeder, maar die sinds eigen wegen koos, diezelfde dwaling, met beroep op Gal. 1 : 1 verdedigd, moesten bestrijden.

Nu is het volkomen waar, dat deze inbeelding van gezichten en openbaringen te hebben ontvangen, niet bij allen even ver gaat. Er zijn er zelfs velen, die het in niets anders zoeken, dan dat God hun bepaalde woorden uit de Schrift voor den geest brengt, iets wat, in gewonen zin genomen, elk kind van God uit eigen ervaring beamen zal. Alleen maar, en hieraan herkent ge het begin van de dwaling, zij die naar het Mysticisme neigen, zoeken hierin niet iets gewoons, maar iets bijzonders, en zijn geneigd in dit voorbrengen van Schriftwoorden een *buitengewone* leiding Gods te zien. Zij zullen het daarom telkens aan anderen verhalen, en als ze merken dat dit indruk maakt, vermenigvuldigen zij de voorvallen, en gaan in eigen schatting naar boven. En juist dit laatste: het naar boven gaan in eigen schatting, is het onveranderlijk kenteeken, dat er een ziekelijke en daarom zondige toestand intrad.

Doch hoe verschillend en uiteenloopend de verschijnselen ook zijn mogen, het Mysticisme vindt zoo goed als altijd zijn oorsprong in wat de Schrift zelve ons verhaalt van hetgeen aan profeten en apostelen, en ten deele aan de eerste Christenen, is te beurt gevallen.

Het is daarom zoo verkeerd om het Mysticisme te bestrijden, door de *mogelijkheid* van zulke gezichten en openbaringen te loochenen, en ze op zich zelve als ongerijmd voor te stellen.

Wie dien weg inslaat, komt terstond met de Schrift zelve in tegenspraak, en kan niet van dwaling overtuigen, omdat de Mysticus zich aanstonds op de Schrift beroept, en u daaruit tal van uitspraken voorlegt, die aantoonen, hoe de heilige mannen Gods in vroeger dagen metterdaad zulke openbaringen ontvangen hebben. En dan staat ge machteloos. Consequent toch zoudt ge dan ook wat de profeten en apostelen omtrent zichzelven berichten, in twijfel moeten trekken. En kunt ge dit niet, en *moet* ge ten slotte wel toegeven, dat bij deze heilige mannen soortgelijke dingen

voorvielen als deze mystieken u van zichzelve zeggen, dan ontkomt ge niet aan de conclusie, dat zij dus met die heilige mannen op één lijn staan, en dat gij, die zulke zielservaringen mist en miskent, beneden hen staat in geestelijke waardij. God de Heere heeft dan met hen bemoeienissen, die Hij met u niet heeft. En het noodzakelijk gevolg is, dat ge, juist door uw verkeerde bestrijding, den mysticus stijft in zijn opzet, in stede dat ge hem van zijn dwaling zoudt terecht brengen.

Bij de beoordeeling en de bestrijding van het Mysticisme, althans van zijn formeele zijde, komt het er veeleer op aan, eenerzijds de *mogelijkheid* van zulke gezichten en openbaringen helder in te zien, en te erkennen dat ze metterdaad hebben plaatsgegrepen; en anderzijds juist uit het motief waarmede ze destijds plaatsgrepen, den regel af te leiden, die maakt dat ze zich thans *niet* herhalen.

Hadden ze destijds plaats met een bepaald doel, met een duidelijk aanwijsbare strekking, dan rust op den mysticus die staande houdt dat ze ook hem te beurt vielen, de bewijslast om aan te toonen, dat ze ook bij hem voor datzelfde doel dienen en van gelijke strekking zijn. En kan hij dat niet, blijkt veeleer, dat dit doel bij hem niet bestaan *kan*, dan zinkt hem daarmede de grond voor zijn beweringen onder de voeten weg.

Goed vooral is het, in verband hiermede, te wijzen op het feit, dat naast de profeten de *valsche profeten* opstonden, die zich insgelijks op gezichten en openbaringen beriepen, maar waarvan de Schrift getuigt, dat ze zich beriepen op de *gezichten van hun eigen hart.*

Intusschen, zoo beslist als het Mysticisme door onze Gereformeerde Kerken moet weerstaan worden, omdat het de bedeeling der tijden verwart, geestelijke zelfverheffing kweekt, eindigt met het Woord te verachten, de Kerk als Kerk vernietigt, en gevaar loopt in onzedelijkheid te ver-

vallen, men mag evenmin, uit vreeze voor het Mysticisme, de gezonde mystiek uit de Gemeente bannen.

Het Mysticisme *verwart de bedeeling der tijden*, want het poogt in deze bedeeling, na de apostelen, te handhaven wat alleen in de bedeeling der profeten en apostelen thuis hoorde, t. w. de onmiddellijke inspiratie.

Het kweekt *geestelijke zelfverheffing*, want de man met het voorgewende „innerlijke licht" acht zich op intiemer wijze tot de gemeenschap zijns Gods toegelaten dan de overigen, en ziet laatdunkend als een gepriviligieerde op hen neer.

Het eindigt *met het Woord te verachten*, want het „innerlijke licht" maakt dat Woord overbodig en spaart de moeite van het Schriftonderzoek uit.

Het vernietigt *de Kerk als Kerk*, want op die wijs wordt de religie een individueele zaak tusschen God en de ziel, vervalt het gezag, en ten laatste de instelling van het ambt, en gaat ieder drijven op eigen gelegenheid, hoogstens zich aansluitend aan eigen kring.

En eindelijk, het loopt gevaar in *onzedelijkheid* te vervallen door de natuurlijke verwantschap, die er tusschen de mystieke liefde voor God en het mystieke van de geslachtsliefde bestaat.

De historie toont dan ook, hoe feitelijk elke doorgezette strooming uit de bron van het Mysticisme op deze vijf kwaden is uitgeloopen.

Er ware meer aan toe te voegen, maar in deze vijf ligt de historische gang.

Maar wee hem, die, om dezen gruwel te mijden, alsnu in het tegenovergestelde overslaat, en, uit vrees voor het Mysticisme, ook de heilige mystiek ter deure van zijn hart uitbant. Dan verdort het hart, het geloof verarmt, de liefde verkoudt, alle vrijheid gaat uit het wezen der vroomheid te loor, en men stoot zijn scheepke stuk op de klip van het wezenlooze Intellectualisme.

Wachter nu op de grens, die de echte mystiek van het kranke Mysticisme scheidt, is de Heilige Schrift.

Om ons kennisse van God en ons zelven toe te brengen, dient niet de mystiek, maar de Heilige Schrift. Ook nu nog,

na achttien eeuwen, zullen wij in Christus gelooven „door het woord der apostelen." Of bad niet Jezus voor hen, „en voor degenen *die door hun woord* in hem gelooven zouden?"

Er zijn dus niet *twee* bronnen van openbaring der kennisse Gods, ten eerste de Schrift, en daarnaast en in de tweede plaats de mystiek. De Schrift *alleen* is bron van kennisse der Bijzondere Openbaring, en er komt geen tweede bron van „innerlijk licht" bij.

Wat Jezus gezegd heeft, dat de Heilige Geest de apostelen in alle waarheid leiden, het uit het zijne nemen, en hun openbaren zou, is geschreven ten opzichte van de apostelen, en niet van ons.

Wij zijn niet *als* de apostelen, maar van hen afhankelijk.

En wat de mystiek des harten doet, is niet die kennisse vermeerderen, of aan die kennisse nieuwe openbaring toevoegen, maar die kennisse op ons zelf toepassen, ons uitleggen, wezenlijk voor ons eigen hart maken, en van voorwerpelijk omzetten in proefondervindelijke bevinding en genieting.

Beide zitten in het ééne geloof in.

Het geloof is niet alleen een voor zeker aannemen van al wat God ons in zijn Woord geopenbaard heeft, maar het is ook, en te gelijk, een vast, een zeker, en een onwankelbaar vertrouwen, dat dat alles ook *ons* aangaat en *ons* ten goede komt.

Het Woord geeft ons de voorwerpelijke beschrijving, die de zaak aan ons bewustzijn ontdekt, maar de zaak zelve is en blijft de mystiek van ons hart.

De Heilige Schrift kan u niet wederbaren; dat kan alleen God door den Heiligen Geest in uw hart. Maar uit uw hart zoudt ge nooit verstaan, wat de daad Gods is, en eerst uit de Schrift kunt ge de wedergeboorte als daad Gods leeren kennen.

De wedergeboorte zelve is nooit *door* het Woord; doch alleen *door* het Woord weet ge wat wedergeboorte is en wordt ze in u voor uw bewustzijn uitgewerkt. 1 Petr. 1 : 23 leert het niet anders.

En zoo is het met alles.

Dat er een Christus is, wie Hij was en is, wat Hij deed en leed, en hoe Hij nu in den hemel leeft om voor ons te

bidden, leert u het Woord en het Woord alleen. Maar uw persoonlijke aansluiting aan dien Christus en van dien Christus aan u, werkt niet het Woord, maar de mystiek in het hart. Het is wat Calvijn noemde de *Unio mystica*, d.i. de mystieke vereeniging en in de inlijving in Christus.

Zoo ook zegt u de Schrift, welke de liefde Gods voor u is, en welke uw liefde voor uw God moet zijn; maar het vuur dier liefde brandt in de mystiek van uw hart.

Dat ge bidden moet, en *hoe* ge bidden moet, leert u de Schrift; maar het zalige gebed zelf is een mystieke handeling tusschen u en uw God.

Wie dit nu wegcijfert houdt een prachtige haard over, maar zonder vuur; een keurig recept maar zonder het geneesmiddel; geteekend of geschilderd brood, maar geen brood dat zijn honger kan stillen.

De beredeneering der zaak kan ook een ongeloovige u geven, maar de beredeneerde zaak zelve is het getuigenis van het hart.

Zelfs gaan we nog verder.

We spraken hier voren van *meditatie* en *contemplatie* in afkeurenden zin, en we zullen zeggen waarom.

Het stelsel van *meditatie* en *contemplatie*, als stelsel, bedoelt, dat we ons denken op zij zullen zetten, dat we alle indrukken van buiten het zwijgen zullen opleggen; dat we in alle stilte en roerloos gepeins verzinken zullen; en dat we, alzoo losgemaakt van onze eigen gedachten, van onze bemoeiingen en van de wereld om ons heen, wachten zullen op aandoeningen, gewaarwordingen, opwellingen, om alzoo, buiten het leven om, gemeenschap met het Eeuwige Wezen te zoeken.

Dit nu onderstelt, dat we hiervoor een afzonderlijk hooger gevoels- of gewaarwordingsorgaan bezitten, en dat het door dit hooger gevoelsorgaan is, dat we de onmiddellijke presentie van God waarnemen.

Zelfs gaan de principieele mystici hierin nog verder, en achten dat het hoogste eerst dan verkregen is, zoo we ons zelven verliezen, ons zelven vernietigen, en verzinken in God zelf. Het mystieke pantheïsme. Door zelfkastijding, door vasten, door isolement, en zooveel meer, poogt men dit te

bereiken. Onwillekeurig komt de ziel hierdoor in ongewonen, overspannen toestand. Ten slotte wordt ze extatisch. De verbeelding krijgt vrij spel. En het is niet te zeggen, wat de mensch in zulke toestanden zich niet al heeft ingebeeld, gehoord, gezien en gevoeld te hebben.

Zoo nu genomen, moet deze contemplatie verworpen worden. Niet in de overspanning en opwinding, maar in de nuchterheid, helderheid en kalmte des geloofs wordt God gekend.

Maar heel iets anders is het, als de ziel poogt uit de *ideëen* tot het *wezen* te naderen. Een predikant die zijn predicatie opstelt, enkel met zijn ideëen bij zich, zonder dat hij onder het schrijven zich het levende wezen van zijn Gemeente nader brengt, predikt slecht. Als ge een brief van rouwbeklag schrijft, enkel met phrases, en zonder dat ge de bedroefde weduwe u voor oogen stelt, vermoeit ge, maar ge vertroost niet. En zoo nu ook, als ge bidt, enkel in uw gebedsterminologie opgaande, maar zonder dat ge uw ziel opheft tot dat Eeuwige Wezen dat ge aanroept, is er gepreveld, maar niet gebeden.

Zoo nu zijn er ijveraars, die voor Christus ijveren, maar zonder dat hun hart ooit Jezus persoonlijk heeft gezocht of met Hem in het heiligdom gemeenschap had.

En dat nu is ongeestelijk, het wordt machinaal, het mist de levenswarmte, het hangt in afgetrokkenheden, het ziet het wezen niet. En in zoover meditatie en contemplatie bedoelen, tegen dat dorre verstands- en lippenwerk in te gaan, juichen we haar toe.

Mits, en dat blijft beding, mits alle mystiek steeds onder de controle van het Woord blijft.

Dat moet. En wel om deze reden: Ons gemoed is toegankelijk voor allerlei opwellingen en inwerkingen en inwerpselen. Er kan in uw gemoed een woord, een beeld, een voorstelling opkomen uit God, uit Christus, door wat een goede Engel werkt; maar soortgelijke dingen kunnen ook in u opkomen door de werking van uw eigen zonde, uw eigen verleden, uw omgeving, door Satan of eene der demonen.

Ook kan Satan zich aan u voordoen als een Engel des lichts.

Ge mist dus alle zekerheid, dat eenige bevinding, eenige opwelling, eenig inwerpsel waarachtiglijk uit God is, *tenzij ge dit controleert.* En die controle nu kunt ge alleen uitoefenen, zoo ge u houdt aan het Woord. Niet om dat Woord naar uw bevinding te verdraaien, of zoogenaamd geestelijk te duiden, maar door dat Woord in zijn voorwerpelijke waarheid en klaarheid te nemen.

En eerst als die twee saamwerken, eenerzijds de klare, heldere kennis van het voorwerpelijke Woord, en anderzijds de mystieke verwezenlijking van het genadewerk en de genadebevinding in het hart, dan is er die waarachtige verzekerdheid des geloofs, die beide bestanddeelen van het geloof tot hun recht doet komen.

Nog op een andere omstandigheid dient hierbij de aandacht te worden gevestigd.

Het Mysticisme vindt niet zelden een toebereiden akker in een bepaalden toestand van ons gemoedsleven.

Niet ieders inborst is eender. We laten nu daar, of de indeeling in temperamenten juist is, gelijk die pleegt gegeven te worden; maar het staat toch vast, dat er licht bewogene, stroeve, diep bewuste en oppervlakkige, taaie en van den hak op den tak springende, wraakzuchtige en licht vergevende menschen zijn. De een is vroolijk, de ander somber van aard. Bij den een verbaast u de energie, bij den ander stuit ge op een willoosheid die u ergert. Er zijn gierige, materieele menschen zonder gevoel, en anderen die half loszinnig mild hun vermogen zouden weggeven. Er zijn menschen met gemakkelijk en met lastig humeur. Driftige en zichzelf beheerschende naturen. Kortom, er is heel een staalkaart van menschen, die u aantrekken, en van menschen die u afstooten.

Die oorspronkelijke in aanleg en inborst gegronde gemoedsstemming wordt nu in de tweede plaats beheerscht door het lichaam, vooral door het zenuwleven, door de ge-

zondheid, door uitputting en overspanning. En in de derde plaats ondergaat ze den invloed van ervaringen en levensondervindingen.

Dit nu brengt te weeg, dat de eene mensch er ten slotte zoo aan toe staat, dat heel de wereld uit hem nooit een mysticus zou maken, terwijl een ander ten slotte in een toestand verkeert, dat hij slechts wacht op de gelegenheid om het Mysticisme in de armen te vallen.

Is het gevoelsleven overgevoelig, het verbeeldingsleven overprikkeld, het godsdienstig leven overspannen geworden, dan is hij voor het Mysticisme een gemakkelijke prooi. De zenuwachtig verontruste mensch kan geen kerkelijken band velen. Dus geen belijdenis, en geen kerk, en geen ambt, en geen tucht, en ten slotte zelfs geen Bijbel meer, maar alleen vrije geesteswerking, met ingevingen, inwerpsels, opwellingen, aandoeningen, gezichten, inblazingen, verrukkingen, en ten slotte wilde fantasieën.

Of hij hiertoe nu vervallen zal, hangt van tweeërlei af. Ten eerste van de personen of kringen met welke hij in aanraking komt. Ten tweede van zijn eigen genialiteit. Een persoon met veel eigen spontaneïteit kan wild mystiek worden uit zich zelf, zonder dat anderen hem verleiden en meeslepen. Maar meestal zijn het toch anderen die hem verlokken. Het gewone boeit en bevredigt hem niet. Hoort hij nu van een gerucht, dat er in zijn dorp of verderop een man of vrouw of kring is, waar het vreemd toegaat, dan moet hij er bij wezen. Dat zal het zijn. En in minder dan geen tijd is hij in de listen van het Mysticisme verstrikt. Hebben die anderen vreemde dingen, gezichten, openbaringen, hij moet ze ook hebben. Eerst verneemt hij ze half. Dan werkt hij er zich in. Eindelijk heeft hij ze. En ten slotte is de grens tusschen geestelijk-mystieke verwildering en halve krankzinnigheid zelfs voor een zielkundigen arts niet meer te onderscheiden. Denk slechts aan Appeltern, waar zulke artsen meenden recht van beslissing te hebben, terwijl toch juist de kennis van het Mysticisme hun geheel ontbrak.

Hierbij komt in de tweede plaats de *suggestie*, d. i. de onmiddellijke invloed, dien enkele invloedrijke personen be-

zitten, om ongemerkt anderer geestesleven te bewerken; iets wat men ook wel *biologeeren* noemt.

We kunnen hierover thans niet breeder uitweiden, maar een feit is het, dat enkele personen door hun blik, door hun stem, door heel hun optreden, op anderen, vooral op zwakkere personen, zoo ongemeenen invloed kunnen uitoefenen, dat deze laatsten bijna willoos hen volgen en zich aan hen overgeven.

Een suggestieve macht, die heerlijk werkt als ze uitgaat van een edelen geest, maar die allernoodlottigst werkt, als ze in het bezit is van een dwaalgeest of een onzedelijk mensch.

Nu lijdt het geen twijfel of in elken kring waarin het Mysticisme de ziel verwoest, school vroeger of schuilt nog zulk een man of vrouw die *suggestie* kan uitoefenen; en daar van den anderen kant juist de zenuwachtig overprikkelde personen het eerst voor zulk een suggestie bloot staan, is het gansch natuurlijk, dat velen dier ongelukkigen in de val loopen, zonder het zelf te vermoeden.

In de derde plaats schuilt er een ongemeen sterke kracht in de *gezellige menigte*. Iemand die geen stap vordert, als hij alleen is met den man dien hij over wil halen, zal den tegenstand reeds half gebroken vinden, als hij hem in een kring van geestverwanten binnenleidt en door de rijke veelheid hem zijn zelfstandigheid beneemt. Dit is „de zielkunde der menigte" *la psychologie de la foule*, gelijk men het genoemd heeft, en die heel andere verschijnselen vertoont dan de zielkunde van den eenling, en waarop ook in onze Christelijke moraal veel te weinig is gelet.

We danken aan deze kracht het zoeken van de gemeenschap der heiligen, maar ook, als het mis gaat, werkt deze zelfde kracht verleidend, vooral in beslotenen, gezelligen geestelijken kring. Menig dusgenaamd „gezelschap", dat geestelijk begon, maar met het vleesch eindigde, levert er bewijs voor.

En eindelijk in de vierde plaats werkt hierop die ons nog onbekende zielskracht, die onder allerlei vorm zich aandient, en in abnormale omstandigheden zoo zonderlinge verschijnselen in het leven roept.

De bekende Camille Flammarion, de groote sterrekundige, heeft onlangs een geschrift uitgegeven: *L'inconnu et le*

problème psychique, waarin hij bijeengezameld heeft de z. i. vertrouwbare berichten, die ons ten dienste staan over levensteekenen van afgestorvenen, telepathie, geestelijke mededeeling, clairvoyance, de droomwereld en de voorgevoelens, duizenden berichten met plaats, dagteekening, en namen van personen, die hem tot de conclusie hebben geleid, dat, afgezien van de wijze, waarop een en ander moet verklaard worden, niet langer zekere betrekkelijke waarheid aan alle deze verhalen kan ontzegd worden. Over het Hypnotisme zal hij later handelen.

Doch hoe men hierover denke, het is nu eenmaal zoo, dat magnetiseurs, hypnotiseurs, Swedenborgianen e.a., zich op zekere gebeurtenissen, verschijnselen en gewaarwordingen beroepen, die te sterk aanhouden, om ze zonder meer voor de vrucht van gewone verbeelding te verklaren.

Dat hieronder sanatische dingen loopen is buiten kijf; dat ze veelal ziekte-toestanden verraden, staat vrijwel vast, maar toch wettigen ze het vermoeden, dat er metterdaad rechtstreeks van ziel op ziel werkingen kunnen uitgaan, die niet aan onze normale levensverhoudingen zijn gebonden. Of ze *allen*, hetzij uit zonde, hetzij uit ziekelijkheid, moeten verklaard worden, laten we in het midden. Maar wel blijkt vast te staan, dat de ziel, onder bepaalde omstandigheden, ons anders onbekende krachten openbaart.

Vooral nu het geloof aan de Openbaring van de Heilige Schrift afneemt, ziet men millioenen en millioenen menschen, zelfs onder de zeer beschaafde klasse, zich aan deze verschijnselen vergapen. De Schrift konden ze niet gelooven, en zoo wendden ze zich tot deze mystieke verschijnselen, die in waarzeggerij, kaartleggerij en zooveel meer, steeds verder verloopen op schier altijd zondigen weg.

Maar hoe dit ook zij, het is alleszins natuurlijk dat, indien er zulke werkingen zijn, ook zij het Mysticisme op ongemeene wijze bevorderen.

Buiten alle wetenschappelijke of kerkelijke controle zich voortplantend, vervullen deze verschijnselen den geest, doen den dorst naar zulke hallucinatiën opkomen, en schijnen zekeren grond te geven voor het gevoel van waarheid en zekerheid van deze geestesverrukkingen.

Vooral in Rusland ziet men, waar deze dweperijen toe leiden, en men zal zien dat ze nog steeds toenemen, en ook onder ons de geesten weer verwilderen zullen, zoo niet geloof, met wetenschap in zoen, een dam tegen deze buitensporigheden opwerpt.

Zij men daarom toch voorzichtig, ook in onze kerken.

Laat de Intellectualist toch begrijpen en verstaan, dat wie steenen voor brood geeft, juist de willekeur van het Mysticisme in de hand werkt; en laat de gevoelsman toch beseffen, dat het o, zoo weinig moeite kost om deze Mysticistische strooming weer in gang te brengen, maar dat hij spoedig blijken zou de geesten niet te kunnen bezweren, die hij onvoorzichtigerwijs opriep.

Gezond kerkelijk leven, gezonde prediking vooral is hier het eenig preservatief.

In een gemeente aan het Woord gebonden, kerkelijk geordend, levend in haar belijdenis, en in haar zielsnooden en zielsbevinding door toepasselijke, zielkundige uitlegging der waarheid onderwezen, zal het Mysticisme nooit uitbreken.

Maar heerscht er eenzijdigheid, hetzij door het dorre verstand op den voorgrond te stellen, zoodat het innig geestelijk leven voor en met God niet tot zijn recht komt; hetzij doordat de belijdenis en de kennis der waarheid onverschillig wordt geacht en men daardoor alleen op bevinding en gevoel gaat drijven; dan hangt het slechts aan de omstandigheden of de gemeente verwoest zal worden, en kan ook in onze kerken een breuke worden geslagen, waarvan zij zich in geen halve eeuw herstelt.

Evenwicht is en blijft de les der wijsheid.

Hoofd en *hart* in gezonde verhouding is voor de kerk van Christus de eisch, die nooit mag worden verzaakt.

III.

PRACTICISME.

Aan de uitdrukking: *Intellectualisme* is men gewoon; van *Mysticisme* weet een ieder mee te spreken; maar wat is nu *Practicisme*?

Gul gezegd, een nieuw *woord* voor eene nieuwe *zaak*, maar een woord, dat toch licht verstaanbaar is, en ter aanduiding van een derde exces, dat met het *Intellectualisme* en het *Mysticisme* evenwijdig loopt, niet kan gemist worden.

Het *Intellectualisme* ontstaat door eenzijdig overwicht *van het verstandelijk leven.* Het *Mysticisme* door het overslaan van de balans naar den kant *van het gevoel.* Maar nu is er nog een derde krankheid, die toelichting en genezing vereischt, en die ontstaat door een uit zijn verband gerukt drijven *van den wil.*

Die laatste krankheid, aan wier diagnose en medicatie we thans toe zijn, is in dien vorm nieuw. Metterdaad eene *„nie dagewesenes."*

Wel is steeds in Christus kerk een verwant kwaad opgedoken, maar dat gansch ander karakter droeg, en uitkwam als *werkheiligheid*, als Nomisme, als wetsvolbrenging of met wat namen meer het toen genoemd werd.

En wel viel dit in zooverre met het *Practicisme* saam,

dat beide op *doen*, op *werken*, op het brengen van offers dringen, maar toch gaapt er, ook bij die schijnbare gelijksoortigheid, tusschen beide een zeer in het oog loopend verschil.

Dit komt dan ook uit in den tweeërlei naam, dien men toen en nu aan deze *werken* gaf. Toen sprak men van: *goede werken*, nu van *Christelijke werkzaamheden*. Verwante, maar toch ook weer twee geheel uit elkander loopende begrippen.

Werkheiligheid doelde op het verzekeren van onzen staat op het verwerven van waarborg voor zijn hemelsche zaligheid, op verdienste en loon bij God.

De werkheiligheid gold een diep religieus vraagstuk, t.w. de juiste verhouding tusschen geloof en geloofsvrucht.

Vooral tegen het *Solâ fide* (door het geloof alleenlijk) van Luther kantte ze zich aan en zocht haar rechtvaardiging in het slordige, soms diepzondige, zelfzuchtige en liefdelooze leven van wie, star en strak in het belijden, roemde in de algenoegzaamheid van zijn geloof.

Maar al school hieronder ook zucht naar heiliger leven, toch bleef het een hoofdkenmerk van dit streven, om hier te verdienen wat hiernamaals bate zou afwerpen. De werkheiligheid mocht er ook op uit zijn, om zich zelf te voldoen, en een indruk van vroomheid te maken, toch was ze in haar diepste wezen bedoeld als instrument ter zaligheid.

En dit nu is bij wat wij het Practicisme noemen, zoo heel anders.

Vooral in het buitenland zijn er heel wat kringen van Christenen, die over de vraag, hoe men zalig zal worden, ter nauwernood meer bekommerd worden. Dat er wezenlijk een eeuwig verderf zou zijn, gelooven ze niet meer. Ook na den dood zet zich h. i. het werk der bekeering voort, en althans wie eenmaal zich bij de Christenen gevoegd en Jezus beleden hebben, behoeven voorts over hun eeuwige zaligheid geen zorge meer te koesteren. Hun zaligheid moge na hun dood nog van minder gehalte zijn, of ook nog uitgesteld worden, ze vormt geen onderwerp van ernstige bespreking, laat staan van vreeze en angst meer.

Wel leggen dezulken op de werkzaamheid van den Christen zeer bijzonderen nadruk, maar met de hope der eeuwige

zaligheid staat deze veelbezigheid ternauwernood in zeer verwijderd verband.

Hun streven en hun geestesinrichting is veeleer opgekomen uit een eigenaardige stemming der gemoederen, die in onze eeuw buiten het Christelijke erf opkwam.

Er trok een hoog machtsgevoel door het hart van de kinderen dezer eeuw.

Wonderbaar werd metterdaad hun macht over de natuur vergroot, uitgezet en verrijkt. De schade van vroeger verzuim werd ingehaald. Ontdekking volgde op ontdekking. En zelfs wij ouderen, die achtereenvolgens aan het telkens opkomen van deze nieuwe krachten gewend geraakten, staan nog gedurig verbaasd over de wonderen, die tot stand komen door menschelijke energie en door menschelijk durven.

Een tentoonstelling als thans te Parijs is uitgestald geweest, verplaatst u als in een tooverwereld. Ge gelooft uw oogen nauwelijks. En toch, het is al 's menschen hand, die dezen schat van krachten aldus aangewend heeft. Neem slechts den éénen Edison, en wat wonderen van licht en kracht zijn niet verbonden aan zijn materieel klinkenden naam.

Door dezen loop der zaken is de mensch zich gaan *voelen* zoo als nooit, en er hoort metterdaad zeer bijzondere mate van genade toe, om, als men leefde in de kringen waarin deze wonderen gewrocht worden, en zoo men er zelf aan meedeed en meewrocht, zich nog als nietig schepsel en zondaar voor God te gevoelen.

Energie werkte in de natuur; maar nog machtiger was de *energie* in den mensch, die deze energieën der natuur aan zich onderwierp en beheerschte.

De weelde op aarde werd in de meergegoede kringen zoo verfijnd, zoo onmetelijk groot, dat het scheen of men de *ellende* te boven was gekomen, en op aarde reeds zóó volop genieten kon, dat naar een nog rijkeren hemel te verlangen, overdaad werd.

Dit machtsgevoel nu heeft het wilsbesef in den mensch boven mate gesterkt. Voor niets stond men meer. Men kon alles. Voor ons *kunnen* bestonden geen grenzen meer. Niet,

alsof het verstand afgedaan had. Integendeel ging ook onze kennis met reuzenschreden vooruit. Maar kennis was toch slechts middel; wetenschap deed nog alleen als instrument dienst. En 's menschen wonderlijke grootheid blonk dan eerst uit, als hij zijn *wil* voor zijn kennis spande, en zoo onze menschelijke energie op het hoogst wist te spannen.

Die alles overheerschende gedachte van de macht en de energie van onzen wil is toen theoretisch door wijsgeeren tot een stelsel verheven, en dusdoende het wilsleven met volle, heldere bewustheid derwijs op den voorgrond geschoven, dat ten slotte ook in het Eeuwige Wezen de oppermacht van den wil het hoogste scheen, en onder menschen al wat menschelijk was aan 's menschen wil, en 's menschen energieke wilsuiting, ondergeschikt werd gemaakt.

Niet zeggen, maar doen; niet praten, maar tot stand brengen; zijn wil niet onderdrukken, maar als met de scherpte van de wigge laten doorwerken; werd grondtoon van het levensbesef. Denk aan Ibsen. Kringen die zich hiertegen verzetten, werden uit het levenscentrum geduwd. En alleen wie mee afdreef in dezen wilsstroom, was kind zijner eeuw.

Zulke grondstroomingen in een bepaalde periode van het leven, plegen nu ongemerkt ook op het kerkelijk leven in te werken.

De kerk staat in de wereld. Ze is er niet hermetisch van afgesloten. Haar leden zijn burgers in de maatschappij, en ondergaan vanzelf den invloed van wat in de wereld den toon aangeeft.

En zoo lijdt het geen twijfel, of ook in de kerk, nu op haar breed terrein genomen, is dat eenzijdig overwicht van het wilsleven tot heerschappij gekomen, en wel juist op die deelen van haar erf, waar de actie het sterkst was.

Er zijn zeer zeker ook kleine deelen der kerk, die zich hier buiten hielden, maar die dan ook veelal een kwijnend leven leiden, en buiten allen invloed bleven op het leven van volk en menschheid.

Men had dan te doen met ziekelijk-mystieke of met overconfessioneele groepen, maar wier beteekenis voor het volksleven en voor het Koninkrijk Gods, in breederen zin opgevat, dan ook beneden het vriespunt daalde.

Doch daarvan afgezien, en genomen over heel de wereld, lijdt het niet wel tegenspraak, dat er zich een druk, een bezig kerkelijk leven geopenbaard heeft, vooral in de tweede helft dezer eeuw, maar dan ook schier overal een kerkelijk leven, dat aan de teederheid van het vromere leven gespeend, en arm aan leerstellige overtuiging, bijna uitsluitend kracht zocht in wilsdaden, in wilsuitingen, in energiek betoon van wilskracht, hetzij door *doen*, hetzij door *offerande*.

Dit nu noemen we het *Practicisme*.

Stipter nog zou het moeten heeten: het *Thelematisme* of het *Energieïsme*. Thelematisme, van Thelêma d. i. de *wil*, staande tegenover Intellectualisme, van *intellect*, d. i. het verstand. Of *Energieïsme*, als aanduiding van het eenzijdig overwicht van de *energie*.

Maar beide deze uitdrukkingen zouden te vreemd klinken. We geven daarom de voorkeur aan *Practicisme*. Practijk, practisch enz. zijn algemeen bekende uitdrukkingen. En zoo is Practicisme een woord, dat met eenigen goeden wil zelfs door den eenvoudigen lezer kan worden verstaan.

Toch schuile er ook in dit woord geen misleiding.

Practijk van het Christendom kan men alzoo verstaan, dat het gelijkluidend wordt met een Godzalig leven, een leven in daadwerkelijke Godsvrucht. Zoo schreef Voetius van *de Practijk* der *Godzaligheid*, en loofden onze vaderen als om strijd een Christelijk leven, dat nauw in conscientie, teederlijk voor Gods aangezicht en als in zijn heilige gemeenschap doorleefd werd.

Deze practijk der Godzaligheid ziet dan op innerlijke en uiterlijke vroomheid. Op een nauw waken tegen de zonde. Op een nauw letten op zijn gedachten, woorden en werken. Op een vertoonen, voorzoover God ons dit in zijn genade schenkt, van het beeld zijns lieven Zoons op aarde.

In dien zin nu is „Christelijke practijk" alle eeuwen door als Christenplicht geloofd en aangeprezen. Sluit ze nauwgezetheid ook in het belijden in. En staat ze tegen de waarachtige mystiek der ziel zoo weinig over, dat ze veeleer zonder die teederheid van gemoed ondenkbaar is.

Doch zoo is het *Practicisme* niet bedoeld.

Niet, men versta ons wel, alsof wij de ijveraars voor dit

practicisme in hun conscientie zouden willen oordeelen. Ook onder hen kunnen mannen en vrouwen zijn, in wie de practijk der Godzaligheid heerlijk uitschittert.

We handelen hier alleen van de richting als zoodanig; en die is het best gekenmerkt door haar exces in het Leger des Heils, van de eenzijdige wilsrichting waarop we wezen, het schelst gekleurd product.

Zelfs de militaire organisatie, waarin dat Leger optreedt, is hier uitvloeisel van. Wie de *macht* op den voorgrond schuift, vindt vanzelf in de Legerorganisatie zijn gereed voorbeeld.

En al is nu lang niet alle Practicisme zoo eenzijdig afgedreven als in dit Leger des Heils, toch bezielt alle Practicisme in den grond dezelfde stemming.

Belijdenis pro memorie uitgetrokken. De mystiek des harten iets, dat ieder voor zichzelf moet weten. Zelfs de kerkvorm bijzaak. En hoofdzaak, zoo voor als na, en altoos weer: *Christelijke werkzaamheden*, of om het nu in zijn Engelschen vorm te nemen: *Christian works* en altoos *works*, *works!*

Het is voor geen onzer lezers een geheim, wat almeer onder „Christian Works," *alias* „Christelijke Werkzaamheden," pleegt verstaan te worden.

Het begrip hangt hoofdzakelijk aan de drie *Z*'s: *Zending*, *Zondagsschool en Ziekenverpleging*. Want wel putten deze drie het vage begrip niet uit, maar toch, waar ge deze drie u wegdenkt, blijft, groote steden nu uitgezonderd, niet veel zaaks over. Immers de geestelijke arbeid, om wie van verre staan tot Jezus te trekken, valt onder het begrip zending, en de bidstonden hooren voor elke categorie bij de zaak zelve. En wel komen er dan nog „Christelijke werkzaamheden" onder de fabrieksmeisjes, voor gevallen vrouwen, onder gevangenen enz. bij, maar deze missen ten eenenmale dat generale karakter, dat de drie *Z*'s dragen. Alleen zou men nog kunnen zeggen, dat de *Teetotallers-actie* als vierde

bij de drie kwam, indien niet ook volstrekt ongeloovigen en zelfs Sociaal-democraten en Anarchisten ijveraars voor *Onthouding* waren, zoodat het toch niet aangaat, hier nog van iets speciaal „Christelijks" te spreken. En wat eindelijk de dusgenaamde „*Endeavours*" aangaat, zoo hooren deze oorspronkelijk ganschelijk niet tot de „Christelijke werkzaamheden," en liggen veel meer op het terrein van de Mystiek en de na-Catecheze.

Als macht op Christelijk terrein, als algemeen verschijnsel, als nieuwe openbaring van een geheel eigenaardig streven, kunnen we daarom volstaan, met voor het Practicisme op de drie *Z*'s te wijzen. In werken voor de Zending, in werken voor de Zondagsschool. In werken voor de Zieken, gaat *im grossen Ganzen*, gelijk men zegt, dit Practicisme op.

De energie. die voor deze drie in onze negentiende eeuw aan het *woord* en tot de *daad* kwam, is dan ook metterdaad verbazingwekkend. Ze vertegenwoordigen een drievuldige actie, die haar tienduizenden en miljoenen veroverd heeft, en die juist daardoor toonde geheel in den toon onzer eeuw te vallen, en den geest van onzen tijd toe te spreken.

Op zich zelf is hier dan ook niets tegen. Onze Christelijke religie is lenig en rijk, en kan zich aan alle toestanden aanpassen. Wat de heilige apostel Paulus schreef, dat hij den Joden een Jood, den heidenen een heiden, en allen alles was, of hij allen gewinnen mocht, is ook waar voor het verschil van tijden. In de eerste twee eeuwen lag de groote drijfkracht van het Christendom in het martelaarschap en wie de jaarboeken der historie leest, staat nog verbaasd over de bereidwilligheid, de volkomen overgave, ja, soms den hartstocht, waarmee aanvankelijk geheele scharen van jongen en van ouden van dagen zich aan de wreedste foltering, aan den schandelijksten eerroof, en aan den bangsten dood onderwierpen.

De martelaarskroon prikkelde toen aller heilige eerzucht, en het bloed der martelaren bleek het schoonste instrument ter propageering van het Christelijk geloof te zijn.

Bleek dit weer noodig, men zou zien hoe ook nu nog dezelfde heilige aandrift tot gelijk resultaat zou leiden. Denk maar aan den geloofsmoed waarmede „die van de Religie,"

en niet minder de Dooperschen in de 16de eeuw, de houtmijt beklommen, en ook aan de tienduizenden Armeniërs in Sassoen en omstreken, en aan de duizenden Chineezen, die nu pas weer den dood verkozen boven de verloochening van hun Heiland en Heere.

Maar voor de Christenheid in het generaal, draagt onze eeuw niet het merk der bloedige vervolging. In dien zin was voor het martelaarschap geen plaats. Wel ging de vervolging door op geniepige wijs, door spot en hoon, door belaching en verachting, door een tentoonstellen van wat ons heilig is onder onzinnige wan-voorstelling, door achteruitzetting en terugwijzing, door schooldwang en politieke depressie, en in meer dan één geval, zelfs in het vrije Nederland, door boete en gevangenschap of inkwartiering. Maar al ontkennen we niet, dat zoo vlijmende en geniepige bestrijding van het Christendom soms nog hooger zelfbeheersching eischt, toch zal niemand beweren, dat tegen deze verdrukking een martelaarschap als in de eerste eeuw en in de eeuw der hervorming zich ontwikkelde.

Toch is het goed, om in zijn gedachten dit Practicisme met dit martelaarschap een oogenblik te vergelijken, omdat het er innerlijke verwantschap mee vertoont. Het staat lager. Het beweegt niet zulke diepe roerselen van het menschelijk hart. Maar toch heeft het dit met het martelaarschap gemeen, dat het aan de behoefte voldeed, om iets bijzonders te doen en zijn toebehooren tot den Christus in iets dat specifiek Christelijk was. te doen uitkomen. En wat niet minder opmerkelijk is, beide actiën bleken al spoedig ongemeen aanstekelijk, en plantten zich ongezocht en ongedwongen van plaats naar plaats, van land naar land voort. Waar dan bij komt, dat al spoedig ook het martelaarschap aan eenzijdigheid en aan overdrijving ging lijden, zoodat niet zelden noodeloos de martelaarsdood gezocht werd, passie het geloof verving, en de ernstige herders der kudde keer op keer tegen een onbezonnen en onberaden zoeken van het martelaarschap waarschuwen moesten.

Doch ook afgezien van deze innerlijke verwantschap, is het goed er op te letten, hoe elke eeuw en elke tijd zijn eigen physionomie vertoont, en hoe het deze wisseling van

toestanden en tijden is, die ook op Christelijk erf de Christelijke actie telkens een anderen en gewijzigden vorm deed aannemen.

In dien zin nu mag en moet gezegd, dat de actie der drie *Z*'s geheel samenhangt met de eigenaardige verhoudingen, waarin het Christendom zich in onze eeuw geplaatst zag, en met de geestesstroomingen, die in het leven der wereld doorbraken. Het is dan ook aan die verwantschap met den tijdgeest, dat ze haar ongemeenen opgang dankte. En al mag critiek niet uitblijven, toch moet zonder voorbehoud erkend, dat dit zich aanpassen aan de drijvende motieven van de eeuw waarin men leefde, onder de leiding van den Koning der kerk plaats greep.

Daarbij springt het al aanstonds in het oog, dat in deze actie van de drie *Z*'s een oordeel, en een hard oordeel, over de institutaire kerken is gegaan, gelijk die bij den aanvang dezer eeuw bestonden. In de toongevende landen hadden de kerken van het Protestantisme overwonnen, en waren na die overwinning op haar lauweren ingeslapen.

Men stelle zich dit wel voor, gelijk het liep.

Aan het eind der middeneeuwen vertoonde de Roomsche kerk een jammerlijk schouwspel van uitwendige macht en geestelijke, inwendige verdorring. Het religieus gevoel diende daartegen bijna allerwegen zijn geestelijk en ernstig protest in. Daarvoor is Rome toen gekastijd en getuchtigd door de Reformatie, maar niet met het toen verwacht gevolg, dat ze onderging. Integendeel, reeds op het Concilie van Trente herzag ze zich zelve. De eerst zoo diep neergedrukte veer sprong weer op. En in de 17de en 18de eeuw wist ze, systematisch en door innerlijke reformatie, haar verloren positie te herwinnen. Het *pressa uberior* bleek ook op haar van toepassing. Al had ze dan ook in den revolutiestroom van het eind der 18de eeuw een harden schok te doorstaan, ze kwam ook dien schok zegevierend te boven, en als kerk verhief ze haar aangezicht in onze 19de eeuw met ongemeenen glans. Haar feitelijke machteloosheid om den toon aan te geven, is dan ook alleen daaraan te wijten, dat de volkeren, wier godsdienstig leven zij leiden bleef, op het groote wereldtooneel inzonken, en minstens voor de helft

in ongeloof en radicalisme oversloegen. Maar als kerk herwon ze wat ze eens verloren had, en op haar terrein bleef de Christelijke actie dan ook een schier uitsluitend kerkelijk karakter dragen.

Maar zoo was het met de kerken der Hervorming niet gegaan. In de toongevende landen hadden zij getriomfeerd. De regeeringen dezer landen hadden een politiek huwelijk met haar gesloten. Van alle vervolging ontslagen, klommen ze welhaast op tot macht en heerschappij.

En daarop nu waren ze niet ingericht. Ze waren opgekomen als strijdende kerken. In hun oppositie tegen Rome, hadden ze haar beste energie verteerd. De levensvraag van het *to be or no to be* in dezen strijd, had hen verleid, zich nationaal in stee van oecumenisch in te richten. Haar onderlinge eenheid en saamhoorigheid kon niet meer tot uiting komen. Ze geraakten in diepe afhankelijkheid van het wereldlijk regiment. Denk slechts hoe hier te lande, na 1619, geen Generale Synode meer kon gehouden worden. Zoo werden de nationale verschillen tot kerkelijke verschillen. Die verschillen tusschen de Protestantsche kerken onderling leidden tot een rusteloos, kleingeestig, dogmatisch steekspel. En toen ten slotte het half-geloof en het ongeloof ook in haar doordrong, misten ze én de geestelijke energie én de vrijheid, én de bekwame organisatie, om zich te weer te stellen en geestelijke macht te openbaren.

Na 1648, toen de strijd voor de existentie in zegepraal eindigde, was haar oorspronkelijke kracht uitgeput, en bleek het Piëtisme onbekwaam, om het verval te stuiten.

In dien aan de politieke macht gebonden staat en bij die dorheid van haar eigen geestelijk leven, boezemden ze geen eerbied meer in. Ze boden niets meer dat aantrok. Nu ja, wie kerkelijk meeleefde, leefde taai-saai met de kerk nog mede. Maar alle geestelijke stuwkracht was weg. Het was een gemaniereerd en formalistisch leven geworden. En toen met de Fransche Revolutie een gansch andere geest door de natiën toog, dacht zelfs niemand er aan, bij deze Protestantsche kerken verweer en heil te zoeken.

Als men dan ook leest, wat op het laatst der vorige eeuw van kerkelijke zijde in flauwhartigheid gezondigd is;

hoe beginselloos ambtsdragers en leden zich aanstelden; en hoe smadelijk men deswege ook hier te lande de kerken voor het hoofd stootte en opzij drong; dan vraagt men zich met bitterheid in het hart af, hoe het toch mogelijk was, dat de eens zoo veerkrachtige en bloeiende kerken onzer martelaren tot zoo diep verval en zoo smadelijke machteloosheid gekomen waren.

Toch lag de diepere oorzaak haast voor het grijpen.

Rome's institutaire kerk is al de kerk, en van een organisch kerkelijk leven, van het institutaire kerkelijk leven onderscheiden, wil Rome principieel niets weten. Een onderscheid tusschen de zichtbare uiting en het breedere wezen der kerk wijst zij af. Van daar dat alle krachten, die uit het particulier initatief opkwamen, door Rome achtereenvolgens aan het instituut der kerk zijn aangehaakt, in het kloosterleven, in allerlei ordens, inrichtingen en instellingen.

Tegen dit standpunt nu kwam de Reformatie principieel in verzet. Ze ontkende de mogelijkheid, om aldus heel het leven in het kerkelijk kader te zetten, zonder dat de vrijheid van den Christen schade leed en zijn energieke persoonlijke ontwikkeling werd belemmerd. Van daar haar onderscheiding tusschen het institutaire en organische leven der kerk, gemeenlijk het stuk van de zichtbare en onzichtbare kerk genoemd, al geven we toe, dat beide instellingen elkaar niet geheel dekken.

Gevolg hiervan nu was, dat de institutaire kerk haar werkzaamheid en bemoeiing inkromp en tot het stipt noodige bepaalde, maar zonder dat men maatregelen nam, om het vrije leven der organische kerk tot ontwikkeling te brengen, en de verhouding tusschen dit vrijere leven en het institutaire leven op goede gronden te regelen.

Dit ware eisch geweest, maar in de dagen der vervolging had men er geen tijd, en later geen wilskracht en geen oog voor. En zoo is het geschied, dat toen de storm der Fransche Revolutie losbrak, onze Protestantsche kerkelijke toestanden niets dan het mager skelet van het instituut vertoonden, en dat het leven der organische kerk òf geheel ontbrak, òf in Staatshanden was overgegaan.

Dit nu heeft er in het laatst der vorige en in het begin

van deze eeuw toe geleid, dat het organische leven der kerk plotseling uit eigen wortel wild opschoot, zijn kerkelijk karakter geheel ignoreerde, en feitelijk als oppositie *tegen* de kerk in het leven trad.

De drie *Z's* zijn dan ook alle drie als actie, buiten de kerk om, tot stand gekomen; en in het Darbisme en daarmee verwante verschijningen is dat protest tegen het skelet der institutaire kerk zelfs tot principieele loochening van de kerk als zoodanig overgeslagen.

Darby en de zijnen werkten niet alleen buiten het instituut der kerk, maar loochenden haar recht van bestaan. En het Leger des Heils, dat zoo voorzichtig was, deze dreigende positie niet in te nemen, maar door zoet gefluit invloedrijke personen van alle kerken zich tot vriend maakte, is toch in het wezen der zaak een vereeniging, die in de plaats der kerk treedt.

Voor de kerk als instituut voelen de ijveraars van dit Leger niets meer.

Nog op andere wijze sprak in het opkomend *Practicisme* de tijdgeest van het laatst der vorige eeuw.

Twee ideeën vooral oefenden toen invloed, ten eerste de liefde voor *den natuurmensch*, en ten anderen de groote verwachting die men van *de school* koesterde; en wie voelt nu niet terstond, hoe de toen opgekomen *Zendingsijver* met die liefde voor den *natuurmensch*, en het groote werk der *Zondagsschool* met de algemeene *schoolmanie* verband hield? Waar dan als derde bijkwam, dat de hooge ingenomenheid met het *vereenigingsleven* oorzaak werd, dat èn Zending èn Zondagsschool zich *buiten* de kerken om, in particuliere vereeniging, ontwikkelden.

Het een greep in het ander. De inzinking der kerken maakte, dat van haar geen actie uitging, en de heerschende denkbeelden, die destijds ingang vonden, dreven als vanzelf tot buiten-kerkelijke actie.

De Zending, het valt, helaas, niet tegen te spreken, was

door de kerken al spoedig op schromelijke wijze veronachtzaamd. Ook waar nog tot op zekere hoogte de roeping gevoeld werd, om in onze koloniën op uitbreiding der kerk onder de inlanders aan te sturen, ontbrak toch ten eenenmale het besef, dat de kerk van Christus uiteraard veroverend is, en terrein verliest, zoo ze haar erf niet steeds meer uitbreidt.

De dusgenaamde Kerstening van Europa had allengs ingang geschonken aan een gevoel, alsof men er was. Zoolang in het Oosten en Noorden van Europa het Heidendom nog stand hield, had men niet afgelaten van de apostolische taak. Maar toen, met eenige toegeeflijkheid, te constateeren viel, dat Europa nu geheel voor het Kruis was gewonnen, sloop over de Christenheid een gevoel van voldaanheid. De ontdekking van Amerika, en de vaart om de Kaap hebben toen nog even een nieuwen stoot aan het Zendingswerk gegeven. Maar toen de strijd in Europa zelf zoo heftig en fel tusschen de oude en nieuwe kerken ontbrandde, trad het denkbeeld van de verovering der geheele wereld voor Jezus op den achtergrond, en nog in de Luthersche, noch in de Gereformeerde kerken ontwaakte een zendingsijver van genoegzame kracht. Zonder vrees voor tegenspraak kan men zelfs zeggen, dat de nieuwe actie, die voor de zending in het leven trad, bij de kerken niets vond, waaraan ze zich kon aansluiten.

Die actie kwam dan ook geheel uit particulier iniatief op, sterkte zich aanstonds door het genootschapsleven, en zocht met de kerken geen schijn zelfs van verband. En wat niet minder teekent, die actie wierp zich niet op het ongeloof in eigen kring, noch op het heidendom, dat weer in den boezem der eigen natie insloop, maar richtte zich van meet af op verre, liefst zeer verre landen, en bij voorkeur vooral op zulke landen, waar men de inboorlingen nog het meest in hun natuurstaat hoopte te vinden. Wat in de Evangelische gezangen heet: „*Kaffer*, *Moor* en *Indiaan*,", drukte vrijwel uit wat men bedoelde.

Hierbij deed zich dan ook het opmerkelijk verschijnsel voor, dat te Londen, waar het centrum der beweging was, naast elkander tweeërlei actie opkwam, die evenwijdigheid

vertoonde. Eenerzijds de actie der ongeloovige, wijsgeerige lieden, die hun dusgenaamde *aborigines protection societies* oprichtten, en daarnaast de geloovigen, die voor diezelfde *aborigines* (d. z. inboorlingen) hun *missionary societies* vestigden.

De neger vooral deed opgeld in die dagen. Voor de jeugd in de verhalen van Robinson Crusoë, voor de wijsgeerige dwepers in hun bescherming van de natuurvolken, en voor den Christen in den nieuw opgekomen zendingslust.

Deze laatste actie ging niet tegen de predikanten in, die veelal zelf meededen, soms ook de actie leidden; maar ze was principieel buiten-kerkelijk, en moest daardoor antikerkelijk worden. Dit leverde bij de zending wel moeilijkheid op, omdat men van den Doop niet kon afzien, en toch moeilijk den Doop aan ieders wilkeur kon overlaten. Maar door de sympathie, die men bij tal van predikanten vond, werd ook dat bezwaar overwonnen. Twee, drie predikanten konden immers zeer wel een „zendeling" ordenen, en hem de handen opleggen. Of zulke predikanten dit in de kerk bij de bevestiging van een leeraar, of in een zaal bij de uitzending van een missionair man deden, kwam immers precies op hetzelfde neer. Met den kerkeraad of met de kerk had men hierbij niets te maken. De „leeraars" ordenden de leeraars. Wie het meerdere kon doen, was bevoegd ook tot het mindere. Waarom zouden ze dan niet ook een zendeling kunnen ordenen? En was de zendeling maar eenmaal geordend, dan was hij immers tot alles bekwaam, tot prediking en tot sacramentsbediening, en dus ook tot de bediening van den Heiligen Doop.

Zoo geheel en al was men in die dagen van de eerste kerkrechtelijke beginselen vervreemd, dat het in niemand opkwam hierin iets ongerijmds te vinden. En wie nu nog een verklaring zoekt voor de klinkklare ongerijmdheid, dat nog altoos zeer eerwaardige predikanten en hoogleeraren deze absurde practijk voortzetten, en nog altijd meedoen aan het aldus ordenen van zendelingen, moet op de gesteldheid der geesten in het laatst der vorige eeuw teruggaan. Van toen af is deze op zichzelf ondenkbare usantie er bij ons ingeroest. En ingeroeste usantiën zijn taai van levens-

duur. Men denkt er niet bij. Men gaat in de sleur mee. En bestendigt daardoor een kwaad, dat anders onverwijld tegenzin zou wekken.

Van de groote intensiteit der aldus opgekomen Zendingsactie kan men zich niet licht een te hooge voorstelling vormen. De toen begonnen actie heeft deze geheele eeuw doorgewerkt, en doet het nog onverzwakt en overpoosd. Er is door deze actie een kapitaal bijeengebracht, dat zoo men het nacijfert ongelooflijk schijnt, en nog beschikt de zending over een jaarlijksch budget, dat menige Staat haar benijdt. En niet alleen in geld, ook in persoonlijke toewijding werd geofferd. Nooit en nergens had men te worstelen met gebrek aan personen. Niet, alsof steeds het *geschikte* personeel zich aanbood. Verre van daar. Maar aan personeel als zoodanig was nimmer gebrek. Iets wat te meer de opmerkzaamheid verdient, omdat deze zendingsactie in niet zoo gering getal haar slachtoffers geëischt heeft. Velen zijn als martelaren voor den naam van Christus gevallen. En toch schrikte ook dit martelaarschap nimmer af.

We voegen er nog aan toe, dat deze actie zich tevens onderscheidde door haar *algemeen* karakter. Ze drong door onder alle volken van Europa. Ze vond haar ijverige bevorderaars onder de leden van alle kerken. Ze greep alle rangen en standen aan. En al was er onderscheid in graad van actie, zoodat Engeland en de Hernhutters voorgingen, toch heeft van lieverlede deze actie heel de beschaafde wereld ingenomen. Amerika kwam na ons, maar doet thans in niets voor Europa onder. Ook viel het in het oog, dat deze actie de confessioneele grenzen al meer uitwischte. In eenzelfde genootschap of vereeniging zag men mannen en vrouwen, ja tot zelfs kinderen saamwerken, die naar hun geboorte tot zeer onderscheiden kerken behoorden.

Met het oog hierop bevreemdt het te meer, dat het resultaat van deze zeldzaam uitgebreide en energieke actie, over het algemeen genomen, zoo verre beneden de bescheidenste verwachting bleef. Enkele schoone resultaten zijn verkregen. Onze Minahassa was een triomf. De Zuidzee-eilanden zonden blijde tijding. Op Madagascar scheen welhaast een heel deel der bevolking bekeerd. Maar als men de bevolkingsbalans

opmaakt en zich afvraagt welk percentage der bevolking van onze aarde in 1789 Christelijk, Mohammedaansch, Joodsch en Heidensch was, en men vergelijkt daarmede het percentage van thans, dan voelt men zich teleurgesteld door de behaalde winste. Dan schijnt het, alsof heel deze actie nog pas de oppervlakte van de volkerenzee beroerd heeft. Ja, dan ontvangt men soms den indruk, alsof we op een enkel terrein zelfs eer achter- dan vooruit gingen.

De uitbreiding van het Christendom en de terugdringing van het heidendom is schitterend in de eerste drie eeuwen; ze is in de middeleeuwen stelselmatig en geleidelijk in heel Europa doorgegaan; en na de ontdekking van Amerika en de groote vaart, zijn Roomsche zendelingen er in geslaagd, welhaast heel Amerika en voorts de Philippijnen en een deel van China en Japan te veroveren. Toen lagen de resultaten voor het grijpen, en vorderde men ziender oog. Thans daarentegen zijn er, zeer zeker, op kleine schaal uitkomsten verkregen. Maar wie het enorme kapitaal aanziet dat geofferd is, en het heirleger van zendelingen, dat uitging en nog uit is, en dan daarnaast de verkregen resultaten legt, die kan niet anders dan verbaasd staan over de volstrekte onevenredigheid tusschen den omvang der actie en de poverheid van de verkregen uitkomsten. Iets wat vooral sterk spreekt, zoo men van den schijn tot het wezen doordringt, en niet afgaat op de cijfers die men u voorhoudt, en waarmede zoo telkens gegoocheld wordt, maar zich afvraagt in welke deelen der wereld nu, als gevolg van deze enorme zendingsactie, de kerk van Christus thans als nieuw gevestigd kan worden beschouwd.

Toch heeft zoo schrale oogst geen oogenblik ontmoedigd, en steeds is het uitzenden van nieuwe zaaiers doorgegaan. En dit in die mate, dat men soms den indruk ontving, alsof meer de actie zelve, dan het beoogde resultaat drijfveer was.

„Aan de zending doen," voor de zending ijveren, bidstonden organiseeren, kringen en kransjens vormen, leden werven, collecten houden, bazaars openen, zendingsfeesten houden, zendingsberichten de wereld inzenden, overgekomen zendelingen laten optreden, zendingsmusea aanleggen, — kortom, op allerlei wijs „zendingsarbeid" scheppen, zoodat jong

en oud, arm en rijk een deel van zijn kracht aan de zending kon wijden, deed de vlam van geestdrift gedurig met nieuwe kracht uitslaan.

Het echte karakter van het *Practicisme*. Druk, bezig, altoos doende zijn. Telkens iets nieuws. Een bezigheid in allerlei vorm. En vooral een bezigheid die men buiten alle kerkelijk geschil hield. Een bezigheid, waarvoor ge bij ieder sympathie vondt. Vooral een bezigheid, waarbij naar geen zuiverheid van belijdenis gevraagd werd.

Nu was het op zichzelf heerlijk, dat in onze materialistische eeuw zich zoo krachtige actie voor een hooger geestelijk belang openbaarde; maar toch wreekte zich hier al spoedig het gebrek, dat aan den oorsprong dezer actie kleefde.

Een onkerkelijke actie kan wel uitgaan op persoonlijke bekeering, maar niet op kerstening in den eigenlijken zin des woords. Dientengevolge kan ze op geen zuiverheid van Confessie nadruk leggen. En uit dien hoofde moest ze wel allengs verloopen in een Christelijke algemeenheid, waarbij ten slotte het Christelijk element van steeds vager conceptie bleek.

De afwijkingen van het geloof slopen ook onder de zendelingen in. Op het zendingsstation werd de autoriteit der Heilige Schrift losgelaten. Ethische en moderne opvattingen drongen ook onder hen door. En zoo is het nu reeds, met name in Japan, voorgekomen, dat in de zendingsscholen een bestrijding van het Christendom, als wij hier verfoeien zouden, voor goede zendingstactiek doorging.

Voeg, hierbij, dat vooral de Engelsche en Amerikaansche zendelingen, helaas, maar al te zeer politieken en commercieelen steun zochten, en in ruil hiervoor aan de politiek en den handel van hun land steun boden, en ge zult het verstaan, hoe allengs op tal van zendingsstations die droeve toestanden geboren zijn, die aan het echte Christendom meer afbreuk deden, dan dat ze het Evangelie als een kracht Gods ter zaligheid openbaarden.

En wel is later de zwevende en zwervende missie weer op kerkelijke paden gekomen, maar zelfs dan geschiedde dat zoo weinig principieel en met zoo weinig heldere bewustheid, dat de meeste kerkelijke missiën thans weinig anders zijn dan kopieën van de Genootschapsmissiën, zonder

dat er aan gedacht werd, de kerkelijke beginselen ook op het stuk der Zending te laten doorwerken.

Juist het hyper-practicisme van heel het streven sloot het oog voor de eischen der Confessie en der mystiek.

Het goede in deze Zendingsbeweging behoeft ternauwernood in het licht gesteld. Er kwam een inhalen van wat de kerken verzuimd hadden. De groote gedachte dat de Christelijke Religie wereldgodsdienst is, en dat niet enkel Europa, maar heel de wereld voor Christus moet worden opgeëischt, drong weer door tot veler bewustzijn. In de stilstaande, en daardoor onfrisch geworden wateren, kwam weer strooming. Er kwam een dusver ongekende actie op. Het gebed werd in bidstonden weer als kracht erkend. En bovenal, men leerde geven, veel geven, almeer geven; en de duizenden die eerst geofferd werden, groeiden al spoedig tot millioenen aan. Al te gader prijselijke en goede dingen, waaraan zich op den duur nog dit gewenschte toevoegde, dat de afsluiting van kerk tegenover kerk een plank minder hoog werd. Men kon nu allengs ten minste over de heining kijken, en na ettelijke jaren werkten zendingsvrienden uit allerlei kerken op Zendingsgebied saam.

Edoch, deze schoongegraveerde medailje bleek al spoedig ook haar keerzijde te hebben, en wel allereerst deze, dat het Practicisme in deze geheele beweging al spoedig tot vertoonmakerij leidde, tot wat men met een Engelsch woord noemt *Show*-isme. Men versta hieronder, dat er zekere drang opkwam, om wat men deed als *buitengewoon gewichtig* te doen voorkomen, om de resultaten ervan te *flatteeren*, om te maken dat *ieder wist* wat men deed, wat men deed op *drukke*, luidklinkende wijze te doen, en op alle manier toe te geven aan de zucht naar wat men thans noemt *reclame*. De meer deftige wijze waarop de kerk pleegt te arbeiden, werd prijsgegeven; er werd zending gedreven op de manier waarop de wereld haar zaken drijft. Maria werd geheel door

Martha verdrongen. Het glazuur van de schuchterheid in het heilige spleet af. „Leven in de brouwerij" was de leuze geworden. Het was, of de prikkel voor deze actie meer door een stoot van buiten, dan door de innerlijke werking van den Heiligen Geest moest komen. Het is zoo, het gebed en de bidstond werd gedurig met nadruk op den voorgrond geschoven, maar de uiterlijke manier waarop dit alles toeging, maakte soms den pijnlijken indruk, dat het ook bij die bidstonden meer om de *reclame* én de *collecte*, dan om de wezenlijke kracht des gebeds te doen was.

Men tooverde met cijfers van saamgebrachte gelden, en met cijfers van gedoopten. Verslag na verslag, liefst met plaatjens en prentjens, moest de opmerkzaamheid boeien. Zonder eind werden allerlei vereenigingen en hulpvereenigingen en kindervereenigingen opgericht. Al die vereenigingen hadden besturen en bestuurtjens, hielden vergaderingen en jaarsamenkomsten, en op die samenkomsten werd al het denkbare gewaagd, om toch maar veel menschen te trekken. Het moest een *succes* zijn, of men was teleurgesteld. Sprekers vooral van naam werden aangezocht, er werden vertooningen met kalklicht gehouden, allerlei dingen uit vreemde landen werden tentoongesteld, zelfs liet men inboorlingen uit verre landen overkomen, om gezien te worden. Alles was goed zoo het maar trok.

Van zelf teekenen we dit wat scherper, om het verschijnsel, dat we wraken, goed voelbaar te maken; maar dat deze algemeene trek heel deze actie kenteekende en verzelde, valt eenvoudig niet tegen te spreken. En uit dit ééne verschijnsel kwam een tweede op: de verheffing buiten mate van wie bij de zending in dienst ging. Een uiterst gewoon jong man, die zich voor de zending aanmeldde en gekweekt was, werd in zijn qualiteit van broeder-zendeling plotseling een hoog interessant persoon. Daar haalde een gewoon dominee niet bij. Zijn portret moest heel het land door. Overal moest hij optreden. Zijn reis op schip of boot was iets zoo bijzonders, dat het bericht er van en het verhaal er van in alle bijzonderheden wereldkundig werd gemaakt. Ook zijn vrouw, de *zuster*, deelde in die interessantheid. Ook zij was publiek persoon geworden.

En te midden van deze drukte en deze interessantheid, van en voor alles wat met de zending samenhing, dook toen nog het gansch begrijpelijke, maar toch zoo diep betreurenswaardige euvel op, dat men zich voor het relaas van heel deze bewegingen, bediende van een godsdienstige terminologie, die, innerlijk hol, aan dit alles een gewijd karakter moest geven. Overal werd „de Heere" bijgehaald, bij te pas gebracht. Er was in al wat op de zending betrekking had een bijzondere daad des Heeren, in zijn bestel en bestuur, in zijn verhooring des gebeds, in zijn neigen der harten, in zijn bewaring en bescherming, in den zegen, dien Hij op allen rusten deed, en die dienst deed als bewijs, dat men op den goeden weg was, en den juisten persoon en de juiste middelen had gekozen. Als een schip met een zendeling aan boord, door den storm heen, behouden was aangekomen, heette het ongeveer, dat het om dien zendeling gespaard was. Zoo werd op alles een gewijd cachet afgedrukt, en wende men het publiek aan de valsche voorstelling, alsof het zendingswezen een bijzonder iets was, waarbij een geheele aparte levensbeschouwing hoorde.

Een wijze van doen, dáárom te gevaarlijker, omdat het er zoo van zelf ingaat, en men er zoo licht aan went. Natuurlijk is Gods bestel en bestuur in *alles*, neigt Hij *aller* hart, en kan *niets* zonder zijn zegen gedijen. Vrome zin merkt hier op, en een vroom winkelier ziet in elken klant die tot hem komt, een van God gezondene. Maar daarom maken we toch onderscheid in ons spreken tot anderen, en vooral bij ons spreken in het publiek. Vroomheid is schuchter, loopt niet met haar innigheid te koop. Men merkt Gods doen op voor zich zelf, men dankt er voor in enger kring, maar men *afficheert* het niet.

Publiek er over spreken, doet men alleen bij zeer gewichtige gebeurtenissen, bij buitengemeene uitreddingen, bij zeer groote offers die gebracht worden, zoodat ook voor anderer oog het doen Gods in het oog springt. Maar juist deze onderscheiding ging bij het zendingswezen geheel te loor. Het moest hier *alles* bijzonder heeten, *alles* moest hier als iets buitengewoons worden aangemerkt, en van alles en bij alles moest het voor aller oog gedrukt en voor aller oor worden

uitgeroepen, dat dit alles onder bijzondere leiding des Heeren had plaats gehad. En al was dit nu in den eersten aanloop eerlijk en oprecht bedoeld, het kon toch niet anders, of al spoedig werd het een doode formule, die men neerschreef en uitsprak, omdat ze er zoo bij hoorde, en die de taal van het hart door lippentaal of pennentaal verdrong.

Wat de leeraarsstand op kleiner schaal bedorven had, sloop hier op breede schaal in. Gelijk men vroeger die breede aankondigingen las van een leeraar, wiens hart bij beroep, na veel worsteling, door God geneigd was, om te gaan of te blijven, zoo werd het nu ook hier, maar hier op veel breeder schaal, toegepast, alsof het alle apostelen waren, en alsof elke zendeling apostolische interessantheid bezat. Het liep niet overal even erg. Het Leger des Heils heeft aller record geslagen. Maar toch, principieel drong deze gevaarlijke microbe allerwegen door. Het werd de wildheid, de onfijnheid, de zelf-ingenomenheid van een geestelijk-democratische drukte. En al ontkennen we niet, dat God de Heere ook uit dit kwaad niet zelden veel goeds heeft doen voortkomen, toch ontslaat dit ons niet van den plicht, om op deze wondeplek den vinger te leggen. In den grond woelde hier onwaarheid, onwaarheid in cijfers, onwaarheid in vertoon zonder wezen, onwaarheid in de heilige formule. Een onwaarheid, die, helaas ook aan het kerkelijk wezen niet vreemd is, maar die hier toch een hoogte bereikte, als in het kerkelijk wezen nooit gezien was.

En hierbij kwam nog veel meer.

Geheel deze Zendingsactie leed aan deze stuitende inconsequentie, dat ze in ijver ontstak voor de afgedoolden in verre landstreken, maar voor de afgedoolden in eigen omgeving koud liet. IJver voor de zending blonk uit, waar men tegen het ongeloof van eigen familieleden geen hand uitstak. In andere werelddeelen moest de Christelijke religie uitgebreid; maar met de Heidenen onder eigen volk leefde men rustig voort, alsof de waardij van hun ziel niet in aanmerking kwam vergeleken bij de ziel van een Moor of Indiaan. Ginds moest de kerk gesticht, maar in eigen stad en dorp liet men zijn kerk verkwijnen aan bloedarmoede. Voor de Zending offerde men willig, voor den nood van zijn eigen

kerk vond men de kleinste bijdrage te veel. Alles een jacht op het bijzondere, op het buitengemeene, waarbij de liefde voor het ordinaire en gewone geheel in de schaduw werd gesteld.

Dat sloeg vanzelf van de kerk op de Confessie over. Wat gaf men nog om een stuk der belijdenis waarvoor onze vaderen ten bloede toe hadden gestreden? Wat deed het er toe, of het Arminianisme met zijn menschelijke zelfverheffing weer welig voorttierde! Bij de Heidenen had men met dat alles niets te maken, zoo men hun maar *het Evangelie* bracht. En of dit Evangelie ook al door sommige verstaan werd in een zin, die geheel tegen ons verleden en den ons toebetrouwden schat der waarheid inging, dat deed er niet toe. Het was en bleef toch alles *het Evangelie*, en het Evangelie kon men immers op een stuivertje schrijven.

Zoo kreeg alle dwaling en wanbegrip vrij spel, zoo werd men *zelf* voor alle fijner ontleding der waarheid onverschillig; en toen nu allengs de verloochening van het Schriftgezag insloop, en zelfs de persoon en het wezen van den Heiland geheel in strijd met de Schrift werd voorgesteld, ging het toch niet aan, zich hiertegen te verzetten. Immers ook die afgedoolden waren zendingsvrienden, en niet de Schrift, maar zendingsijver werd toetssteen van waarheid.

Eindelijk kwam hier nog dit laatste kwaad bij, dat de Zending, van de Kerk los, in verband trad met allerlei politieke en commercieele overwegingen. Dat was minder hier, dan onder de Engelsche en Amerikaansche zendelingen het geval. Hun zending moest tevens aan de glorie van hun land dienstbaar worden gemaakt. De zendelingen gingen voorop, de soldaten en kooplui kwamen achter hen aan; en in menigte zijn ze te noemen, de landstreken, die feitelijk door de zending niet voor het Koninkrijk van Christus, maar voor het Britsche koninkrijk veroverd zijn. Denk slechts aan Zuid-Afrika, en aan den geest die ten opzichte van Afrika van de zending is uitgegaan. Ook aan wat de Boeren van de Engelsche zendelingen te verduren hadden. En wat de Amerikaansche zendelingen aangaat, kan elk deskundige u zeggen, hoe zij maar al te vaak hun heilige zaak van de republiek en van de *business* huwden.

Dit alles sta hier niet als verwijt. De kerken blijven hier de hoofdschuldigen. Zij hadden haar taak verwaarloosd, haar roeping vergeten. En de actie, die toen uit den boezem der geloovigen is opgegaan, steekt haar nog de oogen uit. Zonder die actie zaten we nog in het oude moeras, en het is wel waarlijk door deze actie, dat God de Heere ten slotte de kerken weer tot jaloerschheid verwekt heeft, en tot nieuw krachtsbetoon bezielde.

Maar al wordt dit volmondig erkend, daarom mag het oog niet worden gesloten voor de donkere schaduwzijde die op heel deze actie rust. Ze miste het verband met de kerk van Christus. Ze miste de juiste evenredigheid tusschen de actie van den wil, van het gemoed en van het geheiligde denken. Ze daalde van de bergen af als een wilde waterstroom, maar groef zich geen bedding uit, die tusschen de gewenschte oevers was ingesloten.

Het was *Practicisme.* Behoefte aan krachtsuiting, behoefte aan uitwendige bezigheid, behoefte aan drukte, behoefte aan resultaat, behoefte aan succes. Ieder moest aan het werk gezet. Om die drukke actie door te zetten, moest de reclame in dienst genomen. En om die reclame geestelijk te tinten, moest het heilige naar beneden getrokken en het teeder gemoed geschokt, de waarheid opgeofferd worden. En juist daardoor staat ze thans in de wereld als een macht van ongelooflijke afmeting, maar zonder dat de Heidensche wereldmacht of de Islamin of buiten Europa er ook maar door geschokt is.

Toch vond het *Practicisme* de voldoening aan zijn aard nog sterker in het *Zondagsschoolwezen.*

Practicisme is niet praten, maar doen. Niet te veel denken, niet te veel voelen, maar iets uitrichten, uitvoeren, met iets bezig zijn in de practijk. En nu kan men voor de zending wel meetings, kransjes, bidstonden houden, geld offeren en verzamelen, en voorts verslagen lezen, maar feitelijk in de

Zending *uitgaan*, was iets wat maar aan zeer enkelen ten deel viel. Er was wel allerlei drukte en veelbezigheid voor de groote menigte, maar het eigenlijke *doen*, het doen dat het *deed*, bleef voor rekening van de uitgezonden broeders en van de bestuurders der vereeniging hier te lande.

Bij het Zondagsschoolwezen niet alzoo.

Op de Zondagsschool waren voor elke klasse onderwijskrachten noodig, en zulke Zondagsscholen moesten er in elk dorp, hoe klein ook, en in grootere dorpen meerdere, en in groote steden in groote menigte zijn.

Tegen één man die voor de zending actief dienen kan, kon men er hier drie, vier honderd gebruiken.

Gebruiken mannen en vrouwen. Gebruiken ouden en jongeren. Gebruiken rijkeren en armeren. Gebruiken een ieder die van goeden wille was, en die liefde had voor Jezus en zijn Zaak.

Zoo iets tot practisch *doen* en *zelf* doen lokte, dan deed het de Zondaggsschool.

Daarbij kon letterlijk ieder die maar de bezieling had, aan het werk worden gezet. Daarbij was telkens vraag naar nieuwe krachten. En ook het was een verschijnsel die zich telkens uitbreidde. Het begon in de verwaarloosde hoeken der groote steden. Het drong uit de holen der steden naar de achterhoeken der groote dorpen. En zoo drong het voort en voort, van zelf, zonder veel moeite, zooals de olievlak op een stuk zacht papier ongemerkt al breeder kring beschrijft. Allengs kreeg men een Zondagsschool zelfs voor de kinderen der rijken. Een ieder moest er geweest zijn. Wie geen Zondagsschool bezocht had, gold voor een geestelijkhavelooze. Het was een stroom die al aanzwol, al breeder zijn golven over alle veld liet kabbelen. Ten slotte werd het zulk een wereldmacht, dat het ongeloof de Zondagsschool ging nabootsen, en dat men ook ten onzent kreeg Zondagsscholen van de modernen tegen de Zondagsscholen van het Christenvolk over.

In oorsprong was de Zondagsschool tweelingzuster van de Zending.

Bijna gelijktijdig is haar nieuwe actie geboren. Geboren uit schuldig verzuim der Kerken. Gegoten in den vorm die op het laatste der vorige eeuw 't meest opgeld deed.

De kerk had haar plicht om de kinderen der kerk te onderrichten, verzuimd. Hier ook, maar toch veel meer nog in andere landen. Ten onzent is de Catechisatie toch altoos regel geweest. Elders heeft die of nooit bestaan of was tot een korte, dorre formaliteit vlak voor de „aanneming" geworden. In tal van kerken deed de Bedienaar des Woords niets voor de Catechisatie, en de „aanneming" geschiedde op een prevelen van eenige onverstaanbare klanken, zonder eenigen waarborg hoegenaamd voor kennisse van den weg des Heeren, of van den weg dien de jongeren te gaan hebben om eens in te gaan in zijn Koninkrijk.

En al liep het nu zóó bar ten onzent niet, toch was de Catechisatie ook ten onzent veelszins versteend, en in steden strekte zij zich slechts tot een *deel* der aankomende leden van de kerk uit.

Vooral in de groote steden was het verzuim en de verwaarloozing ergerlijk. Wie niet er op stond om „aangenomen" te worden, ging ganschelijk niet op de Catechisatie. Wat zou hij er doen? En wie als ordelijk burger, en dus ook als ordelijk lid der kerk, te boek wilde staan, die ging ja, maar niet bij den predikant (dit was exceptie) maar bij den Catechiseermeester of de Catechiseerjuffer die aannam haar patienten in den kortst mogelijken tijd voor de aanneming af te leveren. Zoo was er een klein groepje meest van deftige kinderen bij dominee, een iets grootere groep van halfjaarsklanten bij den Catechiseermeester, en voorts een onafzienbare massa die er niets aan deed, en geboren werd, leefde en stierf zonder ooit met een kerk in aanraking te komen, — de geestelijke Jan Rap en zijn maat. Dat werd in het „zielen-cijfer" dan nog wel altoos bij de kerk geteld, maar de kerk hield ze slechts nominaal. Zelfs Koning Willem I ergerde zich hieraan, en zocht op zijn manier het „lidmaat-worden" te bevorderen.

Dit verzuim van de kerk heeft toen de Zondagsschool in het leven geroepen. Uit nobele aandrift om zich het verlorene aan te trekken, poogde men verwaarloosde kinderen Zondags van straat in een gehuurd lokaaltje te lokken, en ze van Jezus te spreken. Een zonnige lichtstraal schoot in de donkere hoeken van onze verwilderde stadsbuurten. Het:

Kent gij dien naam nog niet? drukt zoo treffend juist de zoekende liefde uit, die in deze buurten doordrong.

Hoeveel bedenkingen dan ook tegen de Zondagsscholen moge gerezen zijn, nooit zullen we in koor zingen met de harde veroordeelaars, die om haar onkerkelijken oorsprong der Zondagsschool vijand zijn.

Als de kerk zwijgt, past het te denken aan het woord, dat de steenen haast spreken zullen.

Bovendien, wij kennen in onze kerken geen Luthersche *Ecclesia docens.* Getuigen van Jezus zijn ook de leden der kerk. De huisvaders en huismoeders staan onder de verplichting om hun kinderen „zelve te onderwijzen of te doen onderwijzen". Dat eenzijdig leunen en steunen op den prediker is niet uit den wortel van het Gereformeerde leven. En vooral zoo de Dienaren in plichtsbetrachting tekort schieten, en de ouderlingen hen hierin navolgen, en men de ijveriger leden uit den kerkeraad weert, is er geen oorzaak waarom de willige en vlijtige leden der kerk stil zouden zitten. Beter altoos, dat men van Jezus hoort op gebrekkige wijze, dan dat het: „Kent gij dien naam nog niet" voor het oor van duizend en nogmaals duizend gedoopten moet worden uitgeroepen.

Al moet het dus toegejuicht dat tegenwoordig de predikanten van heel ander gehalte zijn, en veel dieper plichtbesef in het hart omdragen, toch is het stuitend, als zij deswege laatdunkend en uit de hoogte neerzien op wat, toen der predikanten verzuim zoo verregaande was, door de leden der gemeente is gedaan. Al staan zij aan dat verzuim niet persoonlijk schuldig, toch zullen deze Dienaren bedenken, dat zij de Dienaren van diezelfde kerken zijn, die eens aan zoo schromelijk verzuim zich schuldig maakten. Ze zullen beseffen dat ook deze schuld hen solidair treft, en niet met hoogheid, maar ootmoedig zullen ze de verzuimde taak weer opvatten, waardeerend wat anderen deden, en in hun critiek op den arbeid van anderen rechtvaardig zijnde voor het aangezicht Gods.

Dit stellen we op den voorgrond, om, eer we verder gaan, elk vermoeden af te snijden, als veroordeelden we om den practicistischen bijsmaak de actie van het Zondagsschool-

wezen zelf. Hiervan toch is veeleer het omgekeerde waar. Het is de Zondagsschool, die in de 19e eeuw de Christelijke kerk gered heeft. Denk u haar weg, en het is niet te zeggen in wat doodslaap de kerken nog zouden verzonken liggen.

Het tweede punt, dat aan het Zondagsschoolwezen met de Zending gemeen is, is dat ook dit zijn vorm van optreden ontleende aan de revolutionaire beweging van het laatst der vorige eeuw.

Tegen de Kerk bestond toen algemeen animositeit. Geen kerk meer, maar werken in *vereenigingen*. En zoo ook geen kerk meer, maar het volksheil zoeken in *de school*. Men kent deze actie ten onzent aan de oprichting van het Nut van het Algemeen, Nieuwenhuizen's nog altoos machtige stichting.

Tegen de kerk koesterde men wrevel. Men wilde van de kerk af. De kerk moest terzijgedrongen. De school, de volksschool, zou voortaan de alleenzaligmakende instelling worden. Op de school moest alle kracht saamgetrokken. En die hooggeloofde school moest twee dingen tegelijk doen: Vooreerst de menigte van de geestelijke overheersching der geestelijken bevrijden, en ten andere ze haar vorming geven voor het leven. Toen nog niet *buiten* godsdienst. Neen, *met* godsdienst, en juist daardoor moest ze de kerk overbodig maken.

Zoo dweepte men met de school in de kringen der halfgeloovigen en ongeloovigen. De school werd fetisch. De school werd panacee. De school werd het eenig ware en goede. *Zonder* de school en ge waart verloren, *met* de school en de overwinning was uwe.

Nu verstaat ge wel, dat de mannen van den Reveil, die tot het Zondagsschoolwezen den stoot gaven, niet op de manier der *Nuts*-lieden met de school dweepten. De Reveil stond veeleer scherp tegen het *Nut* over. Maar dit neemt niet weg, dat ook zij toch onder de algemeene bekoring van de school-idée kwamen, en liever aan de school-idée, dan aan de kerk de bezieling voor hun actie ten behoeve van de jeugd ontleenden. En zoo is het gekomen, dat het Zondagsschoolwezen aanvankelijk in beginsel *naast* de kerk, ten deele *tegenover* de kerk kwam te staan, en, met prijsgeving

van den naam van „Catechisatie" of van „godsdienstonderwijs", zich een naam koos die uit de *niet*-kerkelijke, uit de *buiten*-kerkelijke wereld genomen was, en werd overgenomen uit den kring van die tegen-Christelijke actie die in het *Nut* opkwam.

Wat de *Nuts*-lieden tegen de mystiek van het geloof keerden, zouden zij, mannen van den *Reveil*, in een actie voor Christus omzetten, en zoo kwam én het *Nut* én de Reveil op de *school*.

De *Week*school voor het burgerlijk leven, de *Zondags*school voor het geloof.

Want wel is waar heeft heel deze actie, minder hier nog dan in Amerika of Engeland, spoedig de kerkelijke bedding weer opgezocht, bediende ze zich van kerkelijke localiteiten, en kwamen ze zelfs op tal van plaatsen onder de leiding van de predikanten, maar dit kan op zichzelf haar oorsprong niet wijzigen. Die oorsprong was buiten-kerkelijk, was tegenambtelijk geweest, en ze was gegoten in een vorm, die niet aan het kerkelijke, maar aan het revolutionaire leven ontleend was.

Die naam van *school*, in Zondags*school*, die nu niet meer weg te krijgen is, blijft dan ook te betreuren. Die naam van school heeft dit onderwijs losgemaakt van den Doop. Losgemaakt van de erkentenis, dat ook de jonge kinderen, krachtens het genadeverbond, leden van het kerkelijk lichaam zijn. Losgemaakt van de toebrenging tot het Heilige Avondmaal. Gerukt uit den heiligen kring van het mysterie. Gesecularisseerd. Vervalscht heel de idée van de vorming der jonge kinderen der geloovigen tot welbewuste *belijders* en *belijderessen* van den Heiland.

Op deze grief mag niets beknibbeld. Deze bedenking moet met volle kracht worden gehandhaafd. En dan alleen zal het Zondagsschoolwezen voor de Kerk van Christus een toekomst hebben, zoo het op dit punt tot principieele bekeering komt.

We voegen er nog dit aan toe.

*Zondags*school staat tegenover *Week*school. Er werkte in de overtuiging, dat de week bezet was, dat alleen de Zondag vrij en open bleef, en dat alzoo alle ernstige poging om de

massa te bereiken, niet in de week, maar op den Zondag moest worden beproefd.

Anderszijds lag het in den aard der zaak, dat Zondags juist de predikanten het meest bezet waren, zoodat zij Zondags niet beschikbaar waren. En overmits de idee dat de ouderlingen handelend moesten optreden, er ganschelijk uit was, kwam men vanzelf tot de conclusie, dat een actie, die gebonden was aan den *Zondag*, de *kerk* en haar *ambtsdragers* had voorbij te gaan, om uitsluitend te worden toevertrouwd aan de leden.

Heeft men geld vaak de zenuw van den oorlog genoemd, meer schier nog is het de zenuw van alle schoolwezen, dat naar hooger volmaaktheid streeft. Ons budget weet er dan ook van te gewagen, op wat verbazingwekkende wijze sinds de dagen van Nieuwenhuis, den stichter van het *Nut*, de uitgaven van het schoolwezen ten onzent geklommen zijn.

Men had alzoo mogen verwachten, dat ook het Zondagsschoolwezen met de oplossing van een netelige geldquaestie staan of vallen zou.

En toch, dat was allerminst het geval.

Voor het Zondagsschoolwezen lag het geheim van zijn kracht juist dáárin, dat het zoo goed als geen geld noodig had, en geheel dreef op vrijwillige toewijding.

Dit werd mogelijk door twee bijomstandigheden.

Ten eerste daardoor, dat op Zondag schoollokalen in reusachtig aantal allerwegen, vrij, leeg en ongebruikt stonden; dat ook het catechisatielocaal dien tijd meest niet gebruikt werd; en dat voorts, door den stilstand van alle bedrijf, op Zondag overal in grootere gebouwen localiteit in overvloed beschikbaar was.

Wel is men later voor de Zondagsschool ook gaan bouwen, en heeft in Amerika en Engeland bij het stichten van nieuwe kerkgebouwen keurig ingerichte lokalen ook voor de Zondagsschool bestemd; maar in de meeste landen kent men die weelde niet, en ook voor ons blijft ze exceptie.

Regel is, dat de Zondagsschool een lokaal gratis in gebruik of tegen kleine vergoeding in huur krijgt. En dit juist maakte het zoo gemakkelijk, om de Zondagsschool steeds uit te breiden.

Had men allerwegen voor de Zondagsschool zelf moeten bouwen, dan natuurlijk zouden de kosten en de daarmee samenhangende organisatie een bijna onoverkomelijk bezwaar hebben opgeleverd. Men had dan overal vereenigingen met rechtspersoonlijkheid moeten stichten. Die vereenigingen hadden een leening moeten sluiten. Men zou een geheel administratief bestaan hebben gekregen, en alle moeielijkheid, waarmede onze Christelijke weekschool te worstelen had, zou dan ook aan de Zondagsschool ten deel zijn gevallen.

Nu daarentegen woonde men bij manier van inkwartiering, zonder eigen woning, bij anderen in. Zoo waren geen vereenigingen, zoo waren geen fondsen noodig. Vrij als een vogeltje in de lucht streek men neer, waar men een plek voor het hol van zijn voet vond, en vloog weer op en weg en naar elders, als de eerste plek slecht gekozen bleek.

Op die wijs bleef de som gelds waarover men beschikte, vrij voor de onmisbare meubels, wandkaarten, bijbeltjes, opschriften, prijsjes, roosters enz., soms voor een orgel, en kon door het aanrichten van kerstfeestjes of ook zomerpartijtjes heel wat gedaan worden om de jeugd te trekken.

Maar financieel-onafhankelijk bleef men vooral door wat in de tweede plaats hier te noemen is, t. w. doordien alle onderwijs op deze scholen *om niet* gegeven werd door onderwijzers en onderwijzeressen, die er eer nog bijlegden, dan dat er ze van trokken.

Gelijk onze ouderlingen en diakenen om niet dienen, iets wat de Gemeenten nog nimmer genoeg op prijs leerden stellen, zoo ook werd het Zondagsschoolonderwijs gegeven, zonder dat een cent aan de onderwijzers werd vergoed voor tractement.

Het was dienst op Zondag. Men had toch vrij. En bovenal, het moest een dienst zijn en blijven, die uit drang van hoogere liefde om Jezus wil vervuld werd.

Niet alsof zulk een dienst deswege boven dien der Dienaren die *wel* bezoldigd waren, staan zou. Zulk beweren is wel

gehoord, maar het is valsch. Indien toch de Dienaren de week vrij en voor zich hadden, en in die week een beroep of bedrijf konden uitoefenen, dat hun een middel van bestaan opleverde, zou elk prediker op den Zondag volgaarne om niet dienen. Maar nu het is ingezet en verordend, dat de dienaar des Woords geheel voor zijn ambt zal leven, elken dag der week en den Zondag er bij, nu faalt hier alle vergelijking, en moet wie voor het Evangelie *leeft*, naar apostolische ordinantie, ook *van* het Evangelie leven; leven als persoon, als man, als vader, en leven kunnen zóó, dat zijn ziel niet verdrietig wordt onder de zorgen en nooden, maar vrij kan verkeeren in zijn heiligen dienst.

Doch natuurlijk, had dat ook voor de Zondagsschool gegolden, dan ware financieel haar bestaan en opbloeien ondenkbaar geweest. Zij kon alleen door den dienst van onvergolden liefde wassen en toenemen. En zoo is het dan ook geschied. Geschied, dat de Zondagsscholen thans in alle landen saam beschikken over een wezenlijk leger van tien en tienmaal duizenden van onderwijzers en onderwijzeressen, die eer nog geld aanbrengen, dan dat ze de Zondagsschoolkas ruïneeren zouden.

Dat nu was kostelijk.

Het geschiedde aldus naar den regel, dat op den dag des Heeren al wie kan en vrij is, beschikbaar moet zijn voor den dienst in 's Heeren huis, en dat op Zondag niet verdiend wordt in het heilige.

Het is deze zelfde gedachte die er almeer toe leidt, om ook de hulpdiensten in de kerk op Zondag vrijwillig den Heere toe te wijden. Ook dit was vroeger anders. Ieder liet zich toen betalen. De koster, de stokbewaarder, de stoelenverhuurster, de bankontsluiter, de stovenzetster, de orgeltrapper, de organist, de voorzanger, de voorlezer.

Allen huurlingen!

Maar ook dit betert, en op den vrijen dag de dienst voor het huis des Heeren vrij, wordt van lieverlede regel.

Tot eer van het Zondagsschoolwezen echter mag gezegd, dat dit nooit van zijn eenig goeden regel afweek, en steeds op de gratis geboden hulp en toewijding van duizenden en nogmaals duizenden onderwijzers en onderwijzeressen kon rekenen.

Van die zijde schoon in lichtglans uitkomend, schoof de Zondagsschool daarentegen op een ander punt, dat hiermee verband hield, al meer in de schaduw.

Wie onderwijzen zal, moet onderwijs *kunnen* geven, en enkele geniale naturen nu uitgezonderd, valt niet wel tegen te spreken, dat alleen hij met vrucht onderwijzen kan, die er voor opgeleid is.

Er gelden bij alle onderwijs zekere paedagogische eischen, en bijna allerwegen haast men zich door het afnemen van een examen te constateeren, of aan deze eischen wordt voldaan, eer men aan iemand het brevet voor het geven van onderwijs uitreikt.

Aan iets van dien aard viel echter bij het Zondagsschoolwezen aanvankelijk niet te denken, en tot heden ten dage is opleiding voor de Zondagsschool, gevolgd door een onderzoek en de uitreiking van een diploma, een weelderige gedachte, die niet dan bij zeer enkele Zondagsscholen verwezenlijkt is.

Regel was, en regel is nog, dat men als onderwijzer op een Zondagsschool optreedt, zóó maar. Als een jong man, of een jonge dochter, den volwassen leeftijd nadert, en het komt uit, dat ze zich tot het geloof bekeeren, en voor de zaak des Heeren hart hebben, dan worden ze al spoedig uitgenoodigd om op een Zondagsschool te gaan onderwijzen. Ze worden daartoe aangezocht door hem die de Zondagsschool houdt of dirigeert, of ook door vrienden en vriendinnen die er reeds onderwijzen. Wie later weg wil, zorgt gewoonlijk dat hij een ander in zijn plaats stelt.

En hier nu schuilt ten deze de wezenlijke fout van het Practicisme.

Wie tot de kennisse van den Heere kwam, en zich aan Jezus overgaf, moest dadelijk iets *doen* moest terstond *handelend* optreden, en was door zijn liefde voor Jezus vanzelf tot dat *doen* en tot dat *handelen* bekwaam.

Doel, eenig doel was het maar, om ook de kinderen er toe te brengen, dat zij straks voor Jezus kozen; — waarom zou dan wie zelf voor Jezus koos, ook anderen daartoe niet trekken kunnen?

Het was zoo uiterst eenvoudig. Men had die kinderen

maar van Jezus te vertellen. En wie zou dàt niet kunnen? „*Tell me the old, old story of Jezus and his love*" drukte zoo juist deze gedachte uit, en van Jezus en zijn liefde wist toch ieder te verhalen, wie zelf deze liefde van zijn Heiland genoten had.

In de practijk daarentegen kwam het heel anders uit. Het sprak vanzelf dat men niet drie, vier jaren lang, elken Zondag, een uur lang, de kinderen de eenvoudige waarheid kon verhalen dat Jezus op aarde was gekomen om zondaren zalig te maken, en nu leefde om voor ons te bidden.

Er moest heel iets anders geschieden. De kinderen moesten in den Bijbel worden onderlegd. Wie onderwijzen wilde, moest dus den Bijbel kennen, den Bijbel begrijpen, en zijn inhoud op kinderlijke manier in kindertaal weten om te zetten. En hieraan nu haperde maar al te veel. Verreweg de meesten moesten eerst nog in hun Bijbel gaan nalezen wat ze te behandelen hadden. Er moest een orde van behandeling, er moest een voorbereiding voor de behandeling zijn. Zoo werden er roosters opgesteld. Zoo werden er handboeken geschreven, met 't verhaal, met de uitlegging, met te doene vragen, met te maken opmerkingen. En dit alles ging *buiten de kerk* om, dreef op eigen wieken, en was vaak aan het toeval overgelaten.

Kon men nu zeggen, dat over de Heilige Schrift, over de uitlegging der Schrift en over de beteekenis van haar inhoud voor het leven, steeds onder alle Christenen eender gedachte ware geweest, zoo had hierin geen gevaar gescholen.

Maar dat was niet zoo. Er bestonden allerlei meeningen en inzichten. Dat verschil van inzicht hing saam met het verschil in belijdenis; dat verschil van belijdenis met verschil in het historisch verleden der kerk. En zoo kon het niet anders, of ongemerkt drongen door deze *wilde* bijbelbeschouwingen en bijbeluitleggingen allerlei afwijkende, tegenstrijdige en valsche denkbeelden bij de jeugd in. Over de moeilijkste en meest ingewikkelde vraagstukken werd door onbevoegden òf een eigen oplossing verzonnen, die soms kant noch wal raakte, òf uit een of ander boek een uitlegging ten beste gegeven, die vlak tegen de belijdenis der kerk inging. Gevolg hiervan was, dat alle eenheid van be-

lijdenis te loor ging; dat allerlei sectarische gevoelens aan den man gebracht, soms zelfs gedreven werden; en dat zoo ten slotte de Zondagsschool, zonder het te willen of te bedoelen, haar zeer bedenkelijke zijde voor de toekomst van het kerkelijk leven kreeg.

Veel wijs beleid zal er daarom van de kerken geëischt worden, om den stroom van het Zondagsschoolwezen zoo te leiden, dat de stroom zelf niet verzandt, en dat toch door den aanleg van goede dijken het gevaar van verwoesting door overstrooming, van het kerkelijk veld worde afgewend.

Te roepen: Weg met de Zondagsschool! is geestelijk Vandalisme. Te zeggen: Raak niet aan de Zondagsschool! is dweperij.

En de les der wijsheid zal ook hier wel zijn, dat de kerken, zonder de kracht, die in de Zondagsschool schuilt, tot werkeloosheid te doemen, de in haar schuilende energie in goede richting leiden.

De derde Z in het *trio* geeft de *Ziekenverpleging*. De jongste zuster onder het drietal, maar die vooral de laatste twintig jaren sterk won in op den voorgrond dringende beteekenis, en zich ten slotte ook met de *Zending* vereenigde.

Ook hier lag schuld van de kerk.

Een schuld, niet daarin te zoeken, dat ze in de doode worsteling der 16de eeuw ook op dit punt brak met wat onder de Hiërarchie op kerkelijk terrein tot ontwikkeling was gekomen. Dit kon niet anders, en zal zich steeds bij elke gewelddadige breuke herhalen. Zelfs op bouwterrein ziet men maar al te vaak, hoe een gevel, dien ge afbreekt om hem opnieuw op te trekken, ook den gevel van het belendende pand bedreigt, en in zijn val meê omlaag trekt.

Al moet dus van achteren voetstoots beleden, dat de ziekenverpleging, die vóór de Reformatie bestond, en nog steeds in Rome's kerk voortbestaat, ten onrechte door de Reformatie geheel is gedesorganiseerd, toch ligt de fout ten

deze niet bij de Gereformeerde kerken der eerste periode, maar bij die der tweede.

In de dagen der Reformatie zou niemand er aan gedacht hebben, de toen bestaande ziekenverpleging te doen vervallen, indien die ziekenverpleging niet bijna overal aan het klooster- en ordewezen ware verbonden geweest. Doch nu dit feitelijk zoo was, kon het niet anders, of de scherpe resolutie, die tegen het kloosterwezen als zoodanig uitging, moest ook de organisatie die voor ziekenverpleging bestond, te niet doen. Dit was de eenvoudige logica der feiten, waarop elke critiek afstuit. Wie dan ook ten deze zijn critisch scalpeermes niet doelloos bot wenscht te schuren, zou zich moeten keeren tegen de veroordeeling van 't klooster- en ordewezen, maar niet tegen het loslaten van de gasthuizen.

Wat daarentegen wel te veroordeelen is, ligt hierin dat de Gereformeerde kerken, toen ze, na lange en bange worsteling, eindelijk rust en vrede hadden verkregen, niet verstaan hebben, hoe het diaconale wezen o. m. ook de wederopneming van de ziekenverpleging, nu op een wijze die met onze beginselen strookte, eischte.

En dat nu is niet geschied.

Gelijk we er herhaaldelijk op wezen, er is na de Synode van Dordrecht, en vooral na 1640, een conservatisme over onze Gereformeerde kerken gekomen, dat alle verdere levensontwikkeling heeft afgesneden.

Men had nu verkregen wat men begeerde, maar was moede, doodmoede van de lange worsteling. De bacil van het intellectualisme eenerzijds, en van een daarvan afgescheiden mysticisme anderzijds stak allerwegen de kerken aan. En toen is er zoo min in de 17de als in de 18de eeuw ook maar één man met machtigen geest opgestaan, die de kerken op de groote taak, die haar nog wachtte, met heilige bezieling gewezen heeft.

Dat Mammon hierin spookte, is duidelijk. Ware ons volk in die beide eeuwen een arm volk geweest, zoo zou de nood bidden en werken geleerd hebben en aller geest zou gescherpt en gestaald zijn. Maar gelijk de goudmijnen van den Rand zoo onnoemelijk veel in Transvaal bedierven, zoo bedierven hier de zilvervloden, en nog meer de bergen gouds

uit handel en scheepvaart opgetast, de wakkerheid van geest.

Wie 1672 met 1572 vergelijkt, heeft zelfs met het vergrootglas moeite, om in de geesteskinderen van Cats de zonen der geuzen van 1 April te herkennen. Alles is gemakzuchtig geworden. Tevreden met het heden, kende men geen hooger ideaal meer. Het was al pays en vreê, maar ook al één bourgeoisie satisfaite, en, wat boozer nog was, één *église satisfaite* geworden. Een voldane kerk. Een kerk, die waande er te zijn en haar roeping vervuld te hebben, en die nu werkeloos, willoos en zielloos zitten bleef op het verkregen monopolie van „orthodoxie" en „Staatskerk".

De Schotten, die armer waren, en daardoor frisscher bleven, zijn ons toen met hun vertaalde werken te hulp gekomen; en in Comrie kwam een Schot herwaarts, die nog even in de 18de eeuw de smeulende vlam aanblies, maar toch ook hij zonder breeder blik, zonder nieuw inzicht, enkel bevangen in dogmatische geschillen van tweeden rang.

Na 1672 is het in ons toenmalig kerkelijk leven op niet een punt tot verdere ontwikkeling gekomen. Dat ook de Overheid hieraan schuld had, merkten we telkens op. Zij heeft dat inslapen der kerken opzettelijk gewild, en was er meê ingenomen, dat ze zoodoende van haar concurrente minder last had. Maar een bezielde, een fiere, een zich harer roeping helder bewuste kerk, zou tegen dien Overheidsband gereageerd hebben. En dàt juist hebben de kerken *niet* gedaan. Het zilveren koord bond en beklemde. Overheidsgunst was *instrumentum regni.*

Daaruit is het dan ook te verklaren, dat het instituut van de Diaconieën, dat onze Gereformeerde kerken bij haar optreden zoo krachtig op den voorgrond schoven, nooit aan zijn kinderschoenen ontwies.

Het werd aldus door stilstand in zijn ontwikkeling al spoedig ontzield, en maar al te spoedig verlaagd tot een gewoon bedeelings-instituut, zich trotsch aanstellende in de liefhebberij der stichtingen.

Dat werkt zelfs thans nog na. En zulks niet alleen in de Genootschapskerk, maar even goed nog onder ons; al mag dankbaar erkend, dat het diaconaal besef onder ons toch weer begint op te leven, en dat, al is men nog niet bekwaam

tot groote dingen, toch het gevoel en de overtuiging dat het anders en beter worden moet, weer opwaakt.

Op het laatst der vorige en in het begin van deze eeuw was te dien opzichte de toestand hier te lande zoo bitter, bitter treurig. Schier alle diaconieën waren ziellooze instellingen geworden, van louter administratieven aard, en alle kerkelijk, alle gewijd, alle hooger bewustzijn was uit deze colleges spoorloos verdwenen.

Veel van wat vroeger gemengd kerkelijk en burgerlijk was, had de Overheid in de dagen der Reformatie eenvoudig aan zich getrokken, en tal van oude Godshuizen werden bediend door gehuurd personeel. De kerk trad er niet anders in op, dan om er een dienst te houden.

De Godshuizen die aan de kerken waren verbleven, of later uit erflatingen gesticht waren, stonden meest onder regenten en regentessen, die stikten in hun ijdelheid en de hoogste bekoring vonden in het doen ophangen van hun wapenbord en hun konterfeitsel in de Regentenkamers. En het personeel dat ze in dienst namen, verschilde bitter weinig van het personeel in de stedelijke gasthuizen.

Er woei geen Christelijke adem meer door deze gestichten. Het was al reglement en administratie geworden. Van een hooge opvatting van de diaconale taak viel in bijna niet één dezer stichtingen meer een spoor te ontdekken.

En zonder voorbehoud moet dan ook erkend, dat de ziekenverpleging, die thans weer zoo schoone rol begint te vervullen, veel meer uit den humanitairen drang van het burgerlijk leven, dan uit den Christelijken drang van het kerkelijk leven is opgekomen.

Het vraagstuk van *de Vrouw* hing hiermede samen. Hoewel de Schrift duidelijk leerde, dat van meet af ook de vrouw in de kerk van Christus een eigen roeping had te vervullen, sneed men onder ons elke bemoeiing van de vrouw ook op diaconaal terrein af. Men had regentessen, ja; maar deze werden meest gekozen uit dames van hooge positie, die in dit regentesseschap een soort ridderslag ontvingen, en zich meest uitsluitend bepaalden tot het samenkomen in de Regentessenzaal. En, helaas, ook onder deze Regentessen noemt de landshistorie er niet één, die als

vrouw van Christelijke bezieling reformatorisch op het gestichtswezen heeft ingewerkt, en het licht van een beteren dageraad deed opgaan.

Aan het optreden der vrouw op kerkelijk terrein was de heerschende geest zelfs vijandig. Men wilde haar niet. Men betwistte haar elk recht van bemoeiing. Evenmin bleek, dat werd ingezien, dat de vrouw gaven heeft die de man mist, en dat ook van deze gaven in den dienst van Christus partij was te trekken.

Enghartigheid, kortzichtigheid, benepenheid gaf den toon aan. Zoo ontstond een booze sleur. En in die sleur bleef men voorttobben, zonder dat de kans op de opwaking van nieuw leven ook maar openstond.

Iets wat hier scherp en zonder verbloeming moet worden uitgesproken, omdat die geest ook onder ons nog nawerkt, en het zoo onbeschrijflijke moeite en inspanning kost, een wagen die in het oude spoor is vastgereden, in nieuw en beter spoor over te zetten.

Doch al moest onze stem, waar ze hiertegen uitgaat, *vox clamantis in deserto*, d. i. „een stem des roependen in de woestijn" blijven, toch mag ons dit het zwijgen niet opleggen.

Ook op diaconaal gebied mag de kerk niet blijven wat ze is. Ook op dat gebied moet ze de kracht weten te openbaren om zich naar eisch der Heilige Schrift verder te ontwikkelen. En daartoe juist is het zoo dringend noodig, dat de oorzaak van het kwaad in het verleden helder worde ingezien, omdat alleen wie de fout van het voorgeslacht erkent, tot betering van toestanden onder het nageslacht kan medewerken.

Dat hierbij gewichtige vraagstukken van kerkrecht in het spel komen, en de hierbij aan te brengen correctie finaal nooit van de Diaconie, maar eeniglijk van de Synode kan en mag uitgaan, spreekt van zelf. Doch hieruit volgt dan ook, dat de mannen van ons kerkrecht de roeping hebben, niet om lijdelijk te zweren bij het oude, en alles te laten zooals het was, maar om zoodanige veranderingen aan te brengen, als gezonder toestanden het opkomen mogelijk zullen maken.

Dat we ook de *Ziekenverpleging* onder het *Practicisme* ter sprake brengen, heeft dan ook daarin zijn recht, dat de *Ziekenverpleging* evenals de *Zending* en de *Zondagsschool* niet uit den kerkelijken wortel opsproot, maar, als protest tegen de plichtverzaking der kerken, opkwam uit een algemeene humanitaire beweging, die van de Fransche Revolutie, of wil men van haar geestesrichting, is uitgegaan.

Niet de kerk, veeleer het maatschappelijk leven heeft hier te roemen in hooge dingen. De kerk draagt ook te dezen opzichte haar smaad. Het Humanisme heeft haar overvleugeld. En eerst nadat op die wijs een geest van barmhartigheid ook op dit terrein elders was wakker geworden, is men toen ten leste ook onder de kerkelijke waardigheidsbekleeders gaan inzien, dat hier een schoon veld voor edelen arbeid openlag.

Zóó echter dat, ook waar de ambtsdragers wakker werden, zij toch niet in hun qualiteit, en in het kerkelijk verband, maar meest op eigen gelegenheid, aan dezen schoonen dienst zich wijden gingen.

Feitelijk kan men dan ook zeggen, dat nu voor het eerst, met het oog op de *Zending*, van een optreden der kerken op dit nieuw terrein sprake is.

„Georganiseerde Ziekenverpleging" kan in *ruimer* of in *enger* zin worden opgevat.

Natuurlijk is er ziekenverpleging in elk gezin, bij krankte, 't zij door huisgenooten, door familieleden, door vriendschap, of door het gewone dienend personeel. Hier daarentegen komt alleen de *georganiseerde* verpleging ter sprake, en blijft de gewone verpleging aan huis geheel buiten beschouwing. Doch ook al bepalen we ons in deze artikelen tot de georganiseerde verpleging, dan nog is het heel iets anders, of men spreekt van ziekenverpleging ten behoeve van een enkele kerk, van een enkel ziekenhuis of van een enkel hospitaalschip, dan wel van ziekenverpleging als bedrijf of als levenstaak van een bepaalde orde of vereeniging.

Een kleine kerk ten plattenlande, wier Diaconie een of twee daartoe geoefende vrouwen of mannen aanwijst, om in geval van nood, de kranken der gemeente te helpen verplegen, heeft, zij het ook op zeer kleine schaal, een ziekenverpleging georganiseerd. Even klein in omvang, maar toch evenzoo georganiseerd, is de verpleging op een hospitaalschip, of bij een ambulance, of kliniek. En alleen in grootere hospitalen of ziekenhuizen neemt deze organisatie breedere afmeting aan.

Toch blijft de organisatie, op dezen voet, altoos van eng begrip, wijl ze uitsluitend strekt om verpleging beschikbaar te stellen op één eng omschreven terrein, in een gasthuis, bij een ambulance, op een schip, in een kerk, of in een aangewezen kerkwijk.

Ziekenverpleging is dan geen doel, maar hulpmiddel. Er is behandeling van kranken en gewonden. Voor die behandeling is een inrichting in het leven geroepen. Aan die inrichting zijn geneesheeren verbonden. Er is een directie, die het huis of schip of de ambulance verzorgt. Er zijn instrumenten en medicijnen. Er worden operatiën verricht. Er worden baden gebruikt. Er wordt massage en heilgymnastiek toegepast. En dan bovendien komt er de *verpleging* der zieken nog bij. Want onder die *verpleging* verstaat men dan *niet* de behandeling door arts of heelmeester. Niet wat de apotheker of de directie ten goede doet. Neen, „ziekenverpleging" beduidt dan uitsluitend de hulp die, meest door vrouwen, geboden wordt, om den arts te assisteeren, en voorts de zieken te helpen verzorgen.

In dien zin genomen is dus de ziekenverpleging iets *bijkomstigs*. Ze komt bij de behandeling bij. Ze is voor de behandeling een supplement. En dat wel in dier voege, dat men vroeger voor zulke hulpdiensten *on*geoefend personeel huurde, terwijl men thans daarvoor verpleegsters bezigt, die onderricht en opleiding hebben genoten. Veelal met dit nevenbegrip, dat, terwijl het vroeger helpend personeel uit den stand onzer dienstboden werd aangeworven, thans voor deze verpleging door *geoefend* personeel, zich veelal jonge dochters uit onzen burgerstand, soms ook uit de hoogere standen, aanmelden.

Ook zoo echter blijft deze hulpdienst voor eene bepaalde inrichting nog altoos het enge karakter dragen, dat hij vervallen zou, als de inrichting wegviel. In oorlogstijd wordt een ambulance georganiseerd, en daarvoor personeel aangeworven; maar is de oorlog gedaan, dan wordt dat personeel weer afgedankt. Een hospitaalschip vaart uit met de groote visscherij; maar is die afgeloopen, dan wordt het schip in conservatie gelegd en gaan de verpleegsters naar huis. En zoo ook worden voor een nieuw ziekenhuis verpleegsters aangesteld, maar afgedankt als het ziekenhuis gesloten wordt. Vooral in tijden van zware epidemiën komt het veelvuldig voor, dat zulke gelegenheden tot ziekenverzorging tijdelijk worden opgericht, en kort daarna weer opgebroken.

Tot zoover draagt de Ziekenverpleging dus het uitsluitend karakter, dat ze voor het ongeoefende personeel, dat men vroeger uit den dienstbodenstand huurde, thans geoefend personeel uit hoogere standen aanwerft.

Geheel anders daarentegen, en veel ruimer, wordt het begrip Ziekenverpleging, als men te doen heeft met een orde of vereeniging, die de ziekenverpleging als bedrijf of eigen werkzaamheid op zich neemt.

Dan toch wordt de ziekenverpleging hoofddoel, en houdt op hulpdienst te zijn. En ook, dan neemt ze een algemeen karakter aan, en houdt op dienst te doen voor ééne bepaalde inrichting.

Er is dan een kring van personen, die zich vereenigt in een orde of in een genootschap, om in ziekenverpleging een levenstaak te zoeken, en zich daaraan uitsluitend te wijden.

Beweegreden hiertoe kan óf een hooger beginsel, óf alleen het zoeken van eene levenspositie zijn.

Het laatste is het geval, zoo de vereeniging alle confessioneel karakter mist, niets gratis doet, en haar diensten verkrijgbaar stelt tegen betaling van een vast tarief. Wie hulp voor zijn zieke noodig heeft, zendt dan naar het bureel van zulk een vereeniging, evenals ge zendt naar een bureel voor goederenvervoer, voor expeditie of anderszins. Gij hebt dan een bepaald soort hulp noodig. Die vereeniging is er op ingericht om zulke hulp te verleenen. En voor die hulp, die ge genoot, betaalt ge naar vooraf overeengekomen prijs.

Voor u is het dan een zaak van huur en betaling, en voor die vereeniging niets dan een bedrijf, om aan de leden een levenspositie te verschaffen, of ook om winsten te maken.

Geheel anders daarentegen komt het te staan, als de ziekenverpleging uit hooger beginsel als hoofddoel wordt gekozen.

Dan toch drijft niet het zoeken naar een levenspositie, maar de drang der liefde, om de lijdende menschheid te hulp te komen.

Eigenlijke *huur* van diensten is dan uitgesloten. Wie betalen kan, betaalt dan ook wel, maar liefst in den vorm van vrije gift aan de instelling, die hulpe bood. Maar ook al kan er óf niet veel óf ook niets betaald worden, een orde of vereeniging die uit hooger beginsel zich aan ziekenverpleging wijdt, weigert zoolang er personeel beschikbaar is, haar diensten nooit. Zelfs heeft de ziekenverpleging bij de armsten voor de leden van zulk een vereeniging of orde een hoogere bekoring, naardien dan juist het hooge motief in volkomen zuiverheid werkt.

Het verschil van orde of vereeniging is hierbij van ondergeschikte beteekenis, en komt daarin het sterkst uit, dat bij een orde de toewijding van den persoon een meer volstrekt karakter draagt. Aan een orde verbindt men zich voor zijn leven; uit een vereeniging kan men weer uittreden, zoo andere levenspositie wenkt. Bij een orde ziet men af van eigen rekening en leeft van en werkt voor de orde. In een orde laat men zich alleen opnemen, zoo *eeniglijk* het hooger beginsel drijft; in een vereeniging kan men ook op zijn plaats zijn, al is het, dat het hooger motief versterkt wordt door de behoefte aan een onderkomen en aan levenspositie.

Maar onder welke van deze beide vormen ook optredende, in beginsel blijft deze soort ziekenverpleging geheel van de eerste verschillen, doordien ze in zulk een orde of vereeniging steeds *hoofddoel* blijft, terwijl ze in een hospitaal of bij een ambulance slechts bijkomstigen *hulpdienst* verricht, met het oog op ééne bepaalde instelling.

Dit onderscheid blijft ook dan nog doorgaan, indien zulk een orde of vereeniging de ziekenverpleging in bepaalde

gestichten op zich neemt, of ook tijdelijk eenige van haar leden voor zulk een inrichting beschikbaar stelt.

Ze treedt dan op in *gemengd* karakter. Voor zooveel die bepaalde inrichting, instelling of stichting aangaat, is en blijft ze dan hulpdienst, maar voor de vereeniging die er de verpleging op zich neemt, blijft ze hoofddoel en eenig bedrijf. Nu is het *ordewezen* hierbij de vorm, dien de Roomschen kozen, en die thans ook in de Anglikaansche kerk van Engeland wordt nagebootst, terwijl de vorm van *vereeniging* meer past bij de belijdenis der Protestanten.

Omgekeerd komt het ook voor, dat een Ziekenhuis of Hospitaal zich tegelijk beschikbaar stelt voor verpleging aan huis. Dat is dan een tweede gemengde vorm, die beide denkbeelden vereenigt. Maar ook zoo blijft toch het principieel onderscheid standhouden. Dan toch wordt de ziekenkamer aan huis een succursaal van de Ziekeninrichting.

Men moet het onderscheid dus niet zoeken in verpleging aan huis of in het hospitaal. Het onderscheid op het terrein van ziekenverpleging schuilt ten principale uitsluitend in het verschil, dat we op den voorgrond stelden. Er is of verpleging in en verbonden aan een bepaalde inrichting, en dan is ze *hulpdienst*. Of wel, er is verpleging uitgaande van een bepaalde orde of vereeniging, die zich voor allen beschikbaar stelt, en dan is ze *hoofddoel*.

Een derde gemengde vorm is de ziekenverpleging in den dienst *der Zending*. Dan toch is ze verbonden aan een bepaalde inrichting, en wel in tweeërlei opzicht. Vooreerst, doordien ze zich in dienst stelt van een bepaalde kerk, en ten tweede doordien ze dienst doet bij een bepaald hospitaal of bij een bepaalde kliniek. Ze draagt dan het karakter van hulpdienst, en hoort tot de eerste categorie. Maar in dit bijzonder geval is ze ondenkbaar, zonder met de tweede categorie het hooger motief gemeen te hebben.

Zending beoogt ter laatste instantie steeds het winnen van wie buiten het Christendom staat, voor den Christus. De opneming in zulk een zendingshospitaal of kliniek, geschiedt, dus vóór alles als middel, om toegang tot den persoon en de gezinnen te erlangen, en zoo zich den weg te ontsluiten voor een prediking van den Christus. Doch

hieruit volgt dan ook, dat men zich aan de verpleging van zulk een hospitaal of van zulk een kliniek alleen wijden kan, zoo men door de liefde van Christus gedrongen wordt. Voor dezen dienst toch is het eisch, dat men niet alleen als verpleger of verpleegster geoefend en opgeleid zij, maar tevens dat men doordrongen zij van den ernstigen toeleg, om wie nog van verre staan, voor den Christus te winnen, en dus zelf den Christus met heel zijn hart zij toegedaan.

Voor zoover nu het *Practicisme* aangaat, ligt het in den aard der zaak, dat we uitsluitend te rekenen hebben met de Ziekenverpleging, waaraan men zich uit Christelijke overtuiging wijdt.

De Ziekenverpleging in gewone gestichten en gasthuizen, blijft hier derhalve, voor zooveel ze door de besturen van deze gestichten zelve georganiseerd is, geheel buiten bespreking. Daarmee heeft het Practicisme niets uitstaande. Die gewone gestichtsverpleging in allerlei ziekenhuizen en ambulances, voor zoover ze door gehuurd personeel geschiedt, dat geen anderen onderlingen band heeft, verschilt van de vroegere practijk alleen door het nu aanwenden van *geoefende* krachten.

Hier komt dus alleen die velerlei Ziekenverpleging ter sprake, waarin vooral jonge vrouwen van Christelijke belijdenis een middel hebben gezocht en gevonden, om haar geloof tot practische uiting te brengen. Er spreekt een behoefte uit, om den Heere niet alleen te belijden, maar ook iets voor Jezus te doen. En het is in dien zin en in dien geest, dat zoo velen, die anders hun leven doelloos zagen voorbijgaan, zich hebben opgemaakt, om in dit bepaalde werk der barmhartigheid haar leven aan haar Heiland te wijden.

Vraagt men ons nu, wat dan toch wel op deze ontwikkeling van de ziekenverpleging is aan te merken; of er dan schooner arbeid te bedenken valt, dan lijdenden op hun krankbed het leed te verzachten; en of het dan toch geen

vitten op alles wordt, zoo ook hierover afkeurende critiek moet gaan; — dan zullen we in dit verband geen woord spillen aan den lof der ziekenverpleging — goede wijn behoeft geen krans — maar ook hier er op wijzen, hoe er op elk terrein doode vliegen zijn, die de beste zalf bederven kunnen.

Dit wordt niet in de voornaamste plaats gezegd van den „zuster-naam" en het „ordekleed", al valt ook hierop captie te maken. Onze critiek bij deze ziekenverpleging doelt op heel iets anders, t. w. op haar verband met Huis en Kerk.

Toch zij vooraf met een kort woord ook die „zusternaam" en dat „ordekleed" besproken.

Van „broeders en zusters" spreekt men, ook waar niet op geboorte uit hetzelfde bloed gedoeld wordt, daar, waar sprake is van een ambtelijk of geestelijk verband, waarin verschillende personen tot elkander staan. De Vrijmetselaars hebben de vaste gewoonte, elkander broeders te noemen. In kerkeraden heeft men eveneens van oudsher de vaste gewoonte gehad, althans van en over elkander als „broeders" te spreken. En op nog veel breeder schaal spreekt de Dienaar des Woords in Christus kerk de vergaderde geloovigen aan als „broeders en zusters in onzen Heere Jezus Christus."

Afwijkend van dat vaste gebruik, is het incidenteele gebruik van den broedernaam, bij het toespreken in ernstige oogenblikken van landgenooten, strijdmakkers of lotgenooten, waarbij dan meestal de saamvoeging: *mannenbroeders* gangbaar is. Het woord „zuster" wordt in dien zin niet gebezigd. Een aanspraak die met: Vrouwenzusters begon, is ons niet bekend. En zulks niet, alsof de „zusters" niet met de „broeders" van gelijken rechte waren, maar omdat de vrouw minder dan de man voor het publieke terrein des levens roeping en gave ontving, alsook omdat een toespraak aan „Mannenbroeders" bedoelt een beroep op manlijke veerkracht, en het „vrouwenzusters" juist de *omgekeerde* uitwerking zou hebben. „Mannenbroeders" richt zich tot heroïeken moed, „vrouwenzusters" zou zich richten tot de teederheid des gemoeds.

Tegen het gebruik van het woord „broeder" in bovengemelden zin nu bestaat op zichzelf geen wezenlijke bedenking,

al stellen we op den voorgrond, dat de broedernaam alleen ter aanduiding van de geloovigen tot zijn volle recht komt. De geloovigen belijden voor elkander en voor de wereld, dat ze uit eenen Vader in de hemelen geboren zijn, en als zoodanig „Gods kinderen" heeten. Waar nu één Vader is en vele kinderen, daar is de broedernaam voor de onderlinge betrekking, waarin deze kinderen tot elkander staan, de eenig juiste uitdrukking. Overal daarentegen waar dat hebben van dien eenen Vader ontbreekt, kan de broedernaam of zusternaam nooit anders dan in oneigenlijken, overdrachtelijken zin gebezigd worden. Onderlinge aaneensluiting doet nooit de betrekking van broeder of zuster ontstaan. Het geheel eigenaardige toch van de betrekking van broeder en zuster, evenals die van vader en kind, is juist dáárin gelegen, dat deze betrekking niet door onzen wil tot stand komt, noch door onze keuze, maar geheel buiten ons om. Men kiest zijn broeders en zusters niet, men maakt iemand niet tot broeder of zuster, en men wordt niet iemands broeder of zuster door eigen wilsdaad, maar door eene van onzen wil onafhankelijke geboorte. Alle vereeniging of aaneensluiting tot een dusgenaamde broederschap is uit dien hoofde een in zichzelf ongerijmde gedachte. Schoonbroeder en schoonzuster is alleen daarom een gezonde term, omdat deze zich aan het wezenlijke broederschap rechtstreeks aansluit, en door de voorvoeging van het schoon er genoegzaam van onderscheiden is, om verwarring af te snijden.

Intusschen kan men op grond van het broederschap, dat ons als kinderen Gods saamverbindt, zeer wel den naam van broeder laten opkomen, zoo dikwijls men die gezamenlijke geestelijke geboorte uit den Vader der lichten met eenigen nadruk wil laten uitkomen. De Hernhutters noemen hun vergadering liefst „broedergemeente", en bedoelden daarmede oorspronkelijk niet anders, dan dat zij zich als geloovige en belijdende Christenen aaneensloten. Ze ontkenden daarom niet, dat er ook buiten hun kring kinderen Gods waren, maar deden door dien naam slechts uitkomen, dat zij elkander als broeders en zusters in Christus erkenden. En zoo ook was de oorsprong van den broedernaam voor de onderlinge betrekking van ambtsdragers in de gemeente.

Dat kerkeraadsleden elkander als broeders begroetten, was niet ter oorzake van het ambt, alsof eerst het ambt den broedernaam deed opkomen, maar wijl ze als ambtsdragers der gemeente hun Christelijk karakter als kinderen Gods wilden eeren.

Uit dit oorspronkelijk goede en volkomen gerechtvaardigde gebruik is intusschen al spoedig een geheel ander begrip opgekomen, alsof men door afspraak, door aanstelling, door aaneensluiting enz. elkander tot broeders of zusters maken kon. Zoo echter drukte het niet de gemeenschappelijke herkomst uit, maar een titel dien men elkander over en weer gaf, om de innige of de nauwe betrekking uit te drukken, waarin men over en weer tot elkander stond.

Aanvankelijk bleef dat dan nog beperkt tot het heilige terrein. Wie op heilig terrein, door heilig beginsel gedreven, zich voor een heilig doel aaneensloten, vormden dan eene broederschap of confrèrie. Vandaar dat het ordewezen onder de Hierarchie er als vanzelf toe overging, om op dezen broedernaam beslag te leggen, en dat in verband met, of los van deze orden, zich vooral in later tijd allerlei broederschappen gevormd hebben, als de Skapulier-broederschap, de Rozenkrans-broederschap, enz.

Dat vond vooral vroeger navolging ook bij wie tegen de Hierarchie min of meer in oppositie stonden, zooals bij de Broederen des vrijen geestes, de Broederen des gemeenen levens, enz., gelijk in den laatsten tijd ook onder Protestanten de Broederschap der Adventisten opkwam, en ook de Darbisten wel „Broeders in den Heere" genoemd worden.

Nog verder week het later gebruik van het oorspronkelijke af, waar men ten slotte geheel het heilige terrein verliet, en den naam van confrater of confrère of broederschap voor allerlei ambtsbetrekking, gildenverband, of voor eenheid van bedrijf, ook zonder verband, invoerde, gelijk o.a. de journalisten de gewoonte hebben, elkander steeds met den Franschen naam confrère te betitelen.

Eerst dus: het saâm zich kennen als kinderen Gods en daarom als broeders geboren uit éénen Vader. Toen: de broedernaam gebezigd, waar dat zijn van kind Gods met bijzonderen nadruk uitkwam. Daarna: de broedernaam in

gebruik voor het zich vereenigen op heilig terrein voor een heilig doel. Voorts: de broederschap een meer gemeene en gewone naam voor allerlei verbonden en vereenigingen. En ten slotte geheel van de oorspronkelijke beteekenis vervreemd: van broeder en zuster, of van confrater en confrère gesproken, om uit te drukken dat men op maatschappelijk terrein in eenzelfde beroep optrad.

Zoo nu bezien, zou er op zich zelf niets tegen zijn geweest, dat ook Christenvrouwen die zich vereenigden, om in naam van Jezus de kranken te verplegen, tegenover elkander bekenden, dat ze elkander erkennen als kinderen Gods, als kinderen Gods liefhebben, en met elkander als kinderen Gods in dezen heiligen dienst arbeiden willen.

Maar zóó liep het gebruik bij de ziekenverpleging niet. Het sprak aldoor van *zusters*, ook daar waar van Christelijke belijdenis geen oogenblik sprake was; ook dan als het een kring gold, die geheel buiten alle Christelijk geloof stond. Niemand kan uit dien hoofde beweren, dat de oorspronkelijke naam hier in zijn zuiverheid tot zijn recht kwam. De naam „zuster" drukte bij de ziekenverpleging allengs geheel hetzelfde uit, wat het broeder in de gilden of corporatiën beduidde. Er lag niet anders in, dan dat men door eigen keus zich tot dat gemeenschappelijk werk vereenigde. Van het geboren zijn uit éénen Vader in de hemelen bleef geen zwak spoor zelfs merkbaar. Voor zoover zulke vereenigingen nog min of meer geloovig waren, stak in dien zusternaam dan ook niets anders dan een navolging van de Roomsche broederschappen of orden; en voorzoover de ziekenverpleging geheel buiten Christus omging, was het niets dan een wereldsche confrèrie.

In Roomsche landen werden van oudsher schier alle hospitalen door ordezusters bediend. Zoo was daar de zusternaam inheemsch geworden. En het is uit dit gebruik in Roomsche landen, dat men dien zusternaam ook in onze gasthuizen heeft overgebracht.

Dit komt daarin het sterkst uit, dat de naam van zuster bij de ziekenverpleging als *titel* in eigenlijken zin gebezigd wordt. Het is niet alleen, dat men elkander als zusters toespreekt, maar er wordt *van* de verpleegsters als zusters

gesproken, geheel los van haar onderling verband. De directie heeft twee *zusters* noodig. Een candidaat meldt zich aan om *zuster* te worden. De directie is een zeer goede *zuster* op het spoor. De verpleegster heet zuster A of zuster B. Er is een *zuster* voor de jongenszaal, een *zuster* voor de kinderzaal.

Zoo is zuster de aanduiding van een qualiteit, van een dienstbetrekking, van een officie geworden, en dit juist is met den echten zusternaam in onverzoenlijken strijd. In uw huis, als ge zes dochters hebt, zult ge nooit spreken van een zuster voor de kinderkamer, of van een zuster voor het huishouden, van zuster Anna of van zuster Petronella. In huis, als het werkelijk zusters geldt, komt de naam zuster alleen aan de orde als de *onderlinge betrekking* moet worden uitgedrukt; nooit als aanwijzing van haar taak of als titel.

Op grond hiervan nu moet onder Protestantsche Christenen het gebruik van den zuster-titel voor de qualiteit van ziekenverpleegster stellig ontraden worden. In dien zin hoort het gebruik van den zusternaam onder ons niet thuis. Het eigenlijke zusterschap wordt er geheel in gemist. Het woord zuster wordt op die wijs ontzield, tot een soort ordenaam gemaakt, en overgenomen uit geheel andere kringen, die leven uit geheel andere beginselen.

Dat vrouwen, die weten overgezet te zijn uit den dood in het leven, en saam uit God geboren te zijn, elkander als zusters in Christus begroeten, en om Christus wille als zusters liefhebben, is uitnemend; maar qualiteit of titel mag nooit in den zusternaam worden gezocht.

Alleen bij de oppervlakkigheid en de geestelijke ondiepheid van alle Practicisme was het dan ook mogelijk, dat desniettemin deze zusternaam er zoo vlot bij ons inging, en op zoo onnadenkbare wijze ook door de Protestantsche geloovigen hier te lande werd overgenomen.

Zoo trekt dan de *Zuster*-naam voor een verpleegster ons niet aan. Het is een naam, die in dit verband niet van

Protestantschen oorsprong is. Iets wat niet gezegd wordt, als moest op alles de ban gelegd, wat in niet-Protestantsche kerken bestaat; maar omdat onze vaderen zulk gebruik van dien naam, in verband met het orde- en kloosterwezen, destijds bij ervaring kenden, en er mee braken. Dit deden ze niet uit gril, maar krachtens het beginsel dat hen leidde. En heeft het dan pas, zulk een gebruik toch weer op te nemen, zonder zweem van schuldbekentenis, ja, onderwijl men roepen blijft tegen alle Papisme? De mogelijkheid is op zichzelf volstrekt niet uitgesloten, dat onze vaderen in de 16de eeuw zich op dit of dat punt hebben vergist, en dat ze onder den invloed dier vergissing, iets uit de toenmalige practijk veroordeelden en afschaften, wat in zich zelf prijslijk was en had moeten blijven. Doch dan worde dat ook ridderlijkweg erkend; dan worde over die feil en fout schuld beleden, en dan herstelle men het afgeschafte in zijn wezenlijke gestalte.

Doch dát doet men niet, en zóó bedoelt iemand het onder ons. Men wil geen klooster, geen orde, geen confrèrie. Men wil geen gelofte van armoede, gehoorzaamheid en kuischheid. Men wil vrij blijven om, opent er zich de weg voor, te huwen. Men blijft eigenaresse van zijn eigen goed. Als men weg wil, neemt men zijn ontslag. En terwijl op die wijze juist alles ontbreekt wat vastheid en onverbreekbaarheid van band geeft, en juist daarom zich als zusterschap kon aandienen, neemt men nu bloot den *Zuster*-naam over en zijn we zoover, dat men reeds in geval van krankheid zegt: Zoudt ge niet een *zuster* nemen? — aldus de volle uitdrukking bezigend, die alleen bij een orde past.

Dit nu onderstelt een splitsing van het leven in twee deelen. Er is een heilig en er is een ongeheiligd terrein. Het eerste heet dan de kerk, en het tweede is de wereld. Nu behoort het gezin van den kranke tot de wereld, maar die verpleegster tot de kerk, en omdat in de kerk alleen broeders en zusters zijn, en dat broederschap en zusterschap hier zelfs nog een exponent ontving, is zulk een verpleegster nu niet een juffrouw of een dame, maar is ze een heilig soort vrouw, en heet als zoodanig: *een zuster*.

Bij de erkentenis der Gemeene gratie daarentegen, is er

ook buiten de heilige sfeer wel terdege uitnemende ziekenverpleging denkbaar, niet alleen met kennis en oefening, maar ook met veel ernst en toewijding. Vandaar, dat het bij ons niet is de kerk die komt verplegen in de wereld, maar dat de burgermaatschappij en het huiselijk leven eigen verpleegkracht bezitten.

Zooveel over het gebruik van den *Zuster*-naam, die soms niet zoo heel ver ligt van het „Menisten zusje."

De overgang ligt voor de hand.

Niet alleen toch, dat de Doopersche jonge vrouwen „zusjes" werden genoemd, maar ook deze droegen een afzonderlijke kleeding, gelijk dit onder de echte Kwakers in Engeland nog het geval is. En ook bij de ziekenverpleging is die kleeding weer opgekomen.

Dit versterkt wat we over het gebruik van den *Zuster*-naam schreven. Zoodra bij den *zuster-naam* het *zuster-kleed* komt, neemt de afscheiding van het gewone leven nog scherper vorm aan.

De zusternaam scheidt af voor het gehoor, het zusterkleed voor het oog, en bij de variatiën in het leven, heeft de plastiek van het oog altoos sterker werking.

Toch versta men ons, wat dit kleed of gewaad aanbelangt, niet verkeerd.

Dat men elk geteekend bedrijf aan het kleed moest kunnen herkennen, is ook onze overtuiging. Nu nog ziet men op straat wie al dan niet soldaat, wie stukadoor, wie slager, wie smid, wie timmerman is. Een boer en een matroos onderscheidt ge, zonder nader onderzoek, bij het eerste zien.

Dit nu is kostelijk. Het kleed moet zich voegen en schikken naar den persoon. Alleen het witte kleed van den slager geeft waarborg voor zindelijkheid in de behandeling van het vleesch, en de hygiène wint er bij. En zoo is het tot op zekere hoogte met elk bedrijf, waarbij de werkman op eigenaardige wijze met bepaalde stoffen in aanraking komt, of dat een bijzonder herkenningsteeken eischt.

Op zich zelf is er dus niets op tegen, eer is het aanbevelenswaardig, dat ook wie zieken verplegen zal zich zoo kleede, als voor die verpleging het geschiktst is. Men moet geheel vrij in zijn bewegingen zijn, om goed te kunnen

tillen en helpen. Men moet geen gewaad aan hebben dat niet tegen een vlekje kan. Om niet het kwaad van den een op den ander over te brengen, moet men een kleed hebben, dat telkens gewasschen en zoo weer geheel gereinigd en gedesinfecteerd wordt. En ook, het kleed moet eenvoudig zijn; bij het ziekbed schikt men zich niet op. We geven dan ook van harte toe, dat de kleeding, waarin veel ziekenverpleegsters in de ziekenkamer verwijlen, in meer dan één opzicht aan dezen eisch beantwoordt.

Onze bedenking tegen het meest blauw getinte, waschbare, eenvoudige kleed waarin men zich veelal steekt voor de eigenlijke verpleging, zou dan ook alleen doelen op de te groote eenvormigheid. De tint en snit behoeft niet voor elk persoon en voor elk huis precies dezelfde te zijn. Mits aan de hoofdeischen van gemakkelijke beweging, eenvoud en waschbaarheid voldaan zij, is allerlei variatie denkbaar, en juist die variatie naar persoon of huis zou ons aantrekken. Het zou de vrijheid handhaven van het persoonlijke, en de eigenaardigheid van een ziekenhuis, zonder aan de zaak te schaden, terwijl omgekeerd de groote uniformiteit altoos weer aan het ordewezen herinnert.

In Engeland is hieraan veelal in zooverre voldaan, dat elke vereeniging of elk hospitaal het dienstgewaad variëert. Hier nu is niets tegen, en het breekt de eentonigheid en de eenvormigheid.

Toch richt onze hoofdbedenking zich niet tegen het gewaad, waarin men verpleegt, maar tegen het gewaad, *waarin men op straat komt.*

Zwart en wit zijn onder ons de kleuren van den rouw, en het straatgewaad onzer verpleegsters gelijkt dan ook van zeer nabij op het rouwgewaad van onze weduwen en weezen.

Hier spreekt zich een gedachte in uit, en die gedachte is in den grond der zaak geen andere, dan dat men met de wereld gebroken heeft, voor de wereld dood is, en nu als een die niet meer tot de wereld behoort, door de straten der wereld heen zich naar het krankbed begeeft.

Dat nu dit rouwgewaad niet zelden zonderling contrasteert met de vroolijke gelaatstrekken en zoekende blikken van

wie zulk gewaad dragen, is geen geheim. Soms gaf het zelfs aanstoot.

Doch ook, waar dit gelukkig nog excepties zijn, valt toch moeilijk te ontkennen, dat gewaad en persoonsbesef hier met elkander in strijd zijn. Voor tal van verpleegsters die in de verpleging niets dan een bestaan zoeken, en voorts zich geheel als andere menschen van haar jaren aanstellen, past geen gewaad dat een dood-zijn voor de wereld uitdrukt.

De meeste „zusters" zijn het niet. Ze behoeven het o. i. ook niet te zijn. Maar dan moeten ze er ook niet een vertooning van maken.

Zulk gewaad voegt alleen bij het ordewezen, als men de drie geloften heeft afgelegd, en voor nu en voor de toekomst niets meer van de wereld verwacht.

Toch gaan we niet zóóver, van elk gewaad voor onze verpleegsters op straat af te keuren. Verpleegsters moeten op tijden en ontijden alleen over straat gaan. Haar altoos te laten begeleiden, is ondoenlijk. Haar dienst begint vaak als de donker reeds inviel. En dan moeten ze gedurig door eenzame buurten naar het huis van haar kranke toe. Dit nu zou ze kunnen blootstellen aan onaangename bejegening. En inzooverre is er iets voor te zeggen, dat ze bij zulke gelegenheden zich in zulk een gewaad vertoonen, dat als vanzelf veiligheid belooft. Zelfs de deugnieten op straat hebben nog altoos zeker respect voor iemand die zieken gaat verplegen. Weten ze dat, zien ze dat aan het kleed, dan houden ze zich op een afstand.

En dan verstaan we tevens, dat een vereeniging of Huis, dat uitgaande verpleegsters in grooten getale verzamelde, het gemakkelijk vindt, om een vast model van kleeding in te voeren. Dit komt goedkooper uit. Het is eenvoudiger. En het maakt minder verschil.

Liet men een ieder geheel vrij, dan sloop allicht te sterk de vrouwelijke ijdelheid in, en zou de één pogen de ander de oogen uit te steken.

Maar wat *niet* hoeft is, dat men het ten deze onnatuurlijke *rouw*gewaad bezigt. Zulk een Huis of stichting kan zeer wel een uniforme, eenvoudige, gedistingeerde kleeding invoeren,

die dezelfde voordeelen aanbiedt, zonder zulk een onware symboliek.

Dit zal dan variëeren al naar gelang de geest verschilt, die zulk een stichting of vereeniging bezielt.

Werken in zulk een stichting enkel gewone burgerlijke factoren, zonder dat een hooger beginsel drijft, dan zal het gewaad dat men kiest, ook meer gewoon burgerlijk kunnen zijn.

Is daarentegen sprake van een vereeniging, die door hooger beginsel wordt gedreven, en waarvan de verpleegsters noch voor eigen positie zorgen, noch verdere verwachtingen van het leven hebben, zoo zal deze meer volkomene toewijding zich ook in een soberder gewaad kunnen uitdrukken.

Vooral zoo het een stichting geldt, waarin geen salaris genoten wordt, en allen saam uit de fondsen of interesten van het Huis, zonder eigen bezit, leven, is zulk een soberheid van gewaad op zijn plaats.

Maar zelfs dan blijft het ons wenschelijk voorkomen, dat zulk een gewaad niet permanent zij.

Als een timmerman naar de kerk gaat, draagt hij niet zijn schootsvel. Een stukadoor gaat niet in zijn lange witte jas naar een bruiloft.

Het geteekende gewaad hoort bij het bedrijf en bij den dienst, maar ook daarbij alleen. Is men daarentegen buiten dienst, mengt men zich als gewoon persoon onder het gezelschap, dan vervalt alle reden om zich in zulk een dienstgewaad te steken. Men kan zich dan kleeden gelijk iedere andere ernstige vrouw.

Iets wat dan weer samenhangt met deze andere vraag, of voor dezen dienst het jonge meisje wel de eerstgeroepene is.

De Heilige Schrift wijst voor al zulken dienst in de eerste plaats onze *weduwen* en dan natuurlijk onze kinderlooze weduwen aan.

Deze hebben haar jaren en haar ondervinding voor, en zijn daardoor vanzelf beter voor dezen dienst geschikt. Ook mag men van haar, die de Schrift noemt „zij die waarlijk weduwen zijn", onderstellen, dat eigen keus bij de kleedij niet met den eisch van eenvoud en soberheid in strijd zal geraken.

Maar hoe dit ook zij, de naam van *zuster*, en evenzoo een vast *rouwgewaad*, waarin men zich onder menschen vertoont, hoort bij onze Protestantsche traditiën niet thuis.

Zoo bleek ons dan, dat scherp te onderscheiden is tusschen ziekenverpleegsters, die niets anders zijn dan geoefend personeel, door en voor een bepaald ziekenhuis aangesteld, en ziekenverpleegsters, die uit beginsel zich om Christus wil aan dezen dienst wijden.

Ten tweede, dat de naam van: *zuster*, gelijk die thans ook in geheel buiten alle geloof omgaande stichtingen, gebezigd wordt, als uit Rome overgenomene, en, op die wijs, geheel zinledige, bloote titel, afkeuring verdient.

En ten derde, dat een afzonderlijke kleeding bij het verplegen, en voor een deel ook buiten de verpleging, ook o. i. gewenscht is, mits ze niet zij het rouwkleed, mits ze voor elke vereeniging verschille, door de eischen der verpleging bepaald worde, en niet een uniform zij, dat ook buiten dienst wordt gedragen.

Nu deze drie punten zijn afgehandeld, komen we op de hoofdzaak, op de ziekenverpleging zelve, in verband met Huis en Kerk.

Ziekenverpleging hoort in huis thuis en moet geschieden door de leden van het gezin. Dit is de gezonde regel; en zullen er op dien regel uitzonderingen gerechtvaardigd zijn, dan moet de reden voor die uitzonderingen blijken.

Aldus verstonden onze vaderen het, en ze zagen daarin recht.

Ziekte en krankheid behooren tot de verschijnselen in het leven, waarmede op zijn beurt elk gezin en schier elk lid van het gezin kennis maakt. Die krankheid in haar verschillende stadiën van onwel zijn, ongesteld worden, naar bed moeten, ziek zijn, en er ernstig aan toe zijn, heeft zoo voor het gezin als voor wie er lid van zijn, een hoogere bedoeling.

Reeds bij het sluiten van het huwelijk, zeggen onze kerken in het Huwlijksformulier het aan de huwenden aan, dat „den gehuwden gemeenlijk velerlei kruis is overkomende," en onder dat „gemeene kruis" behoort zeker niet in de laatste plaats ziekte en krankheid.

Reeds het gevaar voor ziekte en krankheid legt in het huisgezin den plicht op tot het nemen van allerlei hygiènische maatregelen, in verband waarmede zich ten onzent de vaderlandsche zindelijkheid ontwikkelde. Al is het toch, dat deze zindelijkheidsmanie meer van de huismoeders dan van de dokters uitging, ze had ongetwijfeld hygiènische strekking. Het keeren van stof, het witten met de stukadoorkwast, het boenen met was, het blank schuren van het metaal, het luchten van het beddegoed, het zuiveren van alle afvoerkanalen, het sluiten van de vliegenkast, het wegbergen en toedekken van alle eetwaren, het kree zijn op al wat de slager bracht, het op vaste tijden uitkloppen van kleedingstukken, het fijn verzorgen van de wasch en het geregeld verschoonen, werkte feitelijk antiseptisch, lang eer iemand ooit van bacillen gedroomd of van de vinding van den Weener hoogleeraar gehoord had. God zelf onderwees hier onze huismoeders in, door het vrouwelijk instinct te ontwikkelen. En al moet toegegeven, dat ze de beteekenis van de badkamer onderschat hebben, toch was destijds voor geen gering deel aan deze zindelijkheidsmanie onzer oude huismoeders, de physieke welstand van ons volk te danken.

Ook zoo echter kwam de eigenlijke beteekenis van krankheid voor het gezin eerst uit, als de krankheid niet slechts geducht werd, maar kwam. Dan bracht ze breking te weeg in den gewonen levenstoon, en verhoogde den ernst. Ze riep tot verhoogde zorge, tot meerder liefdebetoon, tot inniger toewijding. De gezinsband werd, zoodra de arts zijn bezoek bracht, sterker gevoeld. De vrouw, de moeder vooral, maar ook de dochters, erlangden op eenmaal een beteekenis in het gezinsleven, die den man en de zonen eenigszins naar de tweede plaats terugdrong. De dienstbode die meehielp, voelde zich als lid van het gezin en werd als lid van het gezin gewaardeerd. Het onderscheid van dag en nacht, dat anders ook het gezinsleven beheerscht, kromp in, om plaats

te maken voor de ééne beheersching van heel het gezin door het ziekbed. Het gebed verkreeg meer klem, meer warmte, meer innigheid. Ook werden de banden met de familie buitenshuis aangehaald, als er een tante of schoonzuster verscheen, om in het verplegen te helpen. Zoo bracht de ernstige krankheid van één lid van het gezin een geheelen ommekeer in het gezinsleven te weeg, en de strekking van dien ommekeer was dan wel dat de gewone huisorde verbroken werd, maar zóó dat er dieper en voor God rijker werd geleefd.

Maar even goed als we hierin roemen, even volmondig erkennen we, dat de uitzonderingen op den regel er slechter aan toe waren dan thans. Die uitzonderingen waren vele, gelijk ze nog velerlei zijn. Ze ontstonden en ontstaan nog, vooreerst door armoede, als de woning van het gezin te klein is, om het afzonderen van eene ziekenkamer toe te laten, en dus de zieke verpleegd moet worden in hetzelfde vertrek waar de kinderen spelen, de kost gekookt wordt en heel het gezin verkeert. Ten tweede doet zulk een uitzondering zich voor bij alleenloopende personen, zonder eigen gezin, die aan zich-zelf bleven overgelaten. En ten derde ontstonden en ontstaan nog die uitzonderingen, zoo de ziekte een besmettelijk karakter draagt, of zoo er wonden zijn, die een bijzondere verpleging vereischen; om nu van gevaarlijke kunstbewerkingen niet eens te spreken.

Ten deele nu zocht men daaraan ook vroeger wel tegemoet te komen door gasthuizen, maar in die gasthuizen ontbrak al datgene, wat het gezin alleen bieden kon, en vond men ook niet meer die gewijde verzorging, die de Roomsche „zusters" uit hooger motief plachten te geven. Zonder vrees voor overdrijving kan men dan ook zeggen, dat oudtijds de ziekenverpleging in het gezin *hoog*, maar die in de gasthuizen *laag* stond.

Het is dus zeer wel te verstaan en prijslijk, dat men in onzen tijd aan die laatstgenoemde verpleging uitbreiding heeft gegeven, en ze verbeterd heeft. In onze tegenwoordige ziekenhuizen moge nog niet alles aan de hoogste eischen beantwoorden, toch moet voetstoots erkend, dat ze, in vergelijking met de oude gasthuizen, model-inrichtingen zijn.

Er moge terecht klachte vallen over het ontbreken van alle geestelijk element; klachte ook over bedenkelijke proefnemingen, waaraan men de zieken niet zelden onderwerpt; toch bieden ze, uit materieel oogpunt beschouwd, als lichamelijke verplegingsinstituten, in den regel meer dan het beste gezin thans leveren kan. En erkend moet evenzeer worden, dat het optreden in deze ziekenhuizen van verpleegsters, die niet alleen geoefend zijn, maar in den regel ook tot een beteren stand behooren, veel voordeel biedt door warmte, teederheid en liefderijke wijze van behandelen.

Ook is er op zichzelf niets op tegen, dat er naast de ziekenhuizen voor arme lieden ook ziekenhuizen geopend zijn, waar eenzame, op zichzelf staande en alleenloopende personen een onderkomen vinden. Waar het gezin ontbreekt, kan het gezin geen dienst doen. En ook zulke kranken stellen toch prijs op zorgvuldige en voldoende verpleging. Op een kamer, die men gehuurd heeft, zoo half en half door de juffrouw van het huis of de dienstbode verpleegd te worden, geeft, schoone exceptie nu daargelaten, een gevoel van verlatenheid, dat ook moreel aan den kranke schaadt.

Evenzoo geven we toe, dat er iets goeds in steekt, dat, bij langdurige en ernstige krankheid, de vrouw des huizes thans gereede hulp kan vinden in geoefende ziekenverpleegsters, die haar in haar gezin komen bijstaan. Niet elk gezin is vol uitgegroeid. De vrouw des huizes kan pas gehuwd en nog arm aan ervaring zijn. Er zijn gezinnen zonder volwassen dochters, die moeder konden bijstaan en afwisselen. In al zulke gevallen nu schiet de kracht van ééne vrouw vaak te kort. Die leemte *kan* nu aangevuld worden door een zuster van man of vrouw, door een moeder of schoonmoeder, of anderszins. Maar zoo ook dit ontbreekt, en de vrouw voor alles zou moeten optornen, mag het een geluk heeten, zoo een geoefende verpleegster van buitenaf de vrouw ter hulpe komt. Anders raakt de vrouw des huizes er ten slotte onder, en ook de zieken lijden er door.

Doch al geven we dit alles toe, en al blijkt hieruit genoegzaam, dat we waarlijk de vlucht, die de vrije ziekenverpleging nam, niet onderschatten, toch leggen we er nadruk

op, dat de uitzondering ook hier den regel niet mag vervangen, en dat schade aan het gezinsleven en schade aan ons nationale leven wordt toegebracht, zoo we allengs meer voet geven aan de gedachte, alsof de verpleging niet dan bij uitzondering in huis en door het eigen personeel moest plaats hebben, om als regel voor rekening te komen van ziekenhuizen en in dienst genomen ziekenverpleegsters.

Zoodra het dien weg opgaat, abdiceert de vrouw des huizes, in een der gewichtigste momenten van het gezinsleven, van haar hooge en schoone roeping.

Een huisvrouw en moeder moet, zal het wel zijn, bij een ziekenverpleegster niet achterstaan in kennis van zaken, in practischen zin voor de verpleging, en vooral niet in liefde en toewijding. Een verpleegster die in huis komt, moet niet op de vrouw des huizes als op een inferieure verpleegster neerzien, en de vrouw des huizes moet toonen, dat men zoo denkende zich ten eenenmale in haar zou vergissen.

Hierbij echter stuit men op de moeilijkheid, dat zoo vele jongedochters onnadenkend huwen, zonder van iets op de hoogte te zijn, en dat zooveel moeders niet inzien, dat de opvoeding van haar dochters voor goede huisvrouwen hoogere eischen stelt, dan dat ze op een kostschool zijn geweest, en vormen kennen, en zich verstaan op sierlijke kleeding.

Gewicht hierbij in de schaal legt vooral de gestadige overgang, dien we doormaakten, uit het vroeger meer instinctieve naar het meer bewuste leven. Vroeger was het instinctieve leven veel sterker. Thans nam dit af. Maar in plaats hiervan wonnen we in ons bewuste leven.

Het goed verplegen van de kranken in huis ging vroeger meer als van zelf, door afzien en traditie. Thans heeft men over een goede wijze van verpleging meer opzettelijk nagedacht; en is er allerlei dat men geleerd moet hebben om het te weten. Vroeger woei het iemand aan uit de levenspraktijk. Thans *leert* men het in een cursus.

En nu is het een fout, dat de moeders niet inzien, dat haar huwbare dochters datgene, wat moeder zelve haar niet meer aanbrengt, dan toch op andere wijze leeren moesten.

Zoo is het met het koken, zoo is het met het vervaar-

digen van kleedingstukken, en zoo is het ook met de ziekenverpleging.

Tot de opvoeding van een jong meisje behoort volstrekt niet alleen het leeren van talen, geschiedenis en letterkunde, maar wel terdege ook het leeren koken, huishouden, modemaken en ziekenverplegen; en geen vrouwelijke opvoeding moest voltooid worden geacht, eer bleek, dat werkelijk het jonge meisje in dat alles de noodige kennis en oefening had opgedaan.

Het ontbreken hiervan nu brengt teweeg, dat ook de huislijke ziekenverpleging door het eigen personeel al gebrekkiger wordt, en dit juist leidt er toe, om de ziekenverpleging steeds meer naar ziekenhuizen over te brengen, of ook in huis aan vreemde handen toe te vertrouwen.

En zonder hierin nu al te puristisch te zijn, mogen we toch niet verhelen, dat deze gang van zaken niet in overeenstemming is met de natuurlijke ordinantiën.

Elke moeder in het gezin moet ziekenverpleegster van professie zijn. De eerstgeroepene. De van zelf aangewezene. Diegene, die geven kan wat geen vreemde kan aanbrengen: de liefde van het moederhart.

Het wegsterven vooral van zoo velen in hospitalen, zonder dat het geloof en de liefde de stervenssponde omringt, is een aanklacht tegen den geest onzer eeuw. Voor 't lichaam alles, maar niets . . . niets voor de ziel!

Dat nu het Practicisme op dit terrein deze natuurlijke ordening van het gezinsleven zoo heeft achteruitgezet, en almeer den indruk vestigt, alsof de ziekenverpleging door vreemden het natuurlijkst en het meest normale was, kan niet ernstig genoeg worden betreurd.

Zoo openbaart zich een Christelijke liefde, die daarin juist on-Christelijk is, dat ze den grondslag van het natuurlijke leven, dat onder de hoede der Gemeene gratie staat, terugdringt, om er iets *extra's*, iets buitengewoons, voor in de plaats te stellen.

Het wordt dan een „Christelijke" liefde, die *uit* zijn verband rukt, wat *in* zijn verband moest blijven, en die daardoor werkelijke schade aanricht.

Zoo blijft de klacht, dat de hedendaagsche „ziekenverpleging" voor een aanmerkelijk deel de taak van het huisgezin en van de familie uit de hand neemt.

Eenzijdigheid ten koste van het gezin, gelijk in vroeger eeuwen het gezin bloeiende ten koste van de gezinlooze kranken. Toen meende men schier geheel de ziekenverpleging voor rekening van het huisgezin en de familie te kunnen laten, en slopen dientengevolge in onze godshuizen vaak ergerlijke toestanden in, terwijl eenloopende personen dikwijls elke verpleging, dien naam waard, misten. En nu neigt het naar het omgekeerde, is in het gezinsleven bij de moeder noch bij de dochters de practische kennis om goed te verplegen, en zijn schier alle goede krachten voor de verpleging geconcentreerd in ziekenhuizen, hospitalen, wijkverplegingen en wat dies meer zij.

Er moet, zal het goed zijn, *tweeërlei* ziekenverpleging wezen: de eerste voor wie krank wordt in een gezin, de andere voor wie krank wordt als gezinlooze; een splitsing waar dan nog bij komt, dat gemis van een afzonderlijk krankenvertrek, ernstige besmettelijkheid, als anderszins, de goede verpleging in het gezin kan verhinderen. Steeds echter moet worden uitgegaan van den hoofdregel: Wie, in een gezin levende, krank wordt, moet in dat gezin verpleegd worden; voor wie krank wordt, gezinloos zijnde, treedt de ziekenverpleging in gestichten of door vereenigingen in.

Dit sluit in zich, dat meer dan één kranke, in het gezin verpleegd wordende, niet die preciese, niet die afgepaste, niet die volkomen ontwikkelde verpleging zal hebben, die het ziekenhuis hem bieden kon; maar dat offer moet zulk een kranke zich, ter wille van hooger belangen, getroosten.

Ook van de opvoeding geldt het, dat menig kind veel precieser, veel methodischer zou opgevoed worden, zoo het op een kostschool ging, dan nu het opgevoed wordt door vader en moeder. En toch verzetten we ons met hand en tand tegen de denkbeelden der oude heidensche wijsgeeren, die thans weer opleven, om de opvoeding aan het gezin te onttrekken en over te brengen bij commissies van den Staat.

Niet alsof we blind waren voor de schade die zoodoende menig kind beloopt, maar omdat dit een gevolg van de zonde

is, en door de steeds voortgaande ontreddering van het familieleven, de algemeene schade voor het leven van Staat en Kerk nog veel grooter dreigde te worden.

Indien het gezinsleven te kort schiet in goede plichtsbetrachting, moet ge, om enkele gevallen van buitengewone ergerlijkheid, niet het gezin nog verder aftakelen, maar uit de gezinstaak zelf het kwaad wegnemen. En dat doel bereikt ge nooit door almeer van de gezinstaak af te nemen, maar alleen door, juist omgekeerd, het besef van zedelijke verantwoordelijkheid in het gezin te verhoogen en te prikkelen.

Geldt dit nu van de gebrekkige opvoeding, het geldt evenzoo van de gebrekkige verpleging onzer kranken.

Staat bij velen aan degelijke verpleging hunner kranken het klein behuisd zijn in den weg, verbeter dan de arbeiderswoningen, en leer de familie zoolang de kleine kinderen tot zich te nemen, als het rumoer de stilte voor den kranke breken zou. Ontbreken de middelen voor goede ziekenverpleging, keer dat kwaad door, heel het land door, evenals in Duitschland, een regeling voor gezinnen die door krankheid bezocht zijn, in het leven te roepen, zoo wat medische hulp, gratis apotheek, versterkende middelen en doorgaan van het loon betreft.

En hindert de verregaande onkunde der moeders op dit stuk, zoek dan, als van ouds, de kunst van goede ziekenverpleging onder de vrouwelijke opvoeding op te nemen, iets wat wel zoo weldadig zal werken, als dat ge elk meisje ook zonder eenig talent leert tjingeltjangelen op een onmogelijk klavier.

Bouw alzoo het Huisgezin weer in goeden stijl op, en zoek daardoor in den gewonen weg de natuurlijke verpleging voor de meeste kranken te verzekeren.

En is dit uw uitgangspunt, laat daarnaast dan de Ziekenverpleging buitenshuis bloeien ten bate van krankzinnigen en ernstig besmetten, die geïsoleerd moeten worden, en ten behoeve van de eenloopende, gezinlooze personen.

Aldus is de gezonde methode, die begint met de van God gestelde ordinantiën te eerbiedigen, naar het bestek van die ordinantiën ook de verpleging van de kranken inricht, en

buitenshuis alleen dan haar kracht ontwikkelt, als het kranken geldt, die in buitengewone omstandigheden verkeeren.

Maar juist hiertegen gaat de tegenwoordige Ziekenverpleging in.

Dat merkt ge het sterkst hieraan, dat zoo tal van jonge dochters dwepen met de ziekenverpleging buitenshuis, en die er toch thuis nauwlijks toe te brengen waren, om een kranke van eigen familie ook maar tijdelijk te verzorgen.

Als er een dienstbode in eigen huis krank werd, dacht men er niet aan, 's nachts bij haar te waken, werd door meer dan één niet naar haar omgezien. Maar breng nu diezelfde dienstbode naar een Gasthuis over, en laat datzelfde meisje daar als ziekenverpleegster zijn aangesteld, en ze zal met geestdrift alle diensten bij haar waarnemen.

Iets wat volstrekt niet alleen van kranke dienstboden geldt, maar helaas, evenzoo toepasselijk is op kranke zusjes of broertjes, of zelfs op vader en moeder als ze het bed moesten houden. Dan was er nooit tijd. Dan moest men telkens uit. Dan kwam het denkbeeld van aanhoudende toewijding niet op. Dan scheen het de natuurlijkste zaak ter wereld, dat men zijn kranken óf half onverzorgd liet liggen, óf wel ze overliet aan dienstboden.

Maar geef nu datzelfde jonge meisje een aanstelling als ziekenverpleegster, om in een vreemd gezin of in een ziekenhuis kranken te verplegen, en opeens ontwaakt er een gevoel van roeping, van verantwoordelijkheid, van hooger toewijding; en is er een lust, een ijver, een geestdrift, die in het eigen gezin nooit gekend waren.

Dat nu verdient afkeuring, reeds bij de ongeloovigen, maar sterker nog bij de jonge meisjes van Christelijke belijdenis.

Zij althans moesten verstaan, dat de ordinantiën Gods eerbiediging vragen. Zij voor het minst moesten het inzien, dat een aandrift niet geheiligd is, die eerst opwaakt bij het bijzondere, tegenover den vreemde, in het *buitengewone*, en die koud, onaandoenlijk en werkeloos bleef in de *gewone* levensomstandigheden. Ge zult uw naaste liefhebben als uzelven, maar daarom juist niet hen, die in uw gezin u het naaste zijn, voorbijloopen, om te zoeken wie u minder na bestaan.

En helaas, hier spreekt weêr diezelfde trek naar het avontuurlijke, dien we bij de zending op het spoor waren.

Ook daar een stilzitten en zwijgen, als er sprake van is, om, in uw eigen gewone omgeving, wie nog van verre staan tot den Christus te roepen, en daartegenover een zeldzame lust en ijver ontbrandend, als er op duizenden mijlen afstands geheel onbekende Batakkers of Javanen zijn, die voor Christus moeten gewonnen worden.

Niet eerst arbeiden in den eigen kring, om, blijft er tijd en kracht over, ons te wijden aan wie buiten eigen levenskring staan; maar, omgekeerd, een uitloopen uit onzen eigen levenskring, waarin God ons geplaatst heeft, om in een kring die daarbuiten ligt, het buitengewone op te zoeken en door dat buitengewone te worden bekoord.

Dit nu verraadt maar al te zeer, dat de geloofskracht, die zich hier uit, niet van het echte allooi is, maar ontadeld wordt door een persoonlijk bijmengsel van zeer verdachte qualiteit, van persoonlijke ijdelheid niet te veel verschillend.

Wie in huis voor Christus poogt te werken, en in huis zijn kranken verzorgt, wordt niet opgemerkt, en arbeidt in het verborgene; trekt de aandacht niet, en heeft geen bekijks. Voor haar geldt de regel van Jezus: Wat gij in het verborgene doet, dat ziet uw Vader die in het verborgene is, en Hij zal het u in het openbaar vergelden.

Daarentegen, als men zich aandient als Ziekenverpleegster, en „Zuster" genoemd wordt, en in het vervormde rouwkleed over straat gaat, dan werkt men voor aller oog, trekt de aandacht, neemt een publieke positie in, en wordt om zijn toewijding geroemd. En dit vooral heeft voor het jonge hart zeer groote verleiding, vaak al te hooge bekoring en aantrekkelijkheid.

Wie nu goed naar het Woord onderlegd is, biedt daaraan weerstand, en zal eerst pogen om juist in het verborgene, ongezien en ongemerkt, in Gods ordinantiën in te leven, en in eigen kring zoowel aan de verpleging der gezonden, als aan de verpleging der kranken zich met ernst te wijden, om eerst daarna de vraag te overwegen, of er ook bijzondere omstandigheden zijn, die nopen om zich voor de Zending of Ziekenverpleging buitenshuis op te maken.

Dan is het geloof echt Evangelisch, en het Christendom gezond.

Maar het Practicisme, het doen opgaan van de religie in „Christelijke werkzaamheden" heeft daar geen vrede meê.

In huis uw eigen kranken verplegen, dat is geen „Christelijke werkzaamheid"; dat is ordinaire burgerlijke plichtsbetrachting, waarin men acht zijn geloof niet te kunnen doen uitkomen.

Neen, „Christelijke werkzaamheid," zoo waant men, *wordt* het eerst, als ge uw huis uitgaat; wat daar te doen is aan de nog onbekeerden overlaat; en zelfs uw Christendom in iets bijzonders, in iets buitengewoons, in iets wat een ander niet doet, aan de wereld toont.

Wel heeft de apostel gezegd, dat wie zijn eigen huis niet wel regeert, erger is dan een ongeloovige, en dus ook, dat wie hetgeen tot zijn eigen gezin behoort, niet naar behooren verzorgt, zijn geloof verzaakt. Maar zij weten het beter. Het eigen huis, het eigen gezin doet er niet toe. Dat rekent bij de „Christelijke werkzaamheden" niet mede Om „Christelijk" te wezen, en geloof te openbaren, moet ge het bijzondere aangrijpen, zoeken wat buitenshuis is, en u verliezen in het buitengewone.

Daarom moet er in naam van het echte Christendom tegen deze veldwinnende neiging worden geprotesteerd. Men *mag* die neiging niet stil geworden laten, veel min haar aanmoedigen. Vooral mag men het jonge meisje, dat er zich door laat medeslepen, niet verheffen, noch streelen wat een zonde der Christelijke ijdelheid in haar hart is.

Zeker, er zijn ook geroepenen tot dezen dienst buitenshuis.

Wie begon met in eigen levenskring zijn Christelijken plicht zorgvuldig na te komen, en die in huis geen arbeid meer vindt, en ziet dat ook elders hulpe gevraagd wordt, die *mag* niet alleen, maar die *moet* zich in Jezus naam beschikbaar stellen, en volgen de roeping die tot haar komt.

Er zijn kranken te over, die anders schade lijden, en met name zijn de belijderessen van onzen Heiland geroepen, om in te springen, waar andere hulpe ontbreekt.

Maar men gevoelt toch, dat het heel iets anders is, of men in plichtsbetrachting binnenshuis de eerste en de

hoogste Christelijke werkzaamheid ziet, of wel dat men, plichtsbetrachting in eigen huis voor niets rekenende, het „Christelijke" eenzijdig zoeken gaat in het optreden op het publieke terrein.

Ten slotte moet de *Ziekenverpleging* uit het oogpunt der kerk worden bezien.

Hierbij snijden we uiteraard de niet-Christelijke ziekenverpleging geheel af, en bepalen ons uitsluitend tot die actieve ziekenverpleging die in den naam van Jezus uitgaat; die door de belijders van den Heiland wordt gedreven; en die zich voordoet als deel uitmakende van de *Christian works*, d. i. als buitengewone openbaring van het *geloofsleven.*

En dan sta op den voorgrond, dat we die wijze van *geloofsopenbaring* hooger stellen, dan het alleen geven van geld aan ongelukkigen. Wie zijn geld geeft, gaat in het lijden des levens niet in. Wie zelf aan het krankbed neerzit en de kranken verpleegt, geeft meer dan zijn geld, geeft zijn tijd, zijn persoon, zijn kracht en zijn liefde.

Er ligt in dat soort offerande meer intimiteit, meer van de gemeenschap der heiligen, meer van hooge toewijding. Iets wat evenzoo geldt van wat aan de ziekenverpleging het naast komt, van de verzorging van kraamvrouwen, van zenuwlijders, van idioten, van verwaarloosden en zooveel meer.

Drie stadiën zijn er in het liefdewerk voor ongelukkigen. In het eerste stadium geeft men alleen geld. In het tweede stadium naait men voor behoeftigen op kransjes of zoekt ze persoonlijk op. In het derde stadium neemt men de zorg voor hun ellende zelf op zich, en wijdt er zich persoonlijk aan.

Wie zou hiervoor geen lof hebben? Wie er niet voor danken?

Niet alsof het *een ieder* gegund ware, dat offer van toe-

wijding te brengen. Slechts aan enkelen valt dit te beurt. En het is een stellige fout, als men die enkelen, aan wie dat te beurt valt, gaat aanzien voor een hooger soort Christenen.

Dit ware de orde des levens omkeeren.

Wie geroepen is, om in eigen huis te leven en te arbeiden, doet niet iets goeds, maar zondigt, zoo hij zijn gezinsleven verwaarloost, en buiten de deur liefdediensten bewijst.

Het koninkrijk Gods in den dienst onzes Heeren, gaat allerminst in ziekenverpleging op. Onze God moet óók gediend worden in allerlei bedrijf en beroep, op kerkelijk, maatschappelijk en staatkundig gebied. En wie geroepen is om te onderwijzen of met de pen te arbeiden, kan daarin even warme toewijding betoonen, als degene die bij het krankbed nederzit.

Ook de ziekenverpleging is niets dan een klein deel van den grooten alles omvattenden arbeid, die dag in dag uit in den dienst van Jezus moet verricht worden. En niet de dienst waarin ge arbeidt, maar de trouw en de toewijding waarmee ge in *uw* deel van dien grooten dienst verkeert, maakt hier het onderscheid.

De stadiën waarop we doelden zijn dan ook alleen bedoeld als drie trappen in de verzorging en opleiding. En zoo men dáárop alleen let, ja, dan is het buiten kijf, dat wie zich persoonlijk geeft aan de lijdenden, tot de hoogste toewijding komt.

Doch dan moet, zal het geloofsopenbaring zijn, ook de Christelijke geloofsovertuiging hierbij niet schuil blijven.

In de publieke gasthuizen is de zieke niet een ziek *mensch*, maar een verstoord *lichaam*, en wordt alleen lichamelijke verzorging geboden. Liefst heeft men zelfs, dat er met de *ziel* van den kranke niet gerekend worde. Die *scène* van het sterven moet ontweken worden. Ook al ziet de arts klaarlijk, dat het sterven ophanden is, toch verzwijgt hij het, en niet zelden moeten verdoovende geneesmiddelen den uitgang verbloemen.

Op dát standpunt nu kan, wie om Jezus wil de zieken verpleegt, zich niet stellen. Integendeel, dan moet de verpleging der ziel zelfs *boven* die van het lichaam uitgaan.

Niet, alsof daarom de verpleging van het lichaam in iets schade mocht lijden. Verre van dien. Onder Christelijke beademing moet veeleer de verzorging ook van het lichaam nóg zorgvuldiger, nauwkeuriger en volkomener zijn.

Maar de ziel van den kranke eischt toch de teederste zorge. Er moet, zoo de ziekenverpleging in naam van Jezus zal plaats hebben, tusschen de verpleegster en den kranke ook geestelijke gemeenschap bestaan, geloofsverwantschap, gemeenschap der heiligen; en waar die ontbreekt, moet er het streven zijn, om ze te kweeken.

Dit kan niet bij alle kranken al de dagen van hun krankheid. Er zijn lijders en lijderessen, die buiten kennis zijn, die verdoofd nederliggen, die door hun pijn overmand worden, en dan ware het dwaasheid of wreedheid, ze te bepreêken.

Maar is er helderheid, is er kennis, is er verademing, dan moet de lichamelijke zelfzucht van den lijder bestreden worden. Kranken zijn uit hun aard geneigd alleen om het lichaam te denken. En hier nu juist moet de heilige liefdekunst van de verpleging zich openbaren, om den kranke tot hooger standpunt op te heffen, in een heiliger sfeer te doen leven, tot meerder ernst te stemmen.

Iets dat, zoo het gelukt, de smart niet vermeerdert, maar lenigt. Een kranke toch, die met stil bewustzijn voor zijn God lijdt, biedt veel heerlijker schouwspel aan dan een kranke, die, als een zoutzak ingezonken, niets kan dan klagen en kreunen.

Zeer zeker moet er ook voorlezing van de Heilige Schrift, voorlezing van een geestelijk lied, moet er ook het stil en rustig gebed zijn; maar toch, dat is op verre na niet het eenige. De hooge kunst van wie in Jezus naam verpleegt, is om zijn kranken in heiliger stemming te houden. Zelf bij het ziekbed met God en voor Zijn aangezicht te leven, en zoo de stemming van het eigen hart aan den kranke over te doen.

Maar vooral moet er bij Christelijke ziekenverpleging een ernstig streven zijn, om de krankheid *geestelijke vrucht* te laten dragen, hetzij voor dit leven, hetzij voor het leven hiernamaals.

Velen denken, dat er van ernst bij het ziekbed alleen

sprake komt, zoo de dood van nabij dreigt. Toch is dit misgezien. Elke ziekte moet den kranke geestelijk verder brengen, hem tot zichzelf doen inkeeren, hem zijn weg doen overdenken en hem als vernieuwd in geestelijken moed van zijn ziekbed doen opstaan.

Toch is het vooral bij het naderend einde, dat de Christelijke verpleegster haar hoogste roeping heeft te vervullen, opdat de kranke die ze verpleegt, niet als een hond wegsterve.

Er is een bereiding van de ziel ook voor den dood. Met het oog op het verleden van den kranke. Met het oog op wat gij achterlaat. Met het oog op de eeuwigheid die hij tegengaat.

De ware ziekenverpleegster sterft zelf meê als haar kranke wegsterft, begeleidt hem, als we zoo zeggen mogen, halverwege in de vallei der schaduwe des doods, en keert na het sterven als uit een andere wereld weer tot haar andere kranken terug.

Zoo moet het zijn bij verpleging in het eigen huis, zoo moet het zijn bij verpleging in het hospitaal.

In zooverre heeft dus de kerk in zake de ziekenverpleging niet anders te doen, dan dat ze liefde en geloof kweeke en den weg des levens onderwijze, en dit op de catechisatie en in de predicatie ook doe met het oog op ziekbed en sterfbed.

Het ziekbed, met al wat daarbij Christelijke toewijding eischt, moet toegelicht, moet geestelijk bezien, opdat de kerk ook ten deze leidsvrouw blijve, en wat het sterfbed aangaat, niet minder. En in zooverre nu vaststaat, dat de tegenwoordige ziekenverpleging geheel buiten de kerk is opgekomen, mag niet verheeld, dat de armoede der predikatie ook hieraan schuld heeft. Van de prediking des Woords had reeds lang, *eer* de wereld er op bedacht werd, de stoot tot betere, tot zorgvuldiger ziekenverpleging, naar lichaam en naar ziel, moeten uitgaan.

In zooverre echter is de invloed der kerk op de ziekenverpleging nog slecht een zijdelingsche, en neemt ze nog niet zelve het initiatief.

Daarom dient ook de vraag besproken, in hoeverre het op den weg der kerk ligt, om ook zelve ziekenverpleging in het leven te roepen.

Feitelijk is men er thans in meer dan een kerk toe overgegaan, om 'tzij door wijk-organisatie, 'tzij door de zorg van den predikant eenige ziekenverpleegsters aan te wijzen, die dan geroepen zijn om de zieken aan hun huizen op te zoeken, en zoo noodig te verplegen.

Op zichzelf kan hier niets tegen zijn, en de Schrift geeft er zelfs zekere aanleiding toe. Lees slechts wat er staat in 1 Tim. 5 : 9 — 16:

Dat eene weduwe gekozen worde niet minder dan van zestig jaren, welks ééns mans vrouwe geweest zij, getuigenis hebbende van goede werken; zoo zij kinderen opgevoed heeft, zoo zij gaarne heeft geherbergd, zoo zij der heiligen voeten heeft gewasschen, zoo zij den verdrukten genoegzame hulpe gedaan heeft, zoo zij naar alle goed werk getracht heeft. Maar neem de jonge weduwen niet aan; want als zij weelderig geworden zijn tegen Christus, zoo willen zij huwen, hebbende haar oordeel, omdat zij hare eerste belofte hebben te niete gedaan; en meteen ook leeren zij ledig omgaan bij de huizen, en zijn niet alleen ledig, maar ook klapachtig, en ijdele dingen doende, sprekende hetgeen niet betaamt. Ik wil dan, dat de jonge weduwen huwen, kinderen telen, het huis regeeren, geene oorzaak van lastering aan de wederpartij geven. Want eenigen hebben zich alreede afgewend achter den satan. Zoo eenig geloovig man of geloovige vrouw weduwen heeft, dat die haar genoegzame hulpe doe, en dat de gemeente niet bezwaard worde, opdat zij degenen die waarlijk weduwen zijn, genoegzame hulpe doen moge.

Geheel helder is dit zeer zeker niet, omdat er niet uitdrukkelijk bij staat, *welke dienst* aan deze weduwen werd opgedragen.

Vast staat alleen, dat dit stuk voorkomt waar sprake is van *ambtelijke* verzorging in de gemeente; dat er sprake is van een weduwe die *gekozen* wordt; dat ze bij de huizen rondgingen; dat ze van een bepaalden leeftijd moesten zijn; en dat ze bekend moesten staan als vrouwen, die ook reeds uit eigen beweging allerlei liefdewerk hadden verricht.

Op dat „*gekozen* worden" legge men intusschen niet te sterken nadruk, daar het woord, in het oorspronkelijke stuk gebezigd, niet zoozeer op een *verkiezing* wijst, als veel meer op het *ingeschreven worden op een lijst* [1]). En ook valt

[1]) Dat deze weduwen op de lijst kwamen om bedeeld te worden, kunnen we niet toegeven. De in vs. 10 gestelde eisch druischt hier tegen in. Ook zou het geen zin hebben, weduwen onder de 60 jaar die met kinderen zitten bleven, *niet* te verzorgen. Zelfs Calvijn geeft dan ook toe, dat ze óók op de lijst kwamen, om dienst ten behoeve der gemeente te verrichten.

moeielijk aan te nemen, dat hier op ziekenverpleging en dergelijke gedoeld wordt, overmits de ouderdom van 60 jaar, die vereischt werd, hiermede niet in overeenstemming zou zijn.

Het is dan ook waarschijnlijk, dat vrouwen bedoeld zijn, die door den kerkeraad werden aangewezen, om huisbezoek te doen bij het vrouwelijk personeel der gemeente. De afscheiding tusschen vrouwen en mannen was destijds veel scherper dan thans, en niet elke ouderling kon toegang krijgen tot het vrouwenverblijf. Dat deswege dit toezicht op de vrouwen aan de vrouwen werd opgedragen, heeft niets vreemds. Alleen gaat men te ver, zoo men daarom allen diaconalen dienst aan deze weduwen ontzegt. Immers voor haar benoeming werd vereischt, „dat ze de voeten der heiligen gewasschen hadden, dat ze de verdrukten geholpen hadden, en naar alle goed werk hadden getracht" (vs. 10). Alzoo eigenschappen, die zeer nadrukkelijk wijzen op geschiktheid voor diaconaal hulpbetoon.

Zonder ons daarom hier te verliezen in het vraagstuk, of dit weduwenambt als ambt gelijk stond met het ambt van ouderling of diaken, blijkt er toch stellig dit uit, dat de apostel wil dat ook van vrouwelijke hulp in de bediening van de gemeente gebruik zal worden gemaakt. En in zooverre dit langen tijd geheel verzuimd is, werd stellig van den apostolischen regel afgegaan. Alleen de Regentessen van onze Weeshuizen en Oudemannenhuizen bleven nog altoos aan den oorspronkelijken regel herinneren.

Staat nu alzoo vast, dat de kerk ook officieele hulp van vrouwen voor de bediening van het gemeenteleven zoeken mag en moet, dan rijst in de tweede plaats de vraag, of het op den weg der kerk ligt, om deze hulp ook te zoeken voor de ziekenverpleging.

En dan zal ook hier wel de regel moeten gelden, die over het algemeen bij alle kerkelijk hulpbetoon geldt: Daar waar de noodige verzorging in de gezinnen zelve, of door particuliere hulp kan gevonden worden, heeft de instituaire kerk als zoodanig *geen* roeping om zelve op te treden. Is het daarentegen, dat er onverzorgde toestanden overblijven, waarin niet op andere wijze raad is te schaffen, dan toont

de instelling der Diaconie, dat de kerk ook ten deze geroepen is, om handelend op te treden.

Dat dit iets anders is, dan wat men thans in de vrije organisatiën veelal zoekt, is duidelijk.

Hetgeen thans geschiedt, is meestal een private liefhebberij van den predikant, buiten den kerkeraad en de Diaconie om.

Niet altoos, we weten het. Met name in de Gereformeerde kerken zijn teekenen van gezonder opvatting. Maar in het algemeen kan men zeggen, dat in die actie zich zoo goed als uitsluitend zekere activiteit van dezen of genen predikant uit, die geld verzamelt, eenige dames verzoekt, en nu met dezer hulp een ziekenverpleging enz. naar zijn wijs inricht.

En hiervan nu moet gezegd worden: Zoo niemand anders de hand uitsteekt, is het beter zóó, dan dat er niets geschiedt. Maar toch zoude menig predikant beter doen, zoo hij zijn invloed gebruikte, om ook deze zaak voor *heel* de gemeente op goeden, ordelijken voet te doen regelen.

Bij alle lof en waardeering, die ook onzerzijds gaarne aan de beweging, die ziekenverpleging bevorderde, wordt toegekend, valt alzoo toch niet te loochenen, dat ze evenals de Zondagsschoolbeweging en de Zendingsactie een buitenkerkelijken oorsprong had, met geen belijdenis rekende, in den *wil* schier uitsluitend haar kracht zocht, het buitengewone boven het gewone koos, en, voor zoover ze een Christelijk stempel droeg, geheel viel onder de theorie der dusgenaamde „*Christian Works.*"

Het is alzoo op die theorie van de „Christian Works," dat we, na achtereenvolgens de drie *Z*'s, gelijk we ze noemden, de Zending, de Zondagsschool en de Ziekenverpleging, aan critiek te hebben onderworpen, tot het opmaken van ons oordeel moeten terugkeeren.

En dan is het duidelijk, dat deze theorie niets anders was, dan een eenzijdige reactie tegen het *Intellectualisme* en het *Mysticisme.*

Het *Intellectualisme* had eenzijdig den nadruk gelegd op leerstellige waarheid, en door overdrijving ingang geschonken aan het besef en aan de voorstelling, alsof de hoorder der wet voor God rechtvaardig was. En daartegenover hield het Practicisme met Paulus staande, dat niet de *hoorder*, maar de *doener* der wet Gode welbehagelijk is.

En evenzoo, het *Mysticisme* had wel tegenover de kille orthodoxie van het Intellectualisme de rechten van het gemoedsleven op den voorgrond geschoven, maar om op zijn beurt, even eenzijdig, ten slotte in het gemoed de bron der waarheid te zoeken en in de sensatie van het gevoel het wezen der Christelijke religie te stellen. En daartegenover had het Practicisme uit de mijmering en de gevoelsgewaarwording opgeroepen, om het gevoel slechts als de beweegkracht tot daden te eeren, en op het „*doen* van de waarheid" in plaats van op het *belijden* en *voelen* van de waarheid aangedrongen.

Van de drie symbolen aan 's menschen wezen ontleend, het *hoofd*, het *hart* en de *hand* had het Intellectualisme voor het *hoofd*, het Mysticisme voor het *hart*, en het Practicisme op zijn beurt voor de *hand* gekozen.

Zocht het Intellectualisme zijn kracht in het *denken*, en het Mysticisme in het *gevoel*, het Practicisme vond in den *wil* zijn sterkte.

Men wilde het doen, het durven, het aanpakken, op den voorgrond stellen, en de Christelijke religie uit haar inzinking opbeuren door betoon van veerkracht, moed en toewijding.

Op zichzelf nu zou dit uitnemende vrucht hebben gedragen, mits het daarbij uitsluitend als reactie en als aanvulling ware opgetreden van hetgeen in de beide andere richtingen ontbrak.

Had het Practicisme zijn plaats, naast en in verband met die beide andere richtingen, pogen in te nemen, doch zóó, dat het ook het betrekkelijk recht dier beide andere richtingen waardeerde, dan had het ons een niet te miskennen zegen gebracht.

Het Christendom kan geen der drie missen; noch de belijdenis der waarheid, noch de innigheid van het gemoedsleven, noch de in daden uitgaande activiteit.

Elk dier drie zijn van het wezen van het Christendom onafscheidelijk. Ze vormen saâm het heilig snoer, dat de Christelijke religie sieren moet. Eerst in de volkomen harmonie dier drie vindt het Christelijk leven zijn zuivere ontplooiing.

Maar op dit standpunt plaatste de theorie der „Christian Works" zich niet. Integendeel, ze eischte voor het „Christelijk *doen*" alle geestelijke kracht op, verhief zichzelve tot het eenig prijslijke, en zag van haar ingebeelde hoogheid steeds laatdunkender neer op den ijver voor zuiverheid in belijdenis en op de roerselen der mystiek. IJver voor de belijdenis werd in haar oog almeer belustheid op splinterige haarkloverijen; prijsstelling op het bevindelijke leven onderschatte ze als zichzelf behagende, en daarom onnutte, zoo niet schadelijke gevoelsliefhebberij.

Hiertoe kwam het Practicisme wel niet op eens, maar de eenzijdigheid, die het kenmerkte, dreef toch het steeds meer in die alle evenwicht verbrekende richting, en ten slotte werd die onderschatting van belijdenis en gevoelsleven systeem.

Reeds in ons land is het hiermede ver gekomen, maar vooral in het buitenland is dit zelfs op fanatieke wijze gedreven.

Niet in den zin, alsof men opzettelijk de stukken der belijdenis ontkennen en verwerpen zal. o, Neen, dat niet. Veeleer is men van oordeel, dat in hoofdzaak de Christelijke belijdenis wel de ware zal zijn. En al evenmin, alsof men het innerlijke leven van de ziel voor God voor overbodig zou verklaren. Verre van daar. Eer acht men, dat het van zelf spreekt, dat de Christen ook de intieme gemeenschap met zijn God moet kennen.

Alleen maar, bij die vage oppervlakkige erkenning blijft het, en voorts bekreunt men zich hoegenaamd niet, noch om de belijdenis, noch om de zielsbevinding. Voor zich zelf rekent men er niet mede, en men kan het in anderen niet zetten, zoo ze er nadruk op leggen.

Bij een man, bij een vrouw, die voor „Christian Works" ijvert, ziet men alle afwijking van de belijdenis en alle gemis aan teederder religieus leven door de vingers; maar

noch de zuiverste belijdenis, noch het diepste bevindingsleven heeft in het oog dier Practicisten ook maar de minste waarde, zoo er de „Christian Works" niet bij komen.

Die „Christelijke werkzaamheden," en zij alleen, zijn maatstaf ter beoordeeling, of iemand waarlijk een Christen is.

Echt, wezenlijk Christen, is dus vanzelf een ieder die voor de Zending, voor de Zondagsschool of voor de Ziekenverpleging ijvert. Aan diens Christen-zijn twijfelen, ware stuitende ongerijmdheid.

Daarentegen, wie dezen weg niet op wil, of zelfs zich er tegenstelt, heet een naam-Christen, hoe vurig hij ook aan zijn belijdenis hangt, en hoe warm ook de mystiek zij van zijn hart.

Daarom zijn hem de kerkelijke onderscheidingen eigenlijk een hinder, een noodlottig overblijfsel van vroegere verkeerdheden, iets dat liefst weg moest, en dat men niet dulden kan.

Het „confessioneele" is de kanker, die knaagt aan den boom van het kerkelijk leven. Mannen en vrouwen van allerlei belijdenis moesten zich voor de practijk van het Christelijk leven bijeenvoegen, en, ter vermijding van dispuut, nooit een woord over hun belijdenisverschil spreken.

Het iets *doen*, het iets *verrichten*, het iets *stichten*, iets tot *stand* brengen, is het eigenlijke waarop het aankomt. Het Christendom bestaat immers niet in woorden, maar in kracht, en *kracht* dat is immers die soort kracht, die zij betoonen, die zij oefenen, die zij in werking zetten.

En daar nu in dit krachtsbetoon het „*Christelijk* karakter" moet uitkomen, volgt er vanzelf uit, dat dat *doen*, dat *verrichten*, dat tot *stand* brengen, niet kon bestaan in iets dat niet-Christenen ook deden, en dus wel gezocht *moest* worden in iets dat *specifiek* Christelijk was. En zoo kwam men vanzelf tot het *buitengewone*, tot hetgeen *buitenshuis* te doen was, tot wat *extra* heet te zijn, en in het oog liep.

Nu weet men, hoe gul en grif wij toegaven, dat beide èn het Intellectualisme èn het Mysticisme door soortgelijke eenzijdigheid, zulk een reactie in de *practijk* des Christendoms noodzakelijk hebben gemaakt. En ook, hoe we zonder voorbehoud toestemmen, dat dit drijven van „Christelijke werkzaamheden" tot een actie heeft geleid, die veel tot

stand bracht, dat anders stellig ongedaan ware gebleven, en toch broodnoodig was. De Catechisatie schoot te kort, en de Zondagsschool heeft haar aangevuld. De Heidensche en Mohamedaansche landen lagen onbearbeid, en de Zending deed er een licht der hope opgaan. En zoo ook de kranken bleven onverzorgd liggen, en de Ziekenverpleging heeft menig lijden verzacht.

Maar om dit goede mag ook hier voor de schaduwzijde het oog niet worden gesloten. Een schaduwzijde, die vooral in drieërlei uitkwam.

Ten eerste hierin, dat dit Practicisme, door zijn eenzijdig drijven, het ongeloof en den afval in de hand heeft gewerkt.

De onverschilligheid voor de belijdenis heeft ongemerkt vanzelf geleid tot onverschilligheid voor de vernietigende critiek, die op de Heilige Schrift werd toegepast. Als er tegenover elkander twee predikers stonden, waarvan de één aan de Heilige Schrift onveranderlijk vasthield, en de ander eigenlijk heel de vastigheid der Heilige Schrift prijs gaf, gaf men toch aan den laatsten, mits hij voor Zending enz. ijverde, verre de voorkeur. In Japan hebben de „Christenzendelingen" zich met de zendelingen van het Modernisme verbroederd, en tegen de missionaire predikanten, die aan de belijdenis vasthielden, partij gekozen. En met name de Ziekenverpleging, in verband met allerlei zorg voor ongelukkigen, leidde ongemerkt tot saamwerking ook met hen, die buiten alle geloof stonden, niet op maatschappelijk terrein, wat naar recht ware geweest, maar ook onder Christelijke vlag.

En dit kon niet anders. Ten principale is hetgeen geloovigen van ongeloovigen afscheidt, toch altoos weer de belijdenis der waarheid. Heeft men zich nu eenmaal gewend, om de belijdenis der waarheid als iets bijkomstigs te beschouwen, en in afwijking van de belijdenis niet zooveel kwaad te zien, waar is dan de grens? Die grens ligt dan niet meer in de Heilige Schrift, ze ligt niet meer in de belijdenis, ze kan dan alleen in *Jezus* liggen; maar welke Jezus is dan bedoeld? Eerst zei men dan nog: „De Christus *naar de Schriften*," maar toen men „de Schriften" losliet, gaf ook dit geen uitsluitsel meer. Zoo verschoof men van

den Christus der Schriften naar den Jezus van de Evangeliën, en daar nu ook de Modernen met den Rabbi van Nazareth dwepen bleven, sprak het van zelf, dat men ten slotte vriend en vijand niet meer herkennen kon.

De tweede schaduwzijde ligt in de neiging van het Practicisme, om van het *geloof* op de *werken* terug te gaan, en daarmee het fundament van het Protestantisme te ondermijnen.

Dit kan men iemand niet voorrekenen, want zijn tegenvraag is altoos, of wij dan een geloof willen zonder te werken, en of dan ook zij niet gelooven? Toch heeft de apostel dit geschilpunt te klaar en te overtuigend uiteengezet, om er hier nogmaals op in te gaan. Alles komt hier op de neiging der ziel en op de vraag, waarop het zwaartepunt valt, wat bezielt en wat aandrijft. En zoo verstaan, is er geen de minste twijfel, of de *werken* overrompelen in de kringen van het *Practicisme* weer het *geloof*. Om rechtvaardigmaking bekreunt men zich niet meer, indien men maar toonen kan, dat men opgaat in allerlei Christelijke bezigheden, en in Christelijke werkzaamheden voor niemand onderdoet.

En de derde schaduwzijde is, dat het geloof zich krank en eenzijdig op het specifiek dusgenaamd „Christelijke" richt, en wordt afgetrokken van het gewone menschelijk leven.

Godzaligheid moet in het karakter, in de neigingen, in het persoonlijk, in het huislijk, in het maatschappelijk, in het burgerlijk leven uitkomen, als hoogere zin, fijnere levensopvatting, eerlijker handel en wandel, zorgvuldiger besteding van kracht en tijd, als dieper plichtbesef, als teederder gevoel van verantwoordelijkheid, als gereeder gezindheid om nederig, ootmoedig, duldend en verdragend te zijn, en voorts moet daar dan het specifieke van Zondagsschool, Zending enz. bijkomen.

Het Practicisme daarentegen stemt dat alles wel toe, en wil dat ook wel, maar leidt toch eenzijdig alle voorhanden kracht schier uitsluitend naar dat specifiek-Christelijke af.

Een jongedochter, die stil voor God in haar huiselijke

plichten leeft, en daarin opgaat, is eigenlijk nog maar een burgerlijk goed kind. Om wezenlijk een Christenmeisje zich te betoonen, moet ze desnoods van dat huislijke wat schieten laten, en vooral zich toewijden aan wat men eenzijdig noemt: „*Christelijke werkzaamheden*".

IV.

BESLUIT.

Na de afzonderlijke bespreking van de drie krankheden, die zich onderscheidenlijk bij den verstandsmensch in het *Intellectualisme*, bij den gevoelsmensch in het *Mysticisme*, en bij den practijk-mensch in het *Practicisme* vertoonen, volgt thans nog een onmisbaar slot-artikel ten besluite, handelende over de lieden *van het tegendeel*. Schier zouden we geneigd zijn, hen *de tegenvoeters* te noemen.

Ge kent ze wel, die tegenvoeters van den *Intellectualist*. Van al die droge dogma's moeten ze niets hebben. Ze hebben wel wat anders en beters te doen dan in die diepzinnige oude boeken te studeeren. „Wat heeft iemand," zoo vragen ze u, „aan al die afgetrokken geleerdheid? Al die studie komt toch op niets neer dan op haarkloverijen en spitsvondigheden, die u niet zoóveel voor de rust van uw hart geven. Bovendien, een mensch kan die ingewikkelde vraagstukken toch niet uitmaken. Dat gaat boven ons menschelijk begrip. Wijzer zijn de menschen er nooit door geworden. Het meest is er nog twist en verdeeldheid en bitterheid van gekomen. Er is wel wat anders en beters te doen dan zich in allerlei quaesties van wedergeboorte en rechtvaardigmaking te verdiepen. Leef als een vroom en ernstig

kind voor het aangezicht van uw God, en laat het daarmeê uit zijn. Of is het dan niet waar, dat wie gelooft in den Heere Jezus Christus zalig zal worden. Welnu, dat doe ik. Ik geloof in Jezus, en dat doen ze in mijn huis allemaal. Wat ontbreekt ons dan nog?"

De tegenvoeter van den *mystieken* overdrijver is niet minder zeker van zijn zaak. „In huilen en tranen schreien zit 't 'em niet. Dat is vrouwenwerk en voegt voor mannen niet. Natuurlijk moet een mensch zijn menschelijk gevoel hebben, maar die overgroote aandoenlijkheid leidt tot niet anders dan tot allerlei ziekelijke inbeelding. Dat is goed voor droomers, niet voor wie nuchter en wakker gewoon is zijn plicht te doen. Eigenlijke grond zit er bij die gevoelsmenschen toch niet achter. Het is meer dat ze den een den ander opwarmen en aan den gang helpen. Een begint en de anderen doen het na. En dan gaat het hoe langer hoe verder. De dwaaste dingen maken ze zich zelven en anderen diets. En dan verhalen ze op lijmerigen, temerigen en zemelachtigen toon van allerlei bevindingen, en ervaringen, en ontmoetingen, en invallende gedachten, en teksten die ze kregen, en inwerpselen in hun mijmeringen. En onder al die fraaie vertelselen door, zien ze lang niet nauw op eigen leven toe. Dat geestelijk gevoel gaat maar al te spoedig in een heel ander gevoel over. En dan kan alles er mee door, en wordt het alles vergoelijkt. Ons moet men er dan ook niet mee aankomen. Wij passen er voor. Gevoel als ge in erge zonde zijt gevallen, en gevoel voor een evenmensch die gebrek lijdt, en ook gevoel als er een sterft, dat willen we ook wel. Maar voor het overige moeten wij van die gevoelsoverdrijvingen niets hebben."

En krek even eender spreekt op zijn beurt de tegenvoeter van den *Practicist.* Niet dat hij tegen de practijk is. Het Christendom bestaat niet in woorden, maar in kracht. Dat weet hij ook wel, en daar leeft hij ook naar. Er is dan ook niets op hem te zeggen. Z'n zonden voor God heeft iedereen, maar voor het overige kan hij vrij zijn hoofd voor de menschen opheffen. Zijn Christendom is het Christendom zooals Jezus het geleerd heeft: God liefhebben boven alles, en uw naaste als u zelven. Maar waar hij *niet* van houdt,

is die drukte om altoos iets bijzonders te willen doen. Dat altijd uitloopen naar vergaderingen en kransen en vereenigingen van dit en van dat. Dat betalen van allerlei contributiën, dat geven in allerlei extra-collecten, dat naloopen van allerlei bidstonden. Dat is goed voor de lieden van het Leger des Heils, maar men ziet dan ook, waar dat op uitloopt. Jonge meisjes die 's avonds op straat slenteren om kwansuis een *Strijdkreet* te verkoopen, en van wie voor het practische leven juist niets terecht komt. Bepaald *tegen* een Zondagsschool zijn wil hij ook niet, maar anders heeft hij altoos begrepen, dat de catechisatie er is om de kinderen te leeren. Die menschen die zoo hard voor de Zending loopen, mochten eerst wel eens beginnen met de heidenen in hun eigen omgeving, soms in hun eigen keuken, te bekeeren. En ziekenverpleging is natuurlijk goed, want een ziek mensch heeft zijn verzorging noodig, maar ook daar is al die drukte niet voor noodig. Als er bij ons zieken aan huis zijn, dan passen we die zelven op, en als we het niet meer aan kunnen, is er altijd wel iemand te vinden die waken komt, en die we dan betalen. Wat die anderen willen, loopt ten slotte toch maar op werkheiligheid uit. Geloof is hun niet genoeg. Het moet als in den Roomschen tijd weer alles van de werken komen, en daarvoor zijn zij te goed Protestant. Men moet de overleveringen van zijn vaderen niet zoo klakkeloos wegwerpen.

Juist nu in die banale critiek van de onnadenkenke, ongevoelige en onwillige geesten ligt het gevaar.

In die andere is tenminste nog actie.

De Intellectualist is onvermoeid met zijn denken bezig. De Mysticus gunt zijn gevoel geen rust, om toch maar dieper in het wezen van het leven in te dringen. De Practicist heeft drang en behoefte om in het Koninkrijk des Heeren werkzaam te zijn. Ze zondigen door eenzijdigheid. Ze zondigen door overdrijving. Ze vallen in de strikken van zelfverheffing, de eerste op zijn diepzinnigheid, de tweede op zijn bevindingen, de derde op wat hij al zoo uitricht. Maar dit hebben ze toch alle drie, dat ze niet bij de pakken blijven neerzitten; dat ze iets willen, iets beoogen, op iets aansturen; en dat ze hun Christelijke existentie tot een

hooger peil zoeken op te voeren. Ze leven althans onder den indruk, dat een Christen iets anders en iets meer moet zijn, dan een gewoon, braaf, burgerlijk mensch.

En dat nu juist ontbreekt bij hun tegenvoeters zoo geheel.

Deze leven in de oppervlakte. Ze gaan op in het gewone, alledaagsche doen. Ze willen van geen inspanning weten. Zelftevredenheid met hun gansch ordinair bestaan belet hun de vleugelen uit te slaan. Hunner is een leven zonder verheffing, zonder ideaal streven en pogen. Gelijkvloers zijn ze geboren, gelijkvloers leven ze, en gelijkvloers ziet ge ze eens wegsterven. Ze stellen in niets meer dan oppervlakkig belang. Te gelooven kost hun geen moeite, omdat ze strijd noch worsteling van het denken kennen, en meest gelooven op hooren zeggen, in algemeene termen, zonder eenige bepaaldheid. Geen enkel stuk der waarheid hebben ze ooit tot op den bodem doorgedacht. Vandaar, dat het indringen van de waarheid in hun persoonlijk leven hun ook vreemd is. Zonde belijden ze. Dat doet immers een ieder. Maar kennisse van zonde, zoodat ze onder de wet zijn gevallen, en in Adam, zijn verzonken, schijnt hun ijdel geklank. Daar verstaan ze niets van. Ze moeten liefhebben, en ze hebben hun naaste dan ook lief; maar wat het mysterie der liefde in de verborgenheid der ziel, in de gemeenschap met den Heiland, en in den verborgen omgang met hun God is, werd nooit aan hun ziel ontdekt. En door dat gemis aan kennis, en door dat gemis aan diepte van zielsleven, ligt er ook over hun uitwendig leven iets hards en onaandoenlijks. Zucht, lust om zich bijzondere offers te getroosten, om zich bijzonder in te spannen, om even buiten den gewonen kring van het leven te gaan, is hun ten eenenmale vreemd. Ze gaan naar hun werk, en ze komen van hun werk. Ze gaan slapen en ze staan 's morgens weer op. Ze bidden als ze aan tafel gaan, en ze danken als de dag om is. Ze lezen in de Schrift en gaan ter kerke. Tot op zekere hoogte is er niets op hen aan te merken. Alleen maar, is er geen brandende liefde Christi die hen dringt, en daarom spreken ze nooit. Er vlamt in hun oog geen geestdrift. Er spreekt uit geheel hun verschijning en heel hun optreden zoo niets van een wente dat ze overgezet zijn uit den dood in het

leven, uit het rijk der duisternis in het Koninkrijk van den Zoon van Gods liefde.

Nu oordeelen we daarover niet te hard. We weten dat sommiger leven zoo bezet en zoo kommervol en zoo benauwd is, dat ze bijna geheel in de dagelijksche beslommeringen opgaan. Ook vergeten we niet, dat niet aller geestelijke gave en geestelijk talent even groot is, en dat er zijn te bekrompen van geest om in de mysteriën der waarheid, te zwak van gevoel om in de verborgenheden des geestelijken levens, te klein van kracht om in betoon van geloofsenergie uit te schitteren. Niet aan allen mag dezelfde eisch worden gesteld. Er zijn armen en er zijn rijken ook in geestelijk opzicht.

Maar toch dient onzerzijds gewaakt, dat ons protest tegen het *Intellectualisme*, tegen het *Mysticisme* en tegen het *Practicisme* den oppervlakkige en lauwe niet stijft in zijne onaandoenlijkheid.

Lezende wat wij schreven over den Intellectualist, heeft allicht meer dan één, die zich nooit de moeite gaf om de waarheid in te denken, bij zichzelven gedacht: „Dat zegt Dr. Kuyper maar goed. Ik heb mij daaraan dan ook nooit bezondigd." Zoo zal een ander, onze critiek op het Mysticisme lezend, allicht tot zichzelven hebben gezegd; „Nu, ik ben maar blij, dat ik nooit aan die gevoelsoverdrijving en aan die ziekelijkheden heb meê gedaan." En evenzoo heeft, lezende wat wij op het *Practicisme* aanmerkten, meer dan een allicht zichzelven gerechtvaardigd, denkende: „Ik ben in dat dwaze ijzeren voor al die Christelijke werkzaamheden gelukkig nooit vervallen."

Op die wijs nu zou, geheel *tegen* onze bedoeling, onze critiek, insteê van ziekelijke enghartigheid en bedenkelijke overdrijving te keeren, het leven zelf bedreigen en een oorkussen worden, waarop de geestelijke traagheid zich te slapen lei.

Zij het daarom in het slot-artikel wel en duidelijk uitgesproken, dat we alle verantwoordelijkheid voor zulk misbruik van ons woord verre van ons werpen.

Omdat we ernstig waarschuwden tegen het dorre, zichzelf behagende Intellectualisme, is er nog geen woord door ons

gezegd tegen den plicht der Christenheid om de waarheid Gods in te denken en in zich op te nemen, en tot klare en heldere voorstelling te komen van wat ze belijdt.

Omdat we onze waarschuwende stem lieten uitgaan tegen de teugellooze afdoling van de krank geworden mystiek, is in niets door ons de roeping van Gods kind miskend, om te leven bij zijn ziel, te merken op wat er in zijn hart omgaat, en de bevinding der waarheid in zijn eigen ziel te proeven.

En zoo ook, omdat we wezen op het ernstig gevaar dat ons bedreigt, zoo we het Christendom in enkele extra-Christelijke werkzaamheden gaan zoeken, mag niemand ons de bedoeling toedichten, alsof we het pleit voerden voor stilzitten, voor nietsdoen, en voor afzien van alle goed werk.

Waar we op mikten was maar om de goede evenredigheid te herstellen; om op harmonische ontwikkeling van heel onze Christelijke existentie aan te dringen; om af te snijden wat bij zoovelen het evenwicht verbreekt; en om liefde te wekken voor dat hoogere standpunt waarop een gelijkmatige ontwikkeling van ons denkend, gevoelend en handelend leven wordt bereikt.

Jezus sprak van een God liefhebben met heel ons hart, heel ons verstand, heel onze ziel, al ons vermogen en al onze krachten; en wat zoo vaak te betreuren valt, is, dat de liefde voor God zich bij ons slechts op één of twee dezer factoren richt, en dat we de overige ongebruikt laten en buiten werking stellen.

Dit nu leidt tot gebrekkige, tot onvolkomene, tot eenzijdige ontwikkeling.

En wat het zijn of worden moet, is de volle wasdom in Christus door alle voegselen der toebrenging.